

RUBICON

ELVESZETT ALTERNATÍVÁK
A MAGYAR TÖRTÉNELEMBEN

Elvett Mi volna, ha?

1947 * Ha a szovjet csapatok kivonultak volna...

1920 * Ha nincs Trianon

1914 * Ha nem sikerül a szarajevói merénylet

1541 * Ha a sors több időt ad János királynak

1526 * Ha Mohácsnál győzni tudunk

1301 * Ha nem hal ki az Árpád-ház

1000 * Ha Koppány legyőzi Istvánt

Előfizetési akció!

Fizessen elő vagy hosszabbítsa meg előfizetését a régi áron!

**9-et fizet,
12-t kap!**

A Rubicon immár 29 éve közli a legkiválóbb történészek érdekes, izgalmas írásait, színesen, közérthetően. Legfőbb törekvésünk mindig is az volt, hogy lapunk minél több érdeklődőhöz eljuthasson, ezért igyekeztünk a lap árát a lehető legalacsonyabban tartani. Legutóbb 6 éve emeltünk árat. A folyamatosan növekvő előállítási költségek ezt most elkerülhetetlenné teszik: lapunk ára 795 Ft-ra emelkedik.

Olvasóink hűségét azonban szeretnénk egy különleges kedvezménnyel meghálálni.

Ha jövőre is az eddigi áron szeretne hozzájutni kedvenc történelmi olvasni-valójához, válassza a kedvezményes előfizetést 2018. december 28-ig még változatlan áron!

7950 Ft helyett 6950 Ft

Eddigi előfizetőink – bármikor is járna le rendelési időszakuk – december 28-ig még a régi áron hosszabbíthatják meg előfizetésüket! Ha az átutalást választja, nem kell mást tennie, csak a kedvezményes előfizetési díj átutalásakor a közlemény rovatba beírni: „Hosszabbítás, NÉV, CÍM” (Bankszámlaszám: 10102237-77185300-00000001 – Rubicon-Ház Kft.) Ha bankkártyával szeretne fizetni, töltsse ki honlapunkon a megrendelőlapot és válassza ki a „hosszabbítás” opciót. Megrendelését a jelenlegi előfizetése utáni időszakra fogjuk érvényesíteni.

**Csatlakozzon a történelemszeretők legnagyobb közösségéhez,
és legyen Ön is Rubicon-előfizető! www.rubicon.hu/magyar/elofizetes/**

ALAPÍTVÁ 1989

RUBICON

TÖRTÉNELMI MAGAZIN

XXIX. ÉVFOLYAM 325. SZÁM
LEKTORÁLT FOLYÓIRAT

Főszerkesztő:

Rácz Árpád

Szerkesztőbizottság:

Bertényi Iván, Csorba László,
Gyarmati György, Hahner Péter,
Hermann Róbert, Magyarics Tamás,
Mezey Barna, Németh György, Oborni
Teréz, Orosz István, Rainer M. János,
Rácz György, Romsics Gergely,
Szakály Sándor, Ujváry Gábor

Lapmenedzser:

Rácz Gábor

Olvasószerkesztő:

Potencsik Erika

Képszerkesztő:

Vajda László

Fotó:

Kardos Judit,
Mudrák Attila

Térkép:

Nagy Béla, Sebők László

Tervezőszerkesztő:

Czeizel Balázs

Kiadja a Rubicon-Ház Kft.

Felelős kiadó: Rácz Árpád

A szerkesztőség címe:

1161 Budapest, Sándor u. 60.

Telefon: 402-1848

e-mail: rubicon@rubicon.hu

honlap: www.rubicon.hu

Megjelenik évente 12 szám

Nyomtatás: Ipress Center Central Europe Zrt.

2600 Vác, Nádás utca 8.

Felelős vezető: Borbás Gábor

Terjeszti a Lapker Zrt.

Előfizethető a RUBICON-HÁZ Kft.-nél

(Bankszámlaszám: Budapest Bank Zrt.,

10102237-77185300-00000001),

valamint Budapesten a Magyar Posta Zrt.

Levél- és Hírlapüzletági Igazgatóságán

(XIII., Lehel u. 10/A,

levélcím: LHI, Budapest 1900),

illetve kerületi ügyfélszolgálati irodáiban,

vidéken a postahivatalokban.

Külföldön terjeszti a COLOR Interpress Kft.

1039 Budapest, Hatvany Lajos u. 14.

Tel.: +361 243 9232

TARTALOM 2018/10

MI LETT VOLNA HA?

ELVESZETT ALTERNATÍVÁK A MAGYAR TÖRTÉNELEMBEN

4 Gyarmati György: 1947 | Ha a szovjet csapatok kivonultak volna...
Magyar alternatíva a 20. század második felében

18 Ablonczy Balázs: 1920 | Ha nincs Trianon.
Alternatívakeresés a történeti Magyarország összeomlásának időszakában

28 Pollmann Ferenc: 1914 | A szarajevói merénylet – kiradírozva...
Váltóállítást a történelem nagy rendező-pályaudvarán

34 Csorba László: 1867 | Mi lett volna, ha ... II. Józseftől Szarajevóig.
Gondolatok a 19. századi magyar történelem választójairól

42 Oborni Teréz: 1541 | Vajon kié lett volna az ország?
Ha a sors többi időt ad János királynak

50 Varga Szabolcs: 1526 | Mohácsnál győzni fogunk...
Utak és útvesztők Mohács emlékezetének mezején

60 Horváth Richárd: 1490 | Ha Mátyás tovább élhetett volna.
A dinasztiaalapítás bűvköre

68 Bertényi Iván: 1355 | Ha Nagy Lajosnak fia született volna...

72 Zsoldos Attila: 1301 | Még egy Árpád. Magyarország IV. András uralkodása idején

75 Klaniczay Gábor: Sághy Marianne

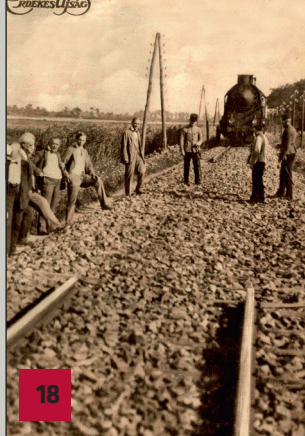
76 Szabados György: 1000 | Fejedelmünk Koppány!
István király alternatívája

Képek: Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fotótár, Történelmi Képcsarnok, Történeti Tár · Magyar Nemzeti Galéria · Országos Széchényi Könyvtár · Magyar Filmtörténeti Fotógyűjtemény · Kende Tamás · Photocon

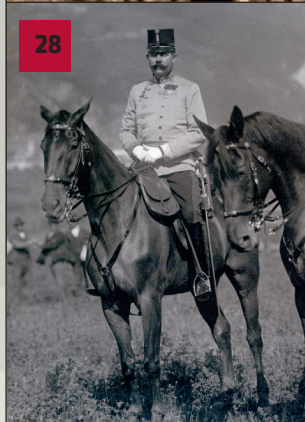

RUBICON A FACEBOOKON

www.facebook.com/rubicon.tortenelmi.magazin

18

28

34

68

76

GYARMATI GYÖRGY

HA A SZOVJET CSAPATOK KIVONULTAK VOLNA... [1947]

MAGYAR ALTERNATÍVA A 20. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN

„Virtuális Magyarország.” Kovács Imre használta ezt a kifejezést a második világháború utáni emigrációs sokadalom politizáló közösségére. Felfogásuk sokszínűsége, ebből eredő megosztottságuk ellenére mintegy a „magyar nemzet külföldön” entitásnak tételezték önmagukat. Másfél évtizeden át, az 1960-as évek első harmadáig – belső civódásaik ellenére – ennek megfelelően vizionáltak esetleges hazatérésüket, amint történt az egy évszázaddal korábban az 1849-es emigrációval az 1860-as években. E történelmi analógiából kiindulva vázolunk fel egy alternatív második világháború utáni „virtuális Magyarországot”, azzal az eltéréssel, hogy az ún. 1947-es emigráció – „és ami utána következett” – már el sem indult az Óperencián túlra.

Acéhbeli történetírás művelői körében kiközösítéssel járó eretnecség a „mi lett volna ha” ingoványára merészkedni. Holott a történelem alakulásának alkalmankénti kétértelműsége – akár forrásokra támaszkodva – megengedi, illetve kínálja a história margójára került alternatívák továbbgondolását. Legyen elég itt János érsek elhíresült mondatára utalni az Árpád-házi magyar királydrámák korából: „a királynőt megölni nem kell félnetek jó lesz...” De hozható pró és kontra példa kontinensünk modernkori történetéből is. Az európai integráció gondolatköréből több alternatíva egyik változataként lett napjainkra az Európai Unió politikai realitás. Ennek kelet-közép-európai „föderációs” változata, melynek egy diakrón regionális válogatott szegődött hívévé – a lengyel Adam Czartoryski hercegtől Teleki Lászlón, Kossuth Lajoson, Nicolae Băl-

cescun, Jászi Oszkár, Karl Renner, Milan Hodžán, Gratz Gusztávon, Károlyi Mihályon át Petru Grozáig és Josip Broz Titóig –, mindmáig megmaradt eszmetörténeti lábjegyzetnek.

Egymást követő események (állapotok, viszonylatok) sem rendezhetők mindig a ráció szerinti történések sorává. Legfeljebb úgy, hogy ezek „logikai rendjébe” szuszakoljuk a fatális „történelmi balesetek” – gondolatbicsaklásoktól sem mentes – felidézését is. Csak a vizsgálandó múlt század tájékán maradva: Hitler és Sztálin egymást antitételező ideológiája és totalitárius rendszermodellje alapján mi volt a ráció 1939-es paktumukban? Ugyanígy kérdéses, hogy Köztes-Európa világégés utáni masszív sztalinizálásához képest mely okból maradt ki ebből az egykori cári birodalom északnyugati nyúlványa, a „mellékvesztes” Finnország, miközben nem kerülhette el a győztes szövetségesek által partnerként elismert, „mellékgyőztes” Lengyelország. Tehát a politikai realitásként számon tartott historikus szcenárió páneljei sem feltétlenül illeszthetők össze

hézagmentesen valamifajta „történelmi szükségszerűség” oksági láncolatává. Ugyanazon modulok magukban hordozták más konstrukcióba illeszthetőségük alternatíváját is.

EGYETLEN MEGVÁLTOZTATOTT SAROKPONT

Alternatív országtörténetünk megírásához a világháború győztes hatalmaival 1947 februárjában Párizsban aláírt békeszerződést tekintem kiindulópontnak. Azért ezt, mert egy „másfajta béke” előfeltétele lett volna – egyebek mellett – Kállay Miklós és Horthy Miklós kiugrási kísérleteinek kedvező kimenetele. Annak kudarca viszont annullálta a moszkvai előzetes fegyverszüneti megállapodást, maga után vonva a pejoratív „utolsó csatlós” háborús végkifejletet és az ez alapján formálódó (újabb) büntető békét is. Így állt elő az a helyzet, hogy az 1945 januárjában rögzített fegyverszüneti megállapodástól az 1947. februári békekötésig lényegében egy „háború utáni há-

← Nem lett volna Államvédelmi Hatóság,
s az nem lett volna a munkásosztály ökle...
→

ború” zajlott Magyarországon éppúgy, mint környezetében.

Alternatív történetünk peremfeltételeit körvonalazva már csupán a formálódó „hidegháborús világrend” egyetlen regionális mozzanatát igazítjuk másképp. A hatéves világégés pusztításai után Európa túlélő népessége előrelépést várt a nagyhatalmaktól a szembenállás központi problémájává váló „német kérdés” rendezése ügyében. Így az 1946. évi béke-előkészítő tárgyalásokon Ausztria ügyét sikerült leválasztani a megszállt Németország státusának – későbbre halasztott – rendezéséről, s 1947 februárjában Párizsban az osztrák békeszerződés is megkötött. Ennek magyar szempontból az volt a jelentősége, hogy nem maradtak az országban a Vörös Hadsereg egységei, amelyek – úgymond – az összeköttetést biztosították Ausztria szovjet megszállási övezetével.

Mindezek ellenére nem került le a napirendről a hidegháborúba merevedő

Európa „blokkosodása”, ám Churchillnek a Stettin–Trieszt meridián mentén vizionált vasfüggőnye mozaikosabb alakzatot öltött. A Szovjetunió nyugati határai mentén „foglyul ejtett” közép- és délkelet-európai államok sorsát inkább egy közvetett, védhatalmi befolyásérvényesítés ambíciója formálta, mint a szovjetizálás – a sztálini kommunizmusmodell – direkter mintakövetési kényszere. Ez ugyan nemzetenként differenciáltabbá tette a térség államszocializmusainak kialakuló rendszerszövetét, viszont rugalmasabb is lett, s a rendszerdefektek kevésbé generáltak dominóeffektust. A korszakot általában nevesítő hidegháború helyett az európai fejleményeket inkább a transzatlanti Nyugat és a szovjet Kelet közötti „hidegbéke” kondicionálta. A szuperhatalommá váló két ellenlábás – az USA és a Szovjetunió – inkább a korábbi gyarmattartó hatalmak beneficiumainak romjain, az Európán kívüli térségekben próbálkozott a „világ újrafelosztásával”.

1950-ben nem Lenin műveit kellett volna szemlélni a könyvnapon...

AZ ÚJJÁRENDEZÉS ÚJRATERVEZÉSE

Köztes-Európa újjárendezése során – északról dél felé haladva – a Szovjetunió evidenciának tekintette a már bekebelezett balti államok szovjet államhatárokon belül tartását. Lengyelország szuverenitása fenntartása mellett is hozzájárulni kényszerült egy – a korábbi ún. danzigi korridor pandanját jelentő – „berlini korridor” létesítéséhez, mivel Moszkva a bolsevizálást melőzve sem mondott le arról, hogy a háború végén megszállt keletnémet zónához „területenkívüliséget” élvező szabad átjárása legyen. Lengyelország – mint Hitler és Sztálin első „közös áldozata” – esetében a háború utáni ame-

rikai nyomásgyakorlás is közrejátszott korlátozott önállósága újraépítésében. A Londonból hazatérő emigrációs kormány és a Honi Hadsereg „lobbija” mellett a Moszkvából érkező lengyel kommunisták maradéka – mert többségük a sztálini tisztogatás áldozata lett – csupán a jaltai kritériumoknak eleget tevő koalíciós elvárások mértékéig kaptak szerepet Varsóban.

Eduard Beneš Csehszlovákiája ekkorra már „adózott” Kárpát-Ukrajna átengedésével, és kötelezettséget vállalt a stratégiai fontosságú cseh urán keletre szállítására. Moszkva az ország stratégiai helyzete miatt mégis szorgalmazta egy kommunista dominanciájú rendszer beüzemelését, mivel Csehszlovákiának közvetlen határa volt a nyugatnémet tartományokkal, Ausztriát és Magyarországot pedig észak

felől tudta Prágán keresztül sakkban tartani. (Ne feledjük: a világháború utáni „Nyugat-Európa” demokratikus, parlamentáris berendezkedés közepette is „balra tartott”. Angliában a Munkáspárt szerzett többséget a választásokon – menesztve a háborút megnyerő „három nagy” közül a brit miniszterelnököt, Winston Churchillt. Franciaországban és Olaszországban szocialista-kommunista hegemoniájú koalíciós kormányok kezdtek hozzá országaik rekonstrukciójához.)

Míg Ausztria a semlegességi kötelezettség vállalása, addig Magyarország kicsinyisége s ebből eredő stratégiai jelentéktelensége miatt kerülte el a bolsevizálást. A Moszkvából nagy számban visszatelepült kommunista „idegenlégiós” a fegyverszüneti időszakban erős keleti hátszéllel fogott hozzá a politikai ténfoglaláshoz, ám a békeszerződés nyomán nem kapott kellő támogatást a kizárólagos hatalom megszerzéséhez. A Molotov és Visinszkij által reprezentált szovjet külpolitika nem tartotta feladatának, hogy a számára

fontosabbá váló szomszédok – Csehszlovákia, Románia, Jugoszlávia – ellenében törje magát azért, hogy Budapestre visszatért elvtársainak járjon ki kedvezőbb modus vivendit Prágában, Bukarestben vagy Belgrádban.

Jugoszlávia már a háború végére a balkáni térség meghatározó állama lett. Európa egészét tekintve unikális volt jórészt „önfelszabadítással” elért mellékgyőztes pozíciója. Ez Joszip Broz Titónak erős legitimációt biztosított, miáltal – Moszkva támogatását élvezve, ám külső presszió nélkül – „önként és dalolva” hajthatta végre a bolsevizálást. Miközben a háborút általános haderő-leépítés követte, 800 000 fős haderejével Jugoszlávia a párizsi békeokmányok aláírása tájékán – a szovjet Vörös Hadsereg után – a kontinens második legnagyobb armádiáját mondhatta magáénak.

A kommunista rendszert legkorábban és önerőből konstituáló délszláv állam Moszkva stratégiai jelentőségű partnere lett. Egyrészt a többi balkáni ország (Albánia, Románia, Bulgária)

← Budapest nem járt volna Sztálin 70. születésnapja alkalmából megszámozott trolis... →

1950. május 1-jén nem emeltek volna magasba Lenin, Rákosi és Sztálin képével díszített plakátokat...

számára mintaadó pionírként, másrészt északi és déli szomszédja (Magyarország és Görögország) szemmel tartására, harmadrészt pedig mint „előretolt helyőrség” a mediterrán térség felé. (Az 1936-os montreaux-i szerződés továbbra is tiltotta hadihajók átkelését a Boszporuszon, s a Szovjetunió végül is nem kapta meg a világháború éveiben „megcsillantott” tangeri – marokkói – tengeri bázist, azaz Jugoszlávia Moszkvának a Földközi-tenger térségébe irányuló ambíciói szempontjából is felértékelődött.)

EGY MÁSIK MAGYARORSZAG-TÖRTÉNET

1947 első felében egy, az 1945-ös választási erőviszonyok szerinti korrekció zajlott le az ország politikai-igazga-

tási rendszerében. A Trianonra emlékeztetően szigorú párizsi békeszerződés februári elfogadása elkerülhetetlen volt ugyan, ám az aláírás és a ratifikálás közötti fél évben a szovjet dominanciával működő Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) addigi masszív nyomása – tevékenységének hátralévő hónapjaiban – enyhülni látszott. Erre utalt, hogy a kommunista irányítású Belügyminisztérium és a keze alá dolgozó Államvédelmi Osztály (ÁVO) együttműködésével kreálni igyekezett „köztársaság-ellenes összeesküvést” nem segítettek végigvinni. A szovjet hatóságok visszautasították, hogy a parlamentben többséggel bíró Független Kisgazdapárt (FKGP) főtítkárárt, Kovács Bélát ők vegyék őrizetbe.

Ezt a kommunisták aduásznak szánták az összeesküvés koholmány – úgymond – bizonyítékai között, fittyet

hányva arra az elemi oksági összefüggésre, hogy a legnagyobb támogatottságú parlamenti párt – és annak főtítkárára – aligha fog „összeesküdni” saját kormányzati rendje ellen. Nagy Ferenc miniszterelnök, nyilvánosan a szentesített békeállapotra hivatkozva – nem mellesleg a szovjet hatóságok tűrőképességét tesztelendő –, kormánytalakítást kezdeményezett. Rajk László kommunista belügyminisztert a külügyi tárca vezetésével bírta meg, bajlódjon ő a szomszédos országok karéjában – Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia – reinkarnálódni látszó „kommunista kisantant” testvérpárti reprezen-

—
Az ötvenes években nem húzódtott volna
Recsk határában szögesdrót kerítés...
—

tánsaival. A jóvátételi kötelezettségek teljesítése miatt szintén „kemény dió” ipari és kereskedelmi minisztérium élére Vas Zoltán kommunista gazdaságpolitikust hívta meg, remélve, hogy ő könnyebben szót ért moszkvai elvtársaival a jóvátételi szállítások időnkénti akadózása ügyében.

Nagy Ferenc új belügyminiszterre azt a Kovács Bélát nevezette ki, akit a kommunisták nemcsak a politikai közéleten, hanem Magyarországon is kívül szerettek volna tudni. Kovács első miniszteri intézkedései között helyezte szabadlábra Demény Pált, a két világháború közötti hazai – azaz nem moszkovita – kommunista mozgalom legszámottevőbb csoportjának vezetőjét, akit Péter Gábor, a sebtében szervezett politikai rendőrség vezetője 1945 februárjában azon a napon fogatott le, amikor Rákosi Máttyás – Debrecen érintésével – Moszkvából visszaérkezett Budapestre. Ez ellen persze mind Rákosi, mind az ÁVO vezetője til-

takozott, de csak annyit értek el, hogy Rákosit kiejánlották a szovjet fővárosba nagykövetnek – az onnét „haza-szabadított” Szekfű Gyula történész-professzor utódjául –, Péter Gábor botcsinálta vezérőrnagyot meg mellé delegálták katonai attasénak, hogy intézze az addig még visszatartott magyar hadifoglyok hazatérését. (Rákosi Máttyás korábban visszatérően azzal kérkedett, hogy kremlbéli összeköttetéseivel ő tudná hathatósan előmozdítani a Szovjetunióban lévő magyar foglyok hazaengedését.)

Ugyancsak az új belügyminiszter feladata volt a világháború utáni első országos önkormányzati választások megszervezése 1947. szeptember végén. Ennek két szempontból volt jelentősége. A helyi választásokon képet lehetett kapni az egymás vetélytársaként induló kormányzó pártok vidéki támogattságáról, illetve arról, hogy milyen szavazóbázist tud felmutatni az FKGP-ből 1946 tavaszán kivált, Sulyok Dezső vezette Magyar Szabadságpárt (MSZP).

A kisgazdapárt „hozta” korábbi országos választási eredményét. Kerekítve 50 százalék jutott neki a megyei és a törvényhatósági jogú városok lis-

tás szavazataiból, ez az átlag viszont az ország különböző régióiban eltérő felekezeti színezetű patchwork mintázatot mutatott. A Zala-Veszprém-Komárom-Esztergom megyesávban – mondhatni Mindszenty József primás érsek karrierútvonala mentén – a konzervatív-katolikus arculatú Magyar Szabadságpárt apasztotta a kisgazdák primátusát, a tiszántúli „protestáns” megyékben viszont a Nemzeti Parasztpárt (NPP) ért el – 10 százalékos országos hozamához képest – felülreprezentáltságot. Míg a szabadságpárti vezér, Sulyok Pápán lett polgármester, majd Veszprém megye főispánja, a parasztpárt vezetői közül elsősorban a népi író Kovács Imre volt az, aki – nemzeti demokrata hangütésével és a határon kívüli magyarságról is rendre megemlékezve – Csongrádtól Szatmárig „lemosta a szónoki emelvénnyről” más pártbeli riválisait. (Ezzel elsősorban saját pártvezetői helyzetét, presztízsét erősítette, főként a kommunistákkal korábban erősen kokettáló Erdei Ferencel és Veres Péterrel szemben.) Országosan 20 százalékos eredményüket a szociáldemokraták (SZDP) elsősorban a városiasodott, illetve iparosodot-

tabb régiókból gyűjtötték be, míg a 10 százalékot kitevő kommunista (MKP) szavazatok jórészt ugyanazon vidékeken mutattak sűrűsödést, ahol az 1939-es választásokon a szélsőjobboldali pártok voltak erősek.

A GAZDASÁG MÁSIK NYOMVONALA

A társadalom és az ország vezetése számára a békeszerződést követően is a jótételi kötelezettség teljesítése jelentette a legfőbb gondot. A háborút követően a magyarországi német érdekeltségek szovjet tulajdonba kerültek, illetve magyar–szovjet vegyesvállalatokat hoztak létre működtetésükre. Mivel azonban a termelés e téren kormányzati kötelezettség is volt, alapvetően ide tömörült az eleinte jobbra nyugati fogságból hazatért szak- és betanított munkások zöme. A teljesítést a Szovjetunió annyiban segítette elő, hogy a jugoszláv és csehszlovák kom-

munista kormányoknál elérte: az ő jótételi részesedésüket meghaladó mértékben biztosítsanak nyersanyagot, illetve termelőberendezéseket a magyarokkal kötött kereskedelmi szerződések keretében, mivel Moszkván túlmenően Belgrád és Prága is ezen előszállítások fejében juthat mielőbb hozzá saját jótételi kontingenséhez. (Ilyen értelemben bevált Nagy Ferenc számítása, hogy a kommunista Vas Zoltánra bízta a gazdasági-kereskedelmi tárcát.)

Az 1945 tavaszán végrehajtott „föld-reform” történelmileg példátlan mértékű birtokátrendezés volt, amely a tradicionális nemesi rendhez tartozókat nem csupán gazdaságilag, hanem politikailag is marginalizálta. (1946 elején a köztársasági államformára történő átváltás pedig a korábbi címek, rangok, a de genere nemesi – illetve a parvenü vitézi – előnevek használatát is anakronisztikussá erodálta. A divatjamúlt titulusokat csupán az e körből emigrációba vonulók regimentje őrizte, illetve

használta még egy ideig egymás közötti érintkezésében.)

A békeszerződés 1947. őszi életbe lépését követően a közellátás valamelyest javulni kezdett, mivel megszűnt az addig itt állomásozó szovjet megszálló alakulatok, valamint a SZEB ellátási terhe s vele az agrárnépességet sújtó ötletszerű rekvirálások. A tradicionális közép- és kisbirtokos gazdátársadalom pedig újjászervezte és fokozatosan tovább bővítette a század elején indult s a második világháború előtt virágkorát élő Hangya agrárgazdasági és értékesítési szövetkezetek országos hálózatát. Ez a termelési-forgalmazói szervezet a szintén évtizedekre visszatekintő Gazdák Biztosító Szövetkezetével (GBSZ) karöltve egyfelől a hazai természet-tenyésztést, felvásárlást szervezte az ország községeinek egy-

1952. május 1-jén nem öltöztették volna be „láncos kutynának” Titót...

negyedében megtelepedő gyűjtőállomásaival, másfelől az értékesítést a nagyobb településeken, ipari és más vonzáskörzetcentrumokban, harmadrészt az agrártermelés eszköztárát, illetve gépesítését segítette fejleszteni – a GBSZ-szel társulva kínált kedvező hitelkonstrukciókban. A termeltetésben, a gazdaságok korszerűsítésében és a piacszervezési logisztika kimunkálásában érdemleges szerepet játszottak azok a gazdasági tanintézetekben, agrárakadémiákon képezett mezőgazdasági szakemberek, akik a latifundiumok felszámolásával időlegesen létbizonytalanságba kerülve itt találtak új egzisztenciát.

E tradicionális gazdatársadalomhoz képest az 1945-ben (többnyire) törpeparcellákhoz jutott korábbi agrárnincstelenek egy része hajlott arra, hogy a kommunista párt által intenzíven propagált kolhoz – magyarítva kaláka – társulásokba tömörüljön. Kezdetben a birtokfelosztás során elkönfiskált inventárral, illetve vetőmag rendelkezésre bocsátásával is igyekeztek támogatni „a szegénységüket összehorogatókat”, ám ezek a társulások évek múltán sem váltak működőképessé. A közösen megtermelt hozam visszaosztásakor annyi sem jutott saját háztartásuk fenntartására, mint korábban uradalmi cselédként, napszámosként, kubikusként, így e kalákakíséret nem élte túl a háború utáni újakezdés első – igaz legnehezebb – fél évtizedét sem. Többnyire ezek tagjai közül kerültek ki azok, akik földet-falut legkorábban odahagyván a bányá- és iparvidékek, nagyobb építőipari beruházások felé vették az irányt, hogy betanított vagy segédmunkásként próbáljanak megkapaszkodni a városiasabb lét peremén. Hozzájuk képest a gazdatársadalom esetében majd csak a következő generáció tagjai, városi iskolákba került fiaik, lányaik mondanak búcsút az agrárfalvak sokaságának.

MÁSFAJTA TÖRÉSVONALAK

Miközben 1949-re is áthúzódta az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc centenáriumi emlékezései, a politikai naptárat az új országgyűlési választások előkészületei töltötték ki. Négy év mérlege a kormányzati összteljesítmény alapján pozitívvan is tekinthető, holott a jóvátételi kötelezettségek teljesítésének még csak a félidején volt

túl az ország. Későbbi közgazdasági elemzések a világháború két fő vesztesének gazdasági magára találásához, a „nyugatnémet csodához”, majd „japán csodához” hasonlóan már a negyvenes évek második felének helyreállítási periódusát vizsgálva kezdtek „magyar csodát” emlegetni. Igaz, ez – az ország méreteivel arányosan – kisebb volumenű volt, ám a közgazdasági mérőszámok alapján idővel respektálni kezdték a – mindenütt szigorú – jóvátételi termelésnek a gazdasági rekonstrukcióra gyakorolt pozitív hatását.

Az 1949-es választási kampány egy „katolikus” törésvonal mentén rajzolta újra a pártpanorámát. A hívek összetartását erősítő Mindszenty József esztergomi prímás érsek a békeszerződés megkötése után meghirdette a „Mária-év” zárandókat, a szerte az országban fellelhető búcsújáróhelyekre. Ennek többmillió látogatottsága ösztönözte Barankovics Istvánt, hogy – korábbi próbálkozásai után – újra ringbe szálljon egy keresztényszocialista táborba hívó párt szervezésére. Bár Barankovics Demokrata Néppártja (DNP), illetve annak korszerűsítési próbált szociális töltetű neokatolikus eszméisege korántsem volt szinkronban Mindszenty állagórzó konzervativizmusával, a keresztény szavazók körében olyan visszhangra talált, hogy az 1949 októberében tartott parlamenti választásokon magához vonzotta a Független Kisgazdapárt korábbi szavazóinak felét.

A szavazatok összeszámlálása után – FKGP 25%, DNP 25%, SZDP 21%, NPP 10%, MKP 9% – értelemszerű volt a kormányzó koalíció átalakítása. Kihagyva a kommunistákat, a kereszténydemokraták és a kisgazdák azért tartották fenn a koalíciót az SZDP-vel és az NPP-vel, mert így – a voksok mandátumokra váltása után – a megalakuló kormány közel kilencven százalékos támogatottságot tudott maga mögött az új parlamentben. (A Sulyok Dezső vezette MSZP már el sem indult a választásokon, mivel a DNP zászlóbontása után – Sulyokot leszámítva – legtöbb ismert politikusa átigazolt Barankovicshoz. A Nemzeti Parasztpárt pedig elsősorban annak köszönhetett viszonylag jó szereplését, hogy a már országos ismertségre szert tett ú. n. népi írók jó része az ő színeikben vállalt képviselő-jelöltséget.)

A pártárnyoknak megfelelően osztották újra a tárcákat. Konfliktus egyetül a vallás- és közoktatásügyi minisz-

ter jelölésénél történt, mivel a Katolikus Püspöki Kar testületileg tiltakozott az ellen, hogy a VKM élére a népszerű, országosan ismert – ám kálvinista – Kovács Imre kerüljön. Hosszas egyeztetés után végül a minisztérium kettéválasztása hozott respektált megoldást. Sik Sándor piarista rendfőnököt nevezték ki oktatási miniszternek, s az újonnan létrehozott Kulturális Minisztérium tárcavezetője lett Kovács Imre. Külügyminiszter Szegedy-Maszák Aladár lett, akinek éppen letelt washingtoni követi megbízatása.

Az 1950 elején esedékké vált köztársaságielnök-választás előkészületei során ismét Mindszenty prímás érsek élesztette egy kisebb politikai füstgránátot. Tildy Zoltán négyéves elnökségére utalva nehezményezte, hogy a Horthy-korszak negyedszázada után továbbra is kisebbségi, protestáns színezetű kurzus regnál a katolikus többségű országban. Nem tudható, hogy ennek hatására-e vagy sem, mindenesetre Tildy újrajelölését mellőzték, s a kormánypártok a Nobel-díjas Szent-Györgyi Albert személyét illetően jutottak konszenzusra, akit a parlament szinte egyhangúlag választott meg a Magyar Köztársaság második elnökének. (Előzetesen Kodály Zoltánt is megkérdezték, vállalná-e ezt a posztot, de ő azt válaszolta, hogy szívesebben maradna a Magyar Tudományos Akadémia nem sokkal korábban újrajelölt elnöke.)

Az új parlament elsőként a magyar közigazgatás területi rendjének korrigálásáról hozott törvényt. A szomszédos „kommunista kisantant” államok már korábban, 1948 derekán közös diplomáciai jegyzéket adtak át Budapesten, melyben szóvá tették, hogy a határ menti megyék egy része a Trianon után „egyelőre egyesített” elnevezést viseli, ami továbbra is revíziós aspirációk burkolt érvényben tartását sugallja. (Prága a Nógrád-Hont, Abaúj-Torna és Borsod-Gömör-Kishont, Bukarest a Bihar, míg Belgrád a Csanád-Arad-Torontál megyeneveket sérelmezte.) Bár a közigazgatási területbeosztás módosítása többször felvetődött 1945 óta, soha nem jutott tovább különböző szakértői testületek – változó tartalmú – ajánlásainál.

A kormány továbbra sem sietett ezt korrigálni, ám a „kiválás” ezúttal – egy újabb nemzetközi fejlemény következtében – Magyarország számára kedvezőnek bizonyult. Miután Moszkva úgy ítélte meg, hogy J. B. Tito „a kommunista internacionalizmussal össze nem

egyeztethető regionális középhatalmi státusz kiépítésére törekszik a Balkánon”, hirtelen fagyossá vált a szovjet–jugoszláv viszony. Belgrádnak ugyan – mint már említettük – igencsak ütőképességnek számító hadserege volt, mégis tartott attól, hogy fegyveres konfliktus esetén – mint azt a németek tették korábban a franciákkal Belgiumon keresztül – a szovjetek Magyarország keleti felét lerohanva páncélos erőikkel könnyen Belgrádhoz közel nyomulhatnak a Duna–Tisza közötti nyitott alföldi terpen.

Ez a veszélyérzet segítette tető alá hozni egy újabb magyar–jugoszláv barátsági szerződést. Az aláíró felek a nyilvános deklarációban egymással szolidárisan ítélték el mind az 1942. évi délvidéki (magyar) vérengzéseket, mind pedig az 1944. végi délvidéki (jugoszláv) revansatrocitásokat, miközben egy titkos záradékban Magyarország kisebb, „területenkívüliséget” élvező nemzet-

közi kereskedelmi bázist kapott a fiumei kikötő partszakaszán. (Jugoszlávia ugyanekkor jutott kompromisszumos megállapodásra Olaszországgal az Isztriai-félsziget, illetve Trieszt kérdésében.) Ezzel Magyarországnak sikerült felbomlasztania az őt körülkerítő kisantantpaktót, másfelől hozzáláthatott kereskedelmi tengerhajózásának újbóli kiépítéséhez Fiumében, amit a századforduló évtizedeiben jórészt magyar beruházásokkal fejlesztettek nagy forgalmú adriai kikötővé.

GAZDASÁGI FELLENDÜLÉS

Az ország 1951-re eleget tett jóvátételi kötelezettségének. A teljesítés hat éve egyszerre stabilizálta és határolta be az ipari termékek repertoárját. (A fegyverszüneti időszakban összeeszkábált „magyar–szovjet vállalatok” idővel újra

Az ötvenes években nem szedtek volna gyapotot Békés megyében...

hazai beneficiumokká válhattak.) A további fejlesztéseket meghatározta, hogy milyen mértékben sikerül piacot találni a felszabadult termelőkapacitás produktumainak. Ebben először a politikai blokkosodástól szintén mentesült szomszédos Ausztria, valamint az ipara fejlesztéséhez – a jóvátételen túl is – további gyártmányokat igénylő Jugoszlávia lett partner. (Moszkva a szocialista blokk országait eltiltotta a Belgráddal való kereskedelemről, miközben Jugoszlávia számára a nyugati import – egyelőre – a termékszabványok, licenccel mássága miatt volt nehezebben passzítható a beüzemelt gyártástechnológiákhoz, s ezek adaptálására, az átállásra nem látszott időt adni a háborús fenyegetettség.)

A Láng Gépgyár turbinái, erőmű-be-
rendezései; a Ganz Hajó és Ganz Villa-
mossági Gyár hajói és főként úszódarui,
illetve motorjai, generátorai, transzfor-
mátorai, ipari centrifugái; a Tungsram
(Egyesült Izzó) wolfram-, majd kripton-
izzói, rádiócsövei; az Orion rádiói, ké-
sőbb televíziói; a Gamma és a MOM
(Magyar Optikai Művek) geodéziai, fi-
nommechanikai, illetve optikai műsze-
rei „rendszerhatárokon” átívelően kere-
settek voltak – és maradtak – az ötve-
nes, hatvanas években is. Az első két
viszonylag kis anyagfelhasználáshoz
társított kvalifikált tudástechnológiát,
s ezek a Chinoin és a Richter gyógy-
szerkészítményeivel együtt további fej-
lesztéseket, beruházásokat lehetővé
tevő exportbevételt hoztak.

Lassanként a jóvátételt kigürcölő és
kikoplaló vidéki gazdatársadalomnak
is maradt piacképes árukészlete. Főls
terményeik egy része Ausztriában,
még inkább a brit és francia győztesek
fennhatósága alá került nyugatnémet
zónákban hasznosult, mivel akkoriban
még a megszállók saját ellátása is aka-
dozott. (Angliában csak 1951-ben szün-
tették meg a háború idején bevezetett
jegyrendszert.) Részben ez volt az oka
annak is, hogy a háború után oda kény-
szertelepített százezer magyarországi
német majd egyharmada – a már bé-
keplacetumot kapott – Ausztrián át
„visszaszivárgott” a Dunántúlra, s a
kint maradtak helyzetének ismeretében
kezdeményezték a hazai agrárfe-
lesleg arrafelé terelését.

A gépipar felszabaduló kapacitásá-
nak egy része is ekkoriban váltott pro-
filit, áttérve a mezőgazdasági gépek
gyártására. Másoknak még gyártmány-
csere sem kellett, hogy az agrárvidéke-
ken hasznosítsák munkagépeiket. Az öt-
venes évek elején elindított Áraszt/Szá-
raszt program – nevezhetnének raciona-
lizált fogkalmazkodásnak is – azt célozta,
hogy korrigálja az évtizedeken át hú-
zóódó régebbi folyószabályozások kedve-
zőtlen következményeit. Részben az ár-
tereken, részben a holtágakká vált med-
rekben, máshol újonnan létesített víz-
tározókkal kezdték visszatartani a
tavaszi áradások idején az országon
hetek alatt átrohanó víztömeget.

A Tiszán és mellékfolyóin indított
beruházások mérsékelték az árvízve-
szélyt, kiváló ívóhelyek és halóvodák
keletkeztek, gyarapították az öntöz-
zésbe bevonható területeket, mérsékelték
az aszálykárokat. Ráadásul tízezer-
eknek biztosítottak lakóhelyük kör-

nyékén munkalehetőséget, csökkentve
az agrárvidékekről való elvándorlást.
Ezek között a legnagyobb vállalkozás
a Duna-Tisza-csatorna kiépítése volt.
Ez persze egy jó évtizedet – a Duna
mentén még annál is többet – vett
igénybe. Ám ahogy egy-egy térségben
elkészült az alapberuházás, egymás
után létesültek – és kezdtek virágozni
– a magyar Alföld agrárkibucái.

A Kisalföldön és főként a Dél-Dunán-
túl sűrűbb – de kisebb – vízfolyásai
mentén a terepviszonyok engedte/kí-
nálta kisebb lokális gátakat létesítve
helyi tavak láncolata kezdte színesíteni
a tájat. E völgyekben részben len- és
kenderültetvények, valamint – a Fertő
menti és Balaton-parti nádvágtélepek-
kel kiegészülve – a földmészigetelésre
alkalmas nádpalló készítése fejlődött
monokultúrává. De ilyen másutt sem
volt ritka. A nagy kiterjedésű szilvás- és
almáskertek mellett Szabolcs-Szatmár
kínálta az ország dohánytermésének
70 százalékát, Szolnokban, Békésben a
cukorrépa előzött meg minden mást.
Csongrádban, Békésben, Dél-Pest me-
gyében, illetve a Kisalföldön a konyhára
mindenféle zöldséget kínáló boltgárker-
tészetek mozaikjai váltak jellemzővé.

Ráadásul a bányászatnak is volt vi-
dékfejlesztő kisugárzása. Az ötvenes
években Papp Simon széles körű geo-
lógiai tapasztalatára és intuícióira al-
pozva végigfúrták az ország kétharma-
dát Nagylengyeltől Makóig, újabb olaj-
vagy földgázlelőhelyek után kutatva.
Volt, ahol találtak – Zalán kívül Eger és
Algyő környékén –, volt, ahol nem. Ám
utóbbi helyeken rendre feltörték ártézi
vagy hőforrások, helyenként olyan ho-
zammal, hogy az ott létesített fürdők,
üvegházak primőr természetűek mellet
még egy-egy városrész távfűtésére is
tellett. Ahol meg gyógyvízre leltek, ott
előbb-utóbb önálló üdülőtelepek nő-
tek ki a földből. Németh László élete
utolsó másfél évtizedében egyre in-
kább azt konstataálhatta, hogy megva-
lósulóban van a fiatalkorában megál-
modott „Kertmagyarország”.

Pannónia mélyének további három
kincse segítette a hazai ipar fejlődését.
Az ötvenes évek elején Fehérvár-
sürgő környékén nagy volumenben – másutt
kisebb kavernákban – fellelt fehér
kvarchomok a minőségi üvegyártást
inspirálta. Az évtized közepén a Me-
csekben megkezdett uránfeltárás
pedig – nem tévedés! – az alumínium-
gyártás multiplikátora lett. Bár a hazai
közvet fajlagos ércartalma alacsonyabb
volt, mint a Csehországban bányá-

szotté, a Szovjetunióknak így is meg-
érte. Ehhez társították a bauxit részle-
ges feldolgoztatását. A szintén odaszál-
lított timföldből – energiaemésztő
elektrolízissel – kohósítottak alumíni-
umot. Ennek is szerepe volt az Ikarusz
autóbuszok nagyszériás előállításában.
Mivel ezeket is örömmel fogadta a ke-
leti piac, a hatvanas évek némileg eny-
hültebb európai politikai közegében
majdhogynem barterüzletként műkö-
dött az urán–alumínium–Ikarusz ter-
mékháromszög külkereskedelme.

Vállalkozó szellemű műszaki terve-
zők, beruházók a magyar személyautó-
gyártásba is belevágtak, ám hamar be-
kellett látniuk, hogy ennek rentábilis
fenntartásához kicsi a hazai piac. Így
az ötvenes évek közepétől virágkorát
élő Danuvia és Pannónia motorkerék-
pár kultusza után két irányba ágazott
el a négykerekes motorizáció. A ke-
vésbé tehetősek kivárták a hosszabb
átfutási idővel szállított cseh vagy ju-
goszláv autókat, ám a vastagabb pénz-
tárcájúak kezdettől a változatosabb
nyugatnémet kínálatból választottak
benzinfaló családi járművet. A földuta-
kon is gyakorta közlekedni kényszer-
ülő vidéki gazdák körében viszont
– főként a nagy külterületekkel bíró al-
földi településeken – a végtelenül leegy-
szerűsített motorral szerelt, ám ha-
szonjáromnak is megfelelő, tágas bel-
terű doboz-Wartburgok iránt mutatko-
zott tartós kereslet. Arrafelé legfeljebb
a házi orvos vagy a libatömést koordi-
náló handlé mutatkozott „vízforraló”
Skodával.

GENERÁCIÓS FESZÜLTÉGEK

A világháborút követő negyedszázad-
ban Magyarországon nem volt politi-
kai földcsuszamlással járó rebellió.
A front elvonulását követően, illetve a
békeszerződés környékén bejelentke-
zett politikai garnitúra fokozatosan
„belakta az országot”. Pártjaik jobb-
rosszabb kompromisszumok révén
mindvégig fenntartották a „nagykoalí-
ciót”, s a vidéki igazgatás vezető poszt-
jainak betöltésénél is csak kezdetben
volt tetten érhető az ott „nagy hagyó-
mányokra visszatekintő” – sógor, koma
meg a pereputtya – családbarát kont-
raszelekció. Idővel a diplomához kötött
szakmai jártasság kritériuma is kez-
dett érvényesülni a stallumba helyezé-
seknél. Egyedül a csekély támogatott-
ságot hársány propagandával kompen-

1956 végén nem állhatott volna strázsát
szovjet katona a Lánchíd mellett...

zálni igyekvő kommunista párt lett mindinkább periferikus politikai zárvány. (Sztálin halálát követően nemcsak a Moszkvába delegált Rákosi vélte úgy, hogy „kívül tágasabb”, hanem a háború végén onnét hazatranszferált „moszkoviták” egy része is jobbnak látta visszatelepülni a politikai hite szerinti ígéret földjére.)

Az 1968-as párizsi diáklázadások viszont a Duna középső folyása mentén is utóhullámokat vetettek. A szlovákok Csehszlovákián belül szorgalmaztak nagyobb autonómiát, az állam föderációs újrakomponálását. Jugoszláviában meg éppen ellenkező irányba lendült a politikai inga: a szlovénoknak és a horvátoknak kezdett elégük lenni Tito – szerb dominanciájú – délszláv föderációjából. Ljubljánban és Zágrábban már önállósodási aspirációkat is megpendítettek. Eközben Magyarország és Ausztria között – főleg a hatvanas évek elejétől – egy Habsburgok nélküli új K. u. K. kooperáció kezdett formálódni. Ezt a rövidítést Bruno Kreisky osztrák kancellár és Kovács Béla magyar miniszterelnök protokollkapcsolatokon jóval túlmenő személyes barátsága inspirálta. Kovács 1953-ban váltotta a kormányfői poszton Nagy Ferencet, s éppen 1969-ben bekövetkezett halála nyomán kezdődött – főként Budapesten és a vidéki egyetemi városokban – politikai turbulencia. (Szent-Györgyi Albert köztársasági elnök már egy évtizede, 65. életévét betöltve leköszönt posztjáról, de két cikluson át még vállalta az ország ENSZ-nagyköveti tisztét.)

A zavargásnak is alig mondható magyarhoni nyugtalanságot elsősorban generációs feszültségnek nevezhetnénk. Tény, hogy az Országgyűlés obsitosok veteránklubjának tűnt, merthogy a képviselők többsége a nyugdíjkoron túl koptatta a Tisztelt Ház padjait. A hirtenjében szerveződött Fiala Európéerek Petőfi Körének (FIPEK) petíciói enyhén kaján felhanggal buzdították arra apáik korosztályát, hogy élvezzék – nekik már bőven van miből – indián nyaruk összkomfortos kényelmét, s engedjenek teret a politikában a lassan „fitalon megöregedő” következő generációnak. A néhány hét alatt – a vízga-időszak kezdete okán is – lecsendesedő aulazsivajnak így is lett annyi hatása, hogy a hatvan éven túliak közül

számosan – pártállástól függetlenül – tartózkodtak újrjelölésüktől az 1969 őszen éppen esedékessé váló képviselőválasztásokon. Mi több, a 60. életévét ekkoriban betöltő köztársasági elnök, Barankovics István is elállt megbízatása 1970-ben esedékes megújításától.

LEMERÜLŐ ELEMÉK

Ősszel valóban kicserélődött a parlament közel fele, a pártközi arányok lényegesebb módosulása nélkül. Ekkor lett választójogosult a háború utáni

születési boom generációja. A DNP vezített 4%-ot, az SZDP egyet. Ezek a voksok zömmel a Hazafias Gazdapárt-hoz vándoroltak. (A HGP a korábbi Nemzeti Parasztpárt jogutódja volt, csak az akkoriban már pejoratív felhangú „paraszt” titulustól kívántak szabadulni, mivelhogy időközben a hagyományos paraszti státusz, létforma is eltűnően volt.) Nem sokkal később a szociáldemokraták fiatalokora óta respektussal bíró „nagyasszonya”, Kéthly Anna választatott köztársasági elnökké, miközben az újonnan bekerült törvényhozók között is megugrott a

1957. május 1-jén Kádár János munkásörök védgyűrűjében állva nem nyilatkozhatott volna örömittasan a Magyar Rádió riporterének...

„honanyák” száma. A tempós városiasodás mellett a női diplomások számának megötszöröződése utalt a dinamikus társadalmi átrétegződésre. (Főként a jogász-, a pedagógus- és az orvosi pálya kezdett „elnőiesedni”.)

Végül is nem a generációs őrségváltás, hanem az ekkoriban bekövetkező világpiaci olajárrobbanás jelezte a megelőző – viszonylag békés – időszak végét. Éppen ekkoriban adták át a Fiume–Nagykanizsa közötti „Adria” kőolajvezetéket, csakhogy annak tartalma mindinkább „aranyáron” kezdett csordogálni Magyarországra felé. Pedig építése a jó gazda gondosságával történt,

mert előre kalkuláltak a zalai olajmező mellett a bányászni érdemes hazai szénkészlet kimerülésével is. A magyar agrártermék-kínálat – elismert minősége ellenére – fokozatosan kiszorult a nyugat-európai piacról, mert a tengerentúli dömpingszállítmányok olcsóbbá váltak. A háború utáni évtizedekben még keresett ipari exporttermékeink kezdtek kimenni a divatból.

A magyar ipar a háború utáni negyedszázadban kihozta magából mindazt, amit a háború előtti technológiai és munkakultúra korszerű, magas színvonalú szegmensével produkálni tudott, ám ez az akkori „tudástőke” üdvös – konszolidációt segítő – utóhasznosulásának bizonyult. Annyira viszont nem rúgott ennek hozadéka, hogy a változó idők innovációs kihívásaival is lépést tartson. Ebből eredően az évről évre növekvő külső eladósodáshoz mintegy kegyelemdőfésként társult a modern vi-

lágfertályon a nyolcvanas évtizedben kibontakozó „informatikai forradalom”. Erre a high-tech vonatra már nem sikerült – akkoriban – felkapaszkodni.

Gyorsuló ütemben kezdett múlttá válni a társadalmi regenerálódás két évtizedes „kegyelmi időszaka”. Hiába vitézkedett – mi több, önmagához képest szolidan prosperált is – Magyarország az európai latin kereszténység és a vörös keleti blokk közé ékelődve negyedszázadon át, a hidegháború végóráira, a vasfüggöny elrozsdásodása idejére Köztes-Európa környező szocialista államaihoz hasonlóan államcsőddel fenyegető, összeomlás-közeli állapotba került.

Túlzott reményekkel kezdtük várni a csodát. Nem csupán a berlini fal leomlását, hanem valamiféle karitatív égi mannaként a beteg országon segítő – de csak magas kamattal beszerezhető – tőkeinjekciót. Mindeközben a társadalom konvertálható tudással rendelkező hányadából egyre többen szedték a sátorfájukat, hogy Nyugaton keressenek emberhez méltóbb boldogulást. Jellemző, hogy ekkori hazai termékként egyedül a Rubik-kockából lett világmárka. „Térbeli logikai játékként” zseniális. Geopolitikai térben való nemzeti innovációhoz – igaz, nem is ez volt a funkciója – kevés.

S közben, midőn ugyanezen hanyatló évtizedekben egyre inkább alkalm nyílt újra kapcsolatot építeni a különböző helyzetben leledző, határokon túlra került magyarságrészekkel, a megismerés-megtapasztalás antropológiai közvetlensége kezdte leszoktatni a kétszer körülmélt kismagyar szállásterület lakosait a generációkon át hagyományozódó nagymagyar nemzetudatról. A határon túliak meg mint egy blokkon kívüli „Keleti-Svájcra” tekintettek a Duna–Tisza köze és a pannon tájak felé. Egyre többen próbálkoztak az áttelepüléssel, majd ennek sikeres abszolválása után észlelték, hogy ez mégsem az a nemzetiszínű Helvécia, amelyet ők vizionáltak.

Az intellektuális, kulturális-művészeti pagonyokban – a sok határral szeparált szétszórattatás ellenére – sikerült bűvópatak-kapillárisokon át meg-megszólaló állapotban tartani az „ötágú sípot”. Ezek nívósabbik része a modern Európa virtuális kultúrközösségébe tartozást nem „fenntarthatónak-megőrzendőnek”, hanem evidenciának tekintette. E tájakon „a térben szélről, de a gyepűn belül” couleur locale identitástudattal gondolták magukat sokan az európai polifónia részének. ♦

RUBICON-KÖNYVEK

ÚJRA KAPHATÓ!

JOHN LUKACS ELŐSZAVÁBÓL:

Természetes, hogy a nemzetek történelmét általában saját fiaik írják meg. Vannak azonban olyan példák is, amikor egy idegen rokonszenvező, érdeklődő tekintete olyan tisztánlátással hatol be események, bonyolult hajlamok és érzelmek vadonába, hogy többet sikerül elérnie, mint steril „tárgyilagosságot”. Ilyenkor a távlat érdekes módon színezni képes az események megszokott értékelését is.

Ez érvényes Sir Bryan Cartledge *Megmaradni – A magyar történelem egy angol szemével* című könyvére is, amely már címében elárulja a szerző legfontosabb felismerését: a magyar nemzet karakterének egyik legjellemzőbb vonása, hogy minden katasztrófa ellenére újra és újra sikerül megmaradnia, majd felemelkednie.

Megállapításai olyannyira eredetiek és helytállóak, hogy talán nem túlzás azt állítani: a külföldiek által írt összes magyar történelemkönyv között valószínűleg Cartledge műve eddig a legkiválóbb.

Könyvesbolti ára: 3980 Ft

Rendelje meg vagy vásárolja meg kedvezményesen a szerkesztőségben!

Szerkesztőségi ára: 3480 Ft

Postai küldeményként: 3480 Ft (+900 Ft utánvételi díj)

Megvásárolható és megrendelhető: Rubicon szerkesztősége
1161 Budapest, Sándor u. 60. • Telefon: 402-1848 • rubicon@t-online.hu

Lengyelbunda, elszántság:
Apponyi Albert a bécsi átszálláskor,
útban a párizsi békekonferenciára.
(Jobbra hátul, sapkában Teleki Pál)

MAGYAR BÉKEDELEGÁCIÓ PÁRISI UTJA
APPONYI A BÉCSI PÁLYAUDVARON,
MELETTE GRÓF TELEKI PÁL
(VASADY OTTÓ FÖLVÉTELE)

ABLONCZY BALÁZS

[1920]

HANINCS
TRIANON

ALTERNATÍVAKERESÉS
A TÖRTÉNETI MAGYARORSZÁG
ÖSSZEOMLÁSÁNAK
IDŐSZAKÁBAN

Unásig ismételt közhely, hogy a „mi lett volna, ha...” történelmietlen felvetés. Ez egyáltalán nincs így. A történeti lehetőségek vizsgálata fontos része a történész mérlegelőmunkájának. Elengedhetetlen ugyanakkor, hogy az elemzéshez rendelkezésünkre álljon a lehető legtöbb adat a történeti alternatíva felvázolásához, a csomópontok és az elágazások vizsgálatához. A világháborús összeomlás és Trianon kapcsán sincs birtokunkban minden adat, de talán nem érdektelen megvizsgálni a magyar történeti közbeszéd néhány toposzát. Bemutatni, hogy mi volt valóban sorsdöntő mozzanat, és mi volt olyan pillanat, amit csak az utókor stilizált annak. Milyen lehetőségei voltak a magyar politkának a háború végén, hogy élt ezekkel a lehetőségekkel és mit tehetett volna? Az alábbi gondolat kísérletek részben a mérlegelés, részben a szabadjára eresztett fantázia termékei: ilyenként kell kezelni őket.

HA A MONARCHIA MEGNYERI A HÁBORÚT...

Tulajdonképpen megnyerte. A kettős birodalom céljai a háború elején meglehetősen szolidak voltak: Szerbia megbüntetése, dominancia a Balkánon, az orosz veszély elhárítása. Az annexió nélküli békét a magyar politikai elit is pártolta: elsősorban azért, mert újabb nemzetiségi tömegek megjelenése az országban a nagyon is törékeny etnikai egyensúly felborulását jelentette volna. Bár a széleken, a magyar imperialisták körében megjelentek hőbortos elképzelések a gyarmatok újraosztásáról, líbiai magyar alkirályságról és magyar ortodox pátriárkátusról vagy a magyar határok előretolásáról a Dinári-hegységig, a politikai elit alapvetően óvatos maradt, maga Tisza István is nagyon megfontolt volt e tekintetben. Ráadásul a közvélemény is tartott a német győzelemtől.

A visszafogottságnak köszönhető, hogy például az 1918. májusi bukaresti béke kétségtelenül szigorú – bár elsősorban gazdasági következményekkel járó, így például az Európai Duna Bizottság jogosítványait megszerző – rendelkezései dacára Románia nem szenvedett nagyobb mértékű területi veszteséget. A valamivel több, mint 5000 négyzetkilométeres területi veszteséget – a határok előretolását a Kárpátok déli és keleti előteréig (ebből valamivel több, mint 3000 négyzetkilométer esett a magyar-román határra) és a Bulgária javára elveszített Dobrudzsát – bőven ellensúlyozta Besszarábia hallgatólagosan elismert román annexiója. (Ez a béke hozta magával a teljes felekezeti egyenjogúsítást is a romániai zsidók számára.)

Az 1918 márciusában megkötött breszt-litovszki béke pedig kitarta a kaput Kelet felé a német és kisebb részben az osztrák–magyar tőke előtt. Ukrajnában, a Baltikumban és Dél-Oroszországban a központi hatalmak hegemón szerepre tettek szert; nem volt olyan kóbor német herceg, akít ebben az időben ne kínáltak volna meg a litván vagy albán trónnal. A központi hatalmak hadseregei a caporettoi áttörés után Velence előtt álltak, a Balkánon pedig a szerb összeomlás és Montenegró elfoglalása után messze délen, a mai Macedóniában zajlottak már a harcok. A piavei offenzíva 1918. június közepi összeomlásáig az átlag újságolvató nyugodtan hihette azt, hogy minden a legnagyobb rendben van, és a Monarchia egyre nyomasztóbb német

segítséggel elérte háborús céljait, a következő stádium a béke.

Természetesen a Monarchia számára kedvező rendezés esetén sor került volna a struktúra finomhangolására; a békék ratifikálására és a Monarchiával szemben nem ellenséges kormányok/rendszerek hatalomba emelésére s a megszerzett régiók könyörtelen gazdasági kihasználására. De a híradások szövegei ekkor már a békéről szóltak inkább, nem a győzelemtől. Mindenki érezte, hogy a Monarchia, annak ellenére, hogy sokak számára váratlanul jól helytállt a háborúban – sokkal jobban, mint az Orosz Birodalom –, valójában erőforrásai végére ért.

Ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy évtizedes időtávlatban a Monarchia addigi formájában (közjogi struktúra és államterület) aligha maradhatott volna

meg egy, a szabadságjogokat többé-kevésbé tisztelő rezsim keretében. Más a helyzet, ha a Monarchia olyan autokratikus irányt vesz (például egy katonai diktatúra révén), mint a Szovjetunió vagy az Oszmán Birodalom. Az osztrák–magyar katonai körök prepotenciájának már egyre erősödő jelei voltak a háború alatt, de ezek azért elég messze voltak a politikai hatalom megragadásának lehetőségétől. Ráadásul egy ilyen típusú hatalomgyakorlás ellen a magyar elit elsőként lázadt volna fel. Egy autokratikus rezsim fékezhetne volna a nemzetiségek önállósodási törekvéseit, de hosszabb távon biztosan nem lehetett volna alternatíva.

A 19. század eleje óta eltelt időszak dinamikája, a térségbeli három nagy birodalom bomlása nyomán mára létrejött csaknem kéttucatnyi állam példája

A korszakban nagy tömegű ember és áru mozgatására a legalkalmasabb eszköz a vonat volt: a vasút stratégiai jelentőséggel bírt a trianoni határok meghúzásában is

azt mutatja, hogy a nacionalizmusok dinamikus áradásának egyszerűen képtelenség volt gátat vetni. Ezek a nacionalizmusok erőteljes, modernizáló mozgalmak voltak, és bár sok esetben szűk értelmiségi körökből, olyan aktivista közegekből indultak ki a 19. században, amelyek – akár anyagilag, akár elvi síkon – érdekelték voltak a nemzeti eszme minél hatékonyabb terjesztésében és a hibrid vagy a nemzetileg indifferens attitűdök felszámolásában, a 20. század első évtizedeire a legeldugottabb régiókat is elérték a modern közvélemény-formálás eszközei, a sajtó és a távközlési eszközök segítségével felgyorsult a hírek áramlása, így az új eszmék behatolhattak a társadalom minden kis szegletébe. És az így formálódó új közvélemény jellegadó csoportjai elsősorban többségükben nem a Monarchia változatlan fenntartásában voltak érdekeltek: vagy a társadalmi reform foglalkoztatta őket, vagy éppenséggel az elszakadás.

Tehát egy nyertes háború átmenetileg megmenthette volna a Monarchiát és benne a Magyar Királyságot, még akár gyarmatokat is juttathatott volna

neki – mondjuk Líbiában, az olaszok rovására –, de középtávon csak valamilyen autoriter rendszerként maradhatott volna fenn (akár egy Habsburg uralkodóval, akár nélküle), amely elreteszeli a demokratikus akaratnyilvánítás útját a nemzetiségi mozgalmak elől. Hosszabb távon viszont erősen kétséges volt a fennmaradása. Más kérdés azonban, hogy az összeomlás úgy következett volna-e be, mint 1918-ban. Tehát azt végképp nem tudjuk megmondani, hogy Magyarország egy majdani felbomlás esetén a trianoni határok mentén szakadt volna-e szét.

HA TISZA ISTVÁN ÉLETBEN MARAD...

Tisza tragikus halála sok visszatekintőben azt a képzetet kelthette, hogy „erős emberként” megmenthette volna az országot. Ez a képzet azonban egy korábbi kép – az erős, hajthatatlan, küldetéses politikus századelőtől formálódó imázsának – projektálása. Valójában Tiszánál aligha volt gyűlöltebb közéleti férfiú 1918 Magyarországon. Ez az indulat a zsebkendőszavazás, az obstrukció és általában első miniszterelnöksége óta fokozatosan alakult ki ellene, és nagyban hozzájárult a modern tömegsajtó elterjedése, különösen az 1910-ben alapított *Az Est*. Ugyanakkor – a közkeletű vélekedéssel szemben –

nem a Galilei-kör tagjai vagy a Jászi Oszkár köré tömörült polgári radikálisok jártak az élen a közhangulat gerjesztésében, a Függetlenségi Párt(ok) prominenseit, értelmiségét, választóit legalább ugyanekkora felelősség terheli a kialakult gyűlöletért.

Míg azonban a baloldali értelmiség egy része a „reakciós”, „juncker” nagybirtokest és politikust, esetleg a liberális kapitalizmus barátját, a választójog kiterjesztésének ellenfelét látta a miniszterelnökben, a függetlenségi és a protestáns értelmiség nem elhanyagolható része elsősorban a rendíthetetlen 67-est és a dinasztia hívét gyűlölte benne. Az 1914 utáni években pedig a közvélemény jelentős része a háborús kitarítás prófétáját látta Tiszában – nem tudva a kormányfő kezdeti vonakodásáról a hadba lépéssel kapcsolatban.

A politikus maga is tisztában volt a felé áradó indulatokkal: meggyilkolása előtt írt utolsó leveleiben már a forradalmi állapotok lecsitulása utáni pályafutásáról töprengett. *„Attól félek, hogy a béke megkötéséig semmit sem tehetünk arra, hogy más kezekbe juttassuk az ország kormányzatát”* – írta három nappal a halála előtt Réz Mihálynak. *„Igyekszem magamtól a kétségbeesést*

Leszerelésre várva: tíznapi zsoldot és egy tányér levest kapott az 1,2 millió leszerelő

távol tartani s lelki egyensúlyomat fenn tartani úgy, hogy hasznomat vehessék még, ha rám kerül a sor” – tette hozzá. „Ma már égő gyújtó volnék a puskaporos hordóban” – írta ugyanekkor József főhercegnek, aki kormányalakításra akarta rábírní. Néhány nappal később Budapesten már Tisza Istvánról mintáztott, felakasztott szalmabábukat lengetett a szél, és a koporsóját szállító vonatra is rálóttak a Keleti pályaudvaron. Temetésekor Geszten a saját parasztjai fordultak szembe a gyászoló gyülekezettel.

Ilyen körülmények között aligha lehet, hogy Tisza élére tudott volna

állni egy szükségképpen plebejus indutató, a régi világgal leszámoló, ugyanakkor honvédő háborúnak. Erre nemcsak azért nem lett volna alkalmas, mert nem voltak hadvezéri képességei és képzettsége – jóllehet személyes bátorsága és a fronton, huszárezrede élén szerzett tapasztalata nem kétséges –, hanem mert személyében azt a régi világot képviselte, amelytől mindenki szabadulni akart. Andrásytól a fiatal Márai Sándoron át Károlyi híveiig és a szociáldemokratákig. A felé áradó gyűlölettel kapcsolatban nemcsak Ady nekivadult mondatait idézhetjük a „vad, geszti bolondról”. Lendvai István, a húszas évek egyik vezető jobboldali, fajvédő publicistája (és később a nyilasok áldozata) generációjával együtt látta a gróf homlokán „a rontás csillagjegyét” és „konok balkezén [...] a mozdulatot, amely fél Európa meszes göd-

reibe és a Piave iszapjába belerántotta a kegyetlenül pocskélt, rongyolt, árultatott magyarságot”, amelynek életlehetőségeit „Geszt és Lemberg felől” egyszerre szívták el.

Más kérdés, hogy egy komoly felhatalmazással bíró, a politikai elit és a közvélemény bizalmát élvező, tetterős politikus milyen hatékonysággal tudott volna fellépni abban a válságos helyzetben. Furcsamód leginkább még Károlyi Mihály lehetett volna ez a Gondviselés küldte férfiú. Felhatalmazása megvolt hozzá, legalább 1919. január közepéig-végéig, azonban a képességek hiánya, hezitálása és az antant politikájába vetett naiv bizalma képtelenné tette e szerep eljátszására.

Trianon igazi drámája nem a terület-, hanem az embervesztés, 3,2 millió magyar határokon kívülre kerülése

HA NEM SZERELIK LE A HADSEREGET...

Linder Béla hadügyminiszter elhíresült mondatát („Nem akarok többé katonát látni”) furtonfurt idézni szokás mint a magyar tehetetlenség/vakság/hazaárulás kulcsmozzanatát. Azonban azt is látnunk kell, hogy az alig több mint egy hétig miniszterkedő katonatisztnak vajmi kevés befolyása volt a katonapolitikára. Államtitkárai, Friedrich István és Böhm Vilmos gyakorlatilag Linder ellenében adták ki rendeletüket az 1895 és 1900 közötti korosztályok újbóli behívásáról, ám e felhívásnak vajmi kevesen engedelmeskedtek. November végére mintegy harminchétezer főben stabilizálódott a hadsereg létszáma (ebből mindössze kétezeren voltak a leginkább fenyegetett Erdélyben), de felszerelése, fegyelme és csapatoknak is meglehetősen hiányos volt, a létszám pedig messze esett a belgrádi egyezmény által engedélyezettől.

1919 február–márciusában Böhm Vilmos hadügyminiszter és államtitkára, Stromfeld Aurél kidolgozta egy lényegesen nagyobb, mintegy 70 ezer fős hadsereg keretét, amely formailag megfelelt a belgrádi egyezmény betűjének. A megindított toborzás azonban teljes kudarcba fulladt: a több tízezer helyre alig ötezer jelentkeztek. Ebben szerepe lehetett a csalódásnak is: a toborzók nem ígértek igazán sem földet, sem választójogot. Sikeres hadsereg-szervezést majd a Tanácsköztársaság fog végrehajtani, részben kemény állami fellépéssel.

A magyar nemzetiségű alakulatok egyben tarthatósága azért is volt erősen kétséges, mert a Monarchia hadse-

regében a nagymértékű nemzetiségi kevertség alig tette lehetővé nemzeti-
leg egynemű alakulatok létrejöttét.
A magyar többségű ezredek a közös
hadseregben és még a magyar királyi
honvédségben is törpe kisebbséget al-
kottak. Egy 1918. májusi összeírás
szerint a Monarchia hadseregének
141 közös gyalogezredéből mind-
össze 17 volt olyan, amelynek 75%-
os vagy nagyobb magyar többsége
volt, és mindösszesen 32, amelyben
a magyar elem egyáltalán abszolút
többséget alkotott. Az arány még ve-
gyesebb a honvéd gyalogezredeknel:
itt a 49-ből négyben volt 75% feletti
magyar többség. Hasonló arányokkal
találkozunk a kisebb harcértékű nép-
fölkelő ezredeknel és például a tábori
vadászzászlóaljknál is. Egyedül a huszá-
rezredeknel találni meggyőző többségű
magyar legénységet.

Nyilván megfontolást igényel, hogy
ezekben az alakulatokban milyen nem-
zetiségűek – és szellemiségűek! – vol-
tak a tisztek és az altisztek. És bár elvi-
leg nem kizárt, hogy nem magyar nem-
zetiségűek is hajlandóak legyenek har-
colni magyar nemzeti célokért – ismert
a nyugat-magyarországi harcokban sze-
repet játszó bosnyákok esete –, azért
ezt tömegesen mégsem lehet mon-
dani. 1918 végének történései inkább
azt mutatják, hogy az alakulatok szá-
mos esetben nemzetiségi választóvona-
lak mentén hasadtak, és zömében nem
is szervezték őket újjá: összevonták
őket más, töredék alakulatokkal, ami
szintén nem javította a hatékonyságot.

Ha tágabb összefüggésekben szem-
léljük a kérdést, az első világháború
után kirobbant területvédő- és terület-
visszafoglaló helyi háborúkkal (gondol-
junk itt akár Sziléziára, akár Karintiára,
a Baltikumra vagy a görög–török konfli-
ktusra, és ez vonatkozik a Lajtabán-
ságra is) kapcsolatban azt láthatjuk,
hogy sikeres területvédelemre hét kör-
ülmény együttes fennállása esetén
volt esély:

- 1 | Ha a területvédő akciót legalább egy
nagyhatalom hallgatólagosan vagy ak-
tívan támogatta: fegyverrel, diplomá-
ciai befolyással.
- 2 | Ha a háború és a honvédelem egy
ellenfél ellen zajlott.
- 3 | Ha időben és területileg limitált mar-
adt (tehát például népszavazással
vagy valamiféle megegyezéssel megol-
dással végződött).
- 4 | Ha a helyi lakosság támogatta a har-
colókat: nemcsak ellátással, de a védők
közé való belépéssel is, és alkalmasint

Linder elhíresült mondata sokaknak
megragadt az emlékezetében, pedig
a katonatiszt csak epizódszereplő volt –
az sem sokáig. A hadseregtől Pécs
polgármesterségén át a kalandorságig
és a jugoszláv ügynökségig: az
egyébként tehetséges katonatiszt
Linder a frontélmények hatására idegi
problémákkal küzdött és
az alkoholizmusba menekült

ennek a lakosságnak volt némi katonai
gyakorlata (lövészegyletek vagy más,
milíciajellegű alakulatok révén).

5 | Ha az irreguláris csapatok mellett
együtt maradt, összeszokott alakula-
tok is csatlakoztak a védőkhöz.

6 | Ha a katonai akciókat kiegészítette
a politikai nyomás, a diplomácia és a
kulisszák mögött zajló egyezkedés.

7 | Ha a megvédeni kívánt terület vagy
annak egy része az azt megvédeni/el-
foglalni kívánó erők fennhatósága alatt
maradt, vagy legalábbis a közigazgatás
és egyéb hálózatok révén a védekezők-
nek voltak biztos pontjaik a régióban.

Ezek a körülmények 1918–1920-ban
Magyarországon csak a nyugat-ma-
gyarországi harcok esetén voltak adot-
tak, és ott is csak 1920–1921-ben.

Sok magyar emlékiratíró említi
büszkén és a harcképesség bizonyíté-
kaként, hogy alakulata zárt rendben
ért haza Magyarországra: ez sok eset-
ben valóban így is történt, ám az

együtt maradásnak praktikus okai vol-
tak. 1918 október–novemberében ma-
gyar férfiak százezreinek kellett ha-
zajutniuk Odesszából, Verdunból, az
olasz frontról vagy éppen Kis-Ázsiá-
ból. Az utazás sokkal biztonságos-
abb volt, ha katonai rendben törté-
nt; könnyebb volt élelmet, va-
gont és mozdonyt szerezni. És
könnyebb volt megakadályozni
azt, hogy a megszerzett javakat
a közbeeső országok hivatalnokai
elvegyék, a katonáknál lévő fegy-
verrel együtt. Ezt a háborúba be-
lefáradt legénység többsége is
megértette. Ráadásul Magyaror-
szágra érkezve a leszerelési segély
ígérete is gyakorolt némi vonzerőt
a katonákra, akik egy-egy pályaudva-
ron hosszú sorban várakoztak a kifi-
zetésekre, cserébe pedig leadták a
fegyvereiket. A belgrádi katonai kon-
venció (1918. november 13.) értelmé-
ben Magyarország a belső rend fenntartására hat gyalogos- és két lovas-
hadosztályt tarthatott fegyverben to-
vábbi intézkedésig. Ez a létszám
alapesetben nem kevés, bár kiterjedt
támadó műveletekre nyilván nem lett
volna alkalmas.

Ha a katonai ellenállás esélyeit vizs-
gáljuk, a rendelkezésre álló csapatok-
kal a három vagy akár négy fronton is
folytatandó küzdelem teljesen esélyte-
len volt. Akármennyire lerongyolódott
volt a szerb vagy a román hadsereg és
akármennyire szervezetlen a csehszlo-
vák vagy az osztrák, mindegyikükkel
egyszerre a magyar hadsereg (akár har-
mincezer, akár hetvenezer, de akár,
ahogy láttuk a Tanácsköztársaság ese-
tében, jóval százezer fő feletti létszám-
mal) nem küzdhetett volna a siker esé-
lyével. 1919. április közepén a román
fronton kétszeres, a csehszlovákon há-
romszoros túlerő állt szemben a ma-
gyar hadsereg csapataival.

A déli fronton ugyan nyugalom ural-
kodott, de ott is másfél-kétszeres fran-
cia–szerb túlerővel kellett szembenéz-
nie a két leharcolt magyar hadosztály 11
zászlóaljának. Ráadásul az 1919. áprilisi
román és csehszlovák előrenyomulás
ezeket a nem teljes harcértékű magyar
alakulatokat is részben felmorzsolta: a
csapatok egyharmada megsemmisült,
felbomlott, illetve letette a fegyvert –
mint a Székely Hadosztály zöme.

A román hadsereggel szemben a Ká-
rolyi-kormány formálódó hadserege és
a Vörös Hadsereg is alulmaradt 1918–
1919 folyamán: az utóbbi a tisztai offen-
zívában úgy szenvedett vereséget,

Mellékszál ugyan, de időről időre felbukkan az a baltikumai példákra visszautaló történet is, mely szerint a Romániából visszavonuló Mackensen-hadsereg parancsnoka olyan ajánlatot tett a magyar kormánynak, hogy segít Erdélyt megvédeni. Ennek az elképzelésnek az egyik kiindulópontja valószínűleg Barkóczy-Klopsch Béla katonai író 1923-as munkája (*Mackensen vezértábornagy hadseregének átvonulása Magyarországon az összeomlás után*), amelyben szerinte „Magyarországon vonhattak volna gátat az elzúlnak az erőyes és nagy tiszteletnek örvendő Mackensen vezértábornagy vezetése alatt megjelenő fegyelmezett német csapatok” – ami, ismerve a visszavonuló hadsereg állapotát, erősen kétséges.

Bár az Erdélybe bevonuló román csapatok valamelyest valóban tartották a németektől, általában megvárták, amíg elhagynak egy-egy erdélyi települést, és csak azután vonultak be (így például Tordára 1918 decemberében), de a háborús vereség és a forradalmi hírek miatt a visszavonuló német seregek meglehetősen viharvert állapotban haladtak át Magyarországot területén. A vasúti szállítás elégtelensége (például a szénhiány) miatt a német alakulatok sok esetben eladták felszerelésüket, fegyvereiket, járműveiket a helyi lakosságnak vagy hatóságoknak. Az összeírások szerint Debrecenben és Nagyváradon egyaránt 12 teherautót bocsátottak áruba német csapatok, és a Tanácsköztársaság

A tábornagy, aki megmenthette volna Magyarországot? August von Mackensen, a megszállt Románia volt katonai kormányzója

ság hadserege is bőven merített a lefoglalt német hadianyagból.

A budapesti feketepiac valósággal pezsgett 1919 első hónapjaiban: a német hadianyag beáramlása fellendítette az üzletet. Az Aréna úti Hollandia kávéház volt a síberek egyik kedvelt tárgyalóhelye: elég sok autógumi cserélt ott gazdát. Mackensen tábornagyot egyébként a magyar kormány – hogy eleget tegyen az antant követelésének – 1918 decemberében internáltatta Fóton, majd hozzájárult a délvidéki Futakra való továbbszállításához. Ám ebben az időszakban a hadsereg nagyobb része már Németország területén volt, és ezzel véget ért a csaknem kétszáz ezer német katona viszontagságos hazautja.

hogy létszáma támadáskor is alacsonyabb volt, mint a védekező románoké. Jóllehet a Forradalmi Kormányzótanács 1919. május végén elrendelte az általános védkötelezettséget a 18 és 45 év közötti férfiaknak, alig néhány ezer embert sikerült összeszednie, és a megjelenők többségét fizikai alkalmatlanság miatt felmentették.

Ha csak egy ellenféllel kellett volna megküzdeni, akkor Ausztria és a létrejövő Csehszlovákia katonai alakulataival lett volna képes a magyar hadsereg a siker esélyével szembeszállni. Ausztria gyenge csendőralakulatokkal és Volkswehr-egységekkel igyekezett megszállni Nyugat-Magyarországot, próbálkozását azonban a helyi magyar erők is könnyűszerrel visszaverték még 1918 végén, és a terület 1921 végéig magyar igazgatás alatt maradt.

Felső-Magyarországon is lett volna értelme – nyugat-magyarországi mintára – a fegyveres honvédelemmel, illetve népfelkeléssel és diplomáciai zsarolással kombinált ellenállásnak, dacára a csehszlovákok számbeli fölényének. Bartha Albert hadügyminiszter utasítására 1918. november közepén a helyi magyar erők és Budapestről küldött, hirtelenjében összerántott alakulatok sikeresen szorították ki Csacáról, Zsolnáról, Ruttkáról a beszi-

várgó csehszlovák csapatokat. Más példák is azt mutatják, hogy a helyi ellenállásnak ebben a korai időszakban még talán lett volna esélye – gondoljunk Balassagyarmatra vagy Mura-szombatra.

A belgrádi egyezmény nem rendelkezett az észak-magyarországi fegyverszüneti vonalokról, így jogilag a magyar kormány hivatkozhatott volna arra, hogy csak a status quót kívánja megőrizni. Valamiféle méltányos elhatárolásra tett kísérlet volt az úgynevezett Bartha-Hodža-egyezmény 1918. december 6-án, amely az etnikai határokat vette figyelembe, azonban ezt Prága sohasem fogadta el, és a karácsony előtti napon átadott, ún. első Vix-jegyzék állapotított csak meg demarkációs vonalat – nagyjából a későbbi határnak megfelelően.

1918 végén az olasz vezetés alatt álló csehszlovák csapatok a látszat ellenére eléggé dezorganizáltak voltak, nagyon hamar felütötte a fejét a csapatok körében a cseh-szlovák ellentét, a csehszlovák hadsereg legharcedtebb része, a szibériai légió pedig még nem jutott haza. A csehszlovák csapatok létszáma 1918 végén meglehetősen alacsony volt (a kassai magyar nemzetőrség és a még fungáló helyőrség állománya például önmagában

meghaladta a városba bevonuló csehszlovák hadseregét, de a helyieket demoralizálta Budapest támogatásának hiánya), és gyászos teljesítményük az északi hadjárat során dühödt kirohanásokra készítette a vezényletet átvevő francia főtiszteket.

Panaszkodtak a cseh csapatok moráljára, az olaszok „árulására” (az Olaszországból érkezett csehszlovák légió itáliai orvosai például testületileg hazamentek, így az alakulatok jó része egészségügyi szolgálat nélkül maradt 1919 májusában), arra, hogy a magyar tűzérség fölénye egészen egyértelmű a csehszlovákkal szemben. Ha a magyar kormány szívósan ragaszkodik a Bartha-Hodža-vonalhoz, és kevésbé próbál megfelelni az antant elvárásainak, valamint helyi ellenállást szimulálva megállítja a csehszlovák előrenyomulást és saját helyzetét is stabilizálni tudja (azaz nem bukik meg a Tanácsköztársaság miatt), elképzelhető, hogy a békekonferencia a magyar fél javára döntött volna. Nem az egész demarkációs vonalon, de esetleg a Csallóköz és néhány határ menti város (Kassa, Komárom, Losonc – de semmiképpen sem Pozsony) esetében, mint ahogy a Lajtabánság ügye sem egész Nyugat-Magyarországot mentette meg, hanem csak Sopront és környékét.

Rögvest hozzá kell tenni, hogy ez nagyon kockázatos vállalkozás lett volna, és a Károlyi-kormány teljesítési politikájának teljes lenullázását feltételezte, miközben a kormány nagyon sok ponton függött az antant jóindulatától: a szén- és krumpliczállításoktól kezdve a hadifogolyügyeken át a többi megszállt terület kezeléséig. Ráadásul azon kellett volna ügyködni, hogy legalább egy nagy- vagy középhatalomnak érdekében álljon Csehszlovákia meggyengítése: ez lehetett volna Lengyelország vagy Nagy-Britannia, esetleg az Egyesült Államok, amelyekkel azonban közvetlen kapcsolata Magyarországnak nem volt.

HA NINCS (VAGY HA VÉGLEG GYŐZ) A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG...

Volt-e esélye a Károlyi-féle népköztársaságnak stabilizálni Magyarország helyzetét? Ha arra gondolunk, hogy az őszirózsás forradalom kormánya épp azért kényszerült lemondásra, mert az antant ultimátuma (az ún. második Vix-jegyzék) területi szempontból megoldhatatlan dilemma elé állította a magyar

döntéshozókat, azt kell mondanunk, aligha. Amennyiben tehát a Tanácsköztársaság nem jut hatalomra, ami eleve azt jelenti, hogy az antant elnézőbb, megállítja a román csapatokat (mondjuk) a Szinérváralja–Zilah–Bánffyhyunyad–Csucsá-Vaskohsziklás–Lippa vonalon, népszavazást rendelnek el a Bánságban vagy Kárpátalján, és (ez a körülmény nagyon fontos) a kormánynak belpolitikai szempontból is sikerül stabilizálnia hatalmát, akkor a földreformmal, a választásokkal, a közellátás és a közbiztonság javításával a bolsevik hatalomátvétel esetleg elkerülhető lett volna.

De ez egyáltalán nem zárta volna ki, hogy a politikai inga még 1919 ősze előtt kilengjen jobbra. A Károlyi-féle reformokhoz hasonló volumenű szociális reformok békeidőben évek alatt zajlanak le, 1918–1919 fordulóján pedig, kombinálva a katonai és a gazdasági összeomlással, gyakorlatilag kilátástalanná tették a köztársasági elnök és rezsimje helyzetét – kommunista kísérlet ide vagy oda.

Trianon valójában a Tanácsköztársaságért kapott büntetés lett volna? A válasz első látásra elég egyszerű: a magyar határokat a békekonferencia szak-

értői bizottságaiban 1919. március 21. előtt részben már meghúzták, így közvetlen összefüggés Trianon és a magyarországi kommunista kísérlet között nincs. Az utódállamok legtúlzóbb követeléseit, így például a Nyugat-Dunántúlon húzódó szláv korridor ötletét pedig már ebben az időszakban elvetették. Ugyanakkor hiba lenne elfeledkezni a békekonferencia vezetői körében elég általános bolsevikellenességről. A volt cári birodalomban felbukkanó mozgalom dinamizmusa és gyors sikerei révén az egész nyugati társadalmi rendre veszélyt jelentett. Kicsit a középkori fanatikus eretnekmozgalomokra emlékeztette a szemlélőket, akik néha nem tudták leplezni csodálatukat. David Lloyd George, aki aztán igazán nem volt nagy kommunistabará, így írt emlékezéseiben Leninről: „az egyik legnagyobb vezető volt, bármely korszakban, aki valaha is emberek élén állt”. Párizsban félték a bolsevizmustól, de igazából egyezkedni is próbáltak képviselőivel: 1919 elején hosszas vita zajlott arról, hogy tárgyalásokat kezdeményezzenek-e Oroszországról a bolsevikok bevonásával a márvány-tengeri Herceg-szigeteken. A nyugati nagyhatalmak elég elkötelezettek voltak a

✿ A NÉP AKARATA ✿

A népszavazás kiírása vagy ki nem írása állandó témája a magyar békeszerződés körüli vitáknak. A magyar politikai elit Jászi Oszkár integer Magyarországnak gondolkodó (azt azonban kantonokra felbontó) elképzeléseitől több mint egy év alatt jutott el a népszavazás igenléséig: a magyar békedelegáció Apponyi Albert párizsi szereplése után, 1920. január–februári válaszejegyzékeiben fogadta el, hogy látatlanban igent mondjon a népszavazás felvetésére. 1920 tavaszán a magyar–francia titkos tárgyalások során a magyar fél meg is határozta ezeket a területeket.

A határ menti magyar többségű területek visszaadása mellett Budapest széles körű referendumot tervezett Kárpátalján, a Felvidék keleti részén, a Bánságban és Nyugat-Magyarország egészén. A kezdeményezés nagyjából 1,8 millió embert érintett volna, legalább harmincezer négyzetkilométeren. Ilyen méretű népi konzultációra a háború utáni Európában alig volt példa: az Allenstein/Olsztyn és Marienwerder/Kwidzyn környéki népszavazás körülbelül 720 ezer embert érintett, a karintiai ennek nagyjából a tizedét, a schleswigi népszavazás valamivel több, mint 160 ezer főt.

Méreteiben az 1921. márciusi felső-sziléziai népszavazás volt hasonló, amely csaknem kétfélmillió ember sorsáról döntött – igaz, ott egy nagy, összefüggő területen kellett megszervezni a voksolást, nem három különálló régióban, ahogy a magyar fél javasolta. Ráadásul ez a szavazás nem is döntött a teljes terület hovatartozásáról: a terület egy része a szavazás Németország számára kedvező eredménye ellenére végül Varsó fennhatósága alá került.

Az első világháború utáni népszavazásokat sok esetben paramilitaris erőszak előzte meg; ez alól Sopron sem volt kivétel. A Budapest javasolta régiókban az volt a közös, hogy 1. etnikailag rendkívül kevert területek voltak, 2. jelentős német lakossággal rendelkeztek (e népcsoportról Budapest lojalitást feltételezett), és 3. közvetlenül a javasolt új határok mentén helyezkedtek el, így automatikusan megnövelték volna az összefüggő országterületet. Furcsa módon a magyar fél ekkor már megelégedett volna a Székelyföld valamelyes autonómiájával, és visszacsatolását nem követelte közvetlenül.

A háború utáni népszavazások tanulságait elemezve azt a megállapítást tehetjük, hogy az eredmények gyakorta eltértek az etnikai statisztikáktól. Számos olyan szlovén vagy lengyel akadt, aki szívesebben lett a vesztes osztrák vagy német állam polgára, miközben lehetett volna akár egy új nemzetállam részese is. Ennek alapján és a soproni népszavazás eredményeinek ismeretében (ahol az etnikai többség a nem magyaroké volt) megkockáztatható, hogy a magyar kormány által javasolt körzetekben egy esetleges népszavazáskor a magyarok etnikai arányánál jóval többen szavaztak volna Magyarországgal, elsősorban a Bánságban és talán a Felvidék keleti részén – de mivel ilyesmire sohasem került sor, találgatásokra vagyunk utalva.

A búr, aki meg akarta szelídíteni Kun Bélát:
Jan Christian Smuts tábornok, a béke-
konferencia budapesti emisszáriusa

kapcsolat felvétele iránt, és még bojkottal, illetve a támogatás megvonásával is megfenyegették azokat a fehér-orosz csoportokat, amelyek ebben nem akartak részt venni.

A tárgyalások végül elmaradtak, de az 1919 áprilisában Budapestre puhatolózni küldött Smuts tábornok missziója is ebbe a „prinkipói/herceg-szigeteki folyamatba” illeszkedett: kereste a tárgyalás lehetőségét, ugyanakkor tartott is a bolsevikoktól. Harold Nicolson fiatal brit diplomata, akinek mondatait a magyarok turániságáról és az ezzel kapcsolatos ellenszenvéről sokat szok-

ták idézni, leír emlékezéseiben egy apró jelenetet 1919 áprilisából, amikor Budapesten tartózkodott a búr tábornok kíséretében. Egy elővárosi vonat masinistája tüzet kért a Smuts vonatánál tébláboló külügyi népbiztoshelyettestől, aki adott is a mozdonyvezetőnek: „*Kun kis rózsaszín szemeit szegezte rám, azt kutatva, hogy vajon mit szólok a proletár zamatú jelenethez: megindított-e avagy nevetségesnek találok. Én megőriztem nemes egykedvűségemet.*” Ez az alapvetően rosszindulatú közömbösség jellemezte az antant magatartását Kun Béla rezsimjével kapcsolatban: amíg nyertesnek tünnek belpolitikai téren, netán kezelhetőnek, akár még a békekonferenciára is meghívták – ilyen meghívás be is futott 1919. május elején a bécsi antantmisszióhoz. Mihelyt azonban vesztesre állt vagy az

északi hadjárat a nagy nehezen kialakított helyzet felborításával fenyegetett, rögvést megvonták tőle a bizalmukat.

Ráadásul a legkülönbözőbb megfigyelők (francia, amerikai, brit katonatisztek, diplomaták vagy éppen svájci emigrációba szorult magyar arisztokraták) emlékeztették az antant döntéshozóit, hogy a magyarországi bolsevizmus lényegesen más, mint az orosz. Mozgatórugói nem ideológiaiak, hanem a területmegtartás motiválja híveit: így kerülhetett azonos elbírálás alá Károlyi Mihály, Kun Béla vagy éppen Bethlen István. A Tanácsköztársaság kikiáltása után éppen csomagoló Fernand Vix ezredes fogalmazta ezt meg az elsők között: „*a körülményeket leleményesen kihasználó kommunista párt magához ragadja a hatalmat, a nemzeti kérdés [kiemelés az eredetiben: A. B.] alapján egyesül a szociáldemokrata párttal, és a magyar nép legfőbb érdekei – a nemzeti érdekek és a társadalmi érdekek – nevében kihirdeti szövetségét Szovjet-Oroszországgal*” – írta a francia katonatiszt március végén Budapestről. Hasonlóan látta a magyarországi bolsevizmust Stephen Pichon francia külügyminiszter is néhány nappal a hatalomátvételt követően.

Mi történt volna, ha a Tanácsköztársaság megmarad? Az összes felvázolt forgatókönyv közül ennek volt a legkisebb eshetősége, de tegyük fel, hogy Párizsban úgy döntenek: elfogadják egy kommunista enklávét Közép-Európában. Valamikor a felvidéki hadjárat vége és a tiszai offenzíva kezdete közötti időben meghívják a Tanácsköztársaságot Párizsba, rendkívül előnytelen határokat diktálnak neki (Románia többet kap a vártnál, és elérhet akár a Tiszához is), Magyarországon pedig be rendezkedhet a proletárdiktatúra, teljes nemzetközi izolációban. Szovjet tanácsadók érkeznek, és az egész helyzet kissé Mongólia vagy Tuva két háború között látszatfüggetlenségére emlékeztet: az a rombolás, ami 1948 után zajlik majd Magyarországon, harminc évvel előbb kezdődik. Szóval ez sem lett volna túl jó.

HA MAGYARORSZÁG NEM ÍRJA ALÁ A BÉKE- SZERZŐDÉST...

A korszakban az aláírás megtagadása nagyon is létező lehetőségként vetődött fel. Apponyi Albert már 1919 végén azzal széljegyzetelte a magyar

delegáció meghívását Párizsba, a békekonferenciára, hogy felesleges azt elfogadni, mert a német és az orosz politika változásai folytán 1920 tavaszára az antant „megszűnik erőtenyező lenni”. Apponyi később is erős szkepszissel viszonyult a békecsináláshoz, és már februárban felvetette az aláírás esetleges visszautasítását abban az esetben, ha Magyarország nem kap jelentős – első-sorban területi – enyhítéseket. Amikor 1920 márciusában véglegessé vált, hogy a békekonferencia nem hajlandó újratárgyalni a magyar határok kérdését, a békelegáció ismét megvitatta azt a lehetőséget, hogy nem írják alá a békeszerződést.

Bár a megkérdezett szakértők a katonai megoldást (azaz Magyarország antantcsapatok általi megszállását) nem tartották valószínűnek, a gazdasági blo-

kádtól a magyar kereskedelmi és pénzügyi élet összeomlását várták, ami rövid távon zavargásokhoz és a rendszer bukásához, illetve egy új, az antant felé immár kezebb kormány kinevezéséhez vezetett volna. Bethlen István a környező országok magyarságának sorsára hívta fel a figyelmet, és alá nem írás esetén helyzetük romlására számított.

Összességében inkább az aláírás-párti érvek voltak többségben, még ha Teleki Pál, a külügyminiszteri tárca várományosa így is fogalmazott mesterének, Lóczy Lajosnak Párizsban küldött levelében: *„Húsvétra hazamennék. Hogy mivel, az még nem bizonyos, de alig van némi kilátás is arra, hogy ne a legrosszabb változatlan békével. És talán mégis alá fog kelleni a kormánynak ezt írni, mert éhenvész Pest, és az oláhok a Tiszáig bejönnek újra. Én*

ugyan ezen áldozatokat is meghoznám, de a legtöbbet nem.” A parlament plénuma előtt Teleki már úgy érvelt az aláírás mellett, hogy az országnak *„nem volt anatóliai sivataga”,* amely mögé visszavonulhatott volna, mint Musztafa Kemál és hívei a török–görög konfliktusban, azaz ekkor az ellátási szempontok után egyértelműen a földrajziakkal magyarázta az aláírás tényét.

Az aláírás kapcsán látható, hogy a korabeli politikai elit felmérte a lehetőségeket, és az aláírás megtagadása esetére az ország (folytatódó) gazdasági összeomlásától és az ennek nyomán bekövetkező politikai káosztól, illetve saját bukásától tartott, amelynek végén a békeszerződést mégis alá kellett volna írni, immár még rosszabb feltételekkel.

Mindent összegezve: lehetett volna másképp? Minden bizonnyal. Anélkül azonban, hogy valamiféle teleologikus történelemmagyarázatba bonyolódnánk, érdemes felmérni: a magyar politika elképesztően szűk ösvényen haladt 1918–1920 folyamán. Egyik oldalon a közéleti gondolkodás rögzültségei (a magyar politikai nemzet ideája, az integer ország képze), másik oldalon az utódállami és nagyhatalmi szándékok szegélyezték útját. Nagyon nehéz feladattal kellett megküzdenie Jászitól Telekiig mindenkinek, és az alkalmazkodásban, a lehetőségek felismerésében az elit tagjai nem bizonyultak túlzottan sikeresnek. A fegyveres ellenállás korábbi megszervezése vagy a magyar békelegáció korábbi kijuttatása a békekonferenciára – amihez azonban olyan korai és gyors konszenzusra lett volna szükség a magyar politikában, ami legfeljebb 1918 legvégéig létezett – talán segíthetett volna valamennyit. Arra azonban igencsak kevés volt a remény, hogy az adott körülmények között a Magyar Királyság változatlan határokkal maradjon fenn. Hőseink részben az általuk is vallott nacionalizmus legyűrhetetlen erejével szemben vallottak kudarcot, sorsuk küzdelem a végzetel, ekként érdemes szemlélni. Szereplőinknek utólagos szemrehányást sem érdemes tenni: az valóban elég történelmietlen lenne. ♦

Teleki Pál külügyminiszter szerint nem kellett volna aláírni a békét – bár később maga is belátta, hogy nem volt más választás

POLLMANN FERENC

„A házasságtörés a legrútabb bűnök egyike. Ma igen népszerű...” – mondja az egyik szereplő a hazánkban páratlan közkedveltségnek örvendő brit tévésorozatban.

Óhatatlanul ez jut az ember eszébe, ha a „mi lett volna, ha...?” kezdetű, magát komoly történésznek tartó szakember számára vállalhatatlan eszmefuttatások újabban mind gyakrabban megfigyelhető előfordulásaira gondol. Mert bár a látszat az, hogy a komoly történészek úgy irtóznak az ominózus fordulatól, mint ördög a tömjénfüsttől, valójában feltűnően sokan kóstolnak bele mégis a tiltott gyümölcsbe...

Mára már több antológia is született olyan írásokból, amelyekben neves szakemberek – mint például az általa virtuális történelem néven emlegetett irányzat egyik prófétaja, Niall Ferguson vagy a hazánkban is jól ismert Norman Stone – áldoznak az alternatív történetírás oltárán. A hazai szellemi életben is rendre tetten érhetőek a tilalmas kérdés feltevésének esetei, néha abban a körmönfontnak szánt formában, hogy „természetesen történelmietlen a felvetés, mégis izgatja az ember fantáziáját, mi lett volna, ha...” stb.

Ferenc Ferdinánd (balra)
és Jenő főherceg
egy hadgyakorlaton

A SZARAJEVÓI MERÉNYLET

– KIRADÍROZVA

—◆—
VÁLTÓÁLLÍTÁS
A TÖRTÉNELEM
NAGY RENDEZŐ-
PÁLYAUDVARÁN

[1914]

Ferenc Ferdinánd trónörökös (1863–1914)

zett alternatív tények közül Szarajevóval kapcsolatban többet is megemlíthetünk. Nyilván nem mindegy például, hogy a trónörökös-pár elleni merénylettel kapcsolatos kontrafaktunk milyen módon tér el a valóságban megtörténttől, hiszen az általa keltett hatás – amelynek következményeit nekünk utólag meg kell próbálnunk felbecsülni és értékelni – ennek megfelelő lesz. Más ugyanis a helyzet, ha például a merénylet félig sikerül vagy teljesen kudarcot vall, illetve ha egyáltalán nem is kerül rá sor!

HA CSAK A TRÓNÖRÖKÖS FELESÉGE HAL MEG

Félig sikerült szarajevói merényletről akkor beszélhetünk volna, ha a trónörökös elkerüli a gyilkos golyója, ám a feleségét nem. Ez az alternatíva nagyon is reális volt, mivel a merénylő vaktában lőtt bele az autóba, és gyakorlatilag a véletlenen múlt, hogy egyáltalán – a karosszérián keresztül – eltalálta Hohenberg hercegnőt. A trónörökös úgy kapta a végzetes lövést, hogy felpattant a helyéről. Ha ülve marad, a lövedék a feje fölött elrepül.

Ennek a kontrafaktnak a pikantériája abban rejlik, hogy egyfelől a trónörökös az adott történelmi helyzetben a béke megőrzésének egyik legfontosabb tényezője volt (személyes közbenjárásával sikerült például elérnie, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia és Oroszország között 1912 őszén már-már robbanással fenyegető feszültségből ne legyen háború), ezért okkal feltehető, hogy egy ellene elkövetett sikertelen merényletet aligha engedett volna ürügyként felhasználni a Szerbia elleni háborúra 1914 nyarán. Másfelől az is köztudomású, hogy mennyire ragaszkodott a családjához és különösen hitveséhez, akit ezer akadályt legyőzve – és a morgánatikus házasságból fakadó minden hátrányt vállalva – vett feleségül. Ha a szeretett lény szerb orgyilkos golyójától hal meg, anyátlan árvaságra juttatva gyermekeit, az bizonyosan próbára teszi a trónörökös békepártiságát. Kérdéses, vajon a bosszúvágy legyőzte volna-e a háború elkerülésének alapvető szándékát.

Ebben az esetben előtérbe kerülhetett volna az az alternatíva, amely a szerbek elleni gyors rajtaütéssel vett volna elégtételt a gyilkos merényletért,

A virtuális történelem területére a legfrissebb hazai kirándulást Jecsenszky Géza tette, aki mondhatni klasszikus témát választott: az 1914. június 28-i szarajevói merényletet. Ferenc Ferdinánd trónörökös és hitvese meggyilkolása már Norman Stone fantáziáját is megmozgatta. Richard Ned Lebow pedig egy teljes könyvet szentelt ugyanennek a problémának, jelesül annak, hogy miként alakul a történelem, ha a szarajevói merénylet másként végződik. A Gavrilo Princip által végrehajtott gyilkosság a virtuális történelem működésének kipróbálására különösen alkalmas. Egyrészt teljesen megfelel annak a – Niall Ferguson által szigorúan megkövetelt – kritériumnak, hogy olyan történelmi esemény, amely könnyen alakulhatott volna másképpen. Vagyis olyan képzeletbeli váltónak tekinthető, amelynél a történelem vonata egészen más vá-

gányra is kanyarodhatott volna, mint amerre a valóságban továbbhaladt.

REÁLIS ALTERNATÍVÁK

És mivel a történelem a valóságban hamarosan az első világháborúhoz érkezett, nyilván sokunkban felmerül a kérdés: vajon elkerülhette volna-e a világ a Nagy Háború kitörését, ha a szarajevói váltó másként áll? Az ugyanis vitathatatlan, hogy a trónörökös-pár halálával végződő eseménysornak az adott időpontban léteztek reális alternatívái. Hovatovább azt is lehetne mondani, hogy más forgatókönyvek jóval nagyobb valószínűséggel válhattak volna valóságossá, mint az, amely végül is azon a júniusi vasárnapon bekövetkezett.

A szakirodalom által – jobb magyar kifejezés híján – kontrafaktnak neve-

megszállva és zálogként megtartva Belgrádot mindaddig, amíg a déli szomszéd kellő elégtételt nem ad. Ez a Halt in Belgrad megoldás 1914 nyarán II. Vilmos német császár ötlete volt, ám Bécsben a döntéshozók tetszését nem nyerte el, mivel – az osztrák-magyar vezérkari főnök, Conrad von Hötzendorf érvelését elfogadva – Szerbia teljes katonai legyőzésében látták az egyedüli tartós megoldást a birodalom balkáni bajaira. A szerb főváros elleni korlátozott akció számukra csupán félmegoldás lehetett.

HA A MERÉNYLET TELJES KUDARCCAL VÉGZŐDIK

Ami mármost a szarajevói merénylet teljes kudarcát illeti, ez a kontrafakt ugyancsak reális alternatívája lehetne a valóságnak. Részben a fentebb mondtak, részben az összeesküvők dilettantizmusa miatt a merénylet kudarcra – kis túlzással – szinte borítékolható volt. Jószerevel senki sem számíthatott rá, hogy Princip és társai amatőr kísérlete ilyen átütő sikerrel végződik, eltekintve természetesen maguktól a merénylőktől.

Mindenesetre a körülmények ismeretében minden bizonnyal a fiaskóval végződő merénylet lett volna a legvalószínűbb alternatíva. Ezt a megoldást alkalmazza említett könyvében Ri-

chard Ned Lebow, és ezzel operál Norman Stone, valamint Jeszenszky Géza is. Az ő megoldásaik ismertetése természetesen nem lehet tárgya ennek az írásnak. Ehelyett a következőkben egy szokatlanabb alternatív ténnyt javaslok az olvasónak szemügyre venni, amely szintén reális alternatíva volt az adott korban.

HA A MERÉNYLETRE EGYÁLTALÁN NEM KERÜL SOR

Az én kérdésem így hangzik: mi lett volna, ha a szarajevói merénylet egyáltalán nem kerül sor? Vagyis sem félig, sem sikertelenül, sem sehogy. Hiszen még egy elvetélt kísérletnek is lehet valamekkora hatása a döntéshozókra, illetve a közvéleményre. Ám ha képzeletben teljesen kiradírozzuk a történetből a szarajevói gyilkosságot (beleértve a sikertelen kézigránátos merényletet is), előáll egy olyan virtuális történelem, amelyben azok a történeti folyamatok, amelyeket Princip és társai tettei ilyen vagy olyan módon megszakítottak, zavartalanul folytatódhatnak. Ebben az esetben előttünk áll Európa képe, amilyen akkor lett volna, ha a trónörökös szarajevói ünnepi menetét nem zavarják meg összeesküvő merénylők.

A valóságos történelemből jól tudjuk, hogy a trónörökös elleni me-

rénylet szoros kapcsolatba került a keleten egy hónappal rá kirobbantott első világháborúval, mivel az Osztrák-Magyar Monarchia döntéshozói erre hivatkozva indítottak fegyveres támadást az összeesküvésért felelősnek tartott Szerbia ellen. Akár a háború okának tekinteni valaki a merényletet, akár csupán az ürügyének, elfogadja, hogy a bécsi döntéshozókat a gyilkosság ténye választás elé állította. A közös minisztertanács tagjai dönthettek, hogy külpolitikai válasz nélkül hagyják Ferenc Ferdinánd és felesége halálát, azaz nem kapcsolják össze a merényletet Szerbia felelősségével, vagy éppen ellenkezőleg: kezdettől Szerbiát vádolják és megpróbálnak ebből a lehető legtöbb politikai tőkét kovácsolni. Mint ismeretes, ők az utóbbit választották.

A szarajevói gyilkosság egyáltalán nem a korábbi folyamatokból következő logikus fejlemény volt, hanem egy – az elkövetőket és a közvetlen szervezőket leszámítva – mindenki számára meglepő, váratlan esemény, amely a háború kitörésében játszott szerepét valójában a bécsi politikusok döntésének köszönhette. Mindenesetre az így

Az egyik merénylő elfogása, Szarajevó, 1914. június 28.

megteremtett logikai kapcsolatnak köszönhetően úgy tűnt, mintha a háború azért tört volna ki 1914 nyarán, mert a merényletre sor került. Más szavakkal: ha Szarajevóban Ferenc Ferdinánd zavartalanul végigcsinálhatja a programját, akkor nincs háború?

Ismeretes módon az 1914-es Európa számos feszültségóccal rendelkezett, és közülük nem is a legforróbb volt Bosznia-Hercegovina. Ennek alapján aligha vehetjük bizonyosra, hogy ha Principék csoportját kiradírozzuk a történetből, a kontinens (és vele a világ) 1914-ben megússza a fegyveres konfliktust. Mindenesetre a következőkben a történelem nagy rendező-pályaudvarán egy békés és több háborús menetirány felvázolásával próbálkozom.

EGY BÉKÉS ALTERNATÍVA

Az első kontrafaktunk: 1914-ben nem csupán a szarajevói merényletre nem kerül sor, de az európai kontinens más részein sem történik olyan incidens, amelyből eszkalálódással fenyegető fegyveres konfliktus keletkezhetne. Ebben az esetben az Osztrák–Magyar Monarchia diplomáciájának lehetősége lenne arra, hogy megpróbáljon békés eszközökkel javítani délkelet-európai pozícióin. A történettudományban Matscheko-memorandum néven ismert dokumentum, amely egy új Balkán-politika alapvetését tartalmazta, néhány nappal a szarajevói események előtt keletkezett, majd a trónörökös-pár meggyilkolását követően – már az új helyzetnek megfelelően – átdolgozták. (Az átdolgozott változatot küldték

el azután július 5-én – Ferenc József levelével együtt – Berlinbe Vilmos császárnak a németek támogatását kérve a Szerbia elleni akcióhoz.)

Ez az új Balkán-politika egyebek mellett a papíron szövetséges Románia helyzetének egyértelmű tisztázását tartalmazta azzal, hogy amennyiben a keleti szomszéd nem hajlandó eleget tenni szövetségesi kötelezettségeinek egy eljövendő háborúban, ebből le kell vonni a megfelelő következtetéseket, az erdélyi határt meg kell erősíteni, továbbá gondoskodni kell Bulgária megnyeréséről a hármas szövetség számára. Egyes történészek nem zárják ki a magyar miniszterelnök, Tisza István közreműködését (sőt akár a szerzőségét) a Matscheko-memorandum eredeti fogalmazványával kapcsolatban, mivel ismeretes egy 1914. március 15-i keltezésű, bizonyosan Tisza által írott emlékirat, melynek gondolatai összefüggésbe hozhatóak az új koncepcióval.

Mindenesetre mind a Tisza-, mind a Matscheko-kézirat azt bizonyítja, hogy a Monarchia legfelsőbb politikai körében komolyan formálódott egy olyan diplomáciai offenzíva terve, amelynek révén a dualista birodalom békés eszközökkel próbálta volna meg a bukaresti béke óta (és következményeként) jelentősen megromlott balkáni pozícióit megjavítani. Ennek során nyilván kapóra jött volna a gondok legfőbb forrásának, Szerbiának krónikussá váló belpolitikai válsága, amely 1914 nyarára csaknem kormányozhatatlanná tette az országot: a király lemondott a trónörökös javára, a kormányfő és a katonai vezetés közötti viszály állandósult, kiírták a parlamenti választásokat.

A Monarchia számára kézenfekvő volt a stratégiai terv Szerbia külpolitikai elszigetelésére, majd adott időben az Oroszországhoz fűződő kapcsolatainak meggyengítésére. Nem tudhatjuk természetesen, volt-e realitása ennek az iránynak, mindenesetre a reális történelemben választott megoldáshoz képest nem tartalmazta a háborús alternatívát...

MÁS HÁBORÚS GÓCOK

A valóságban nem a boszniai volt a leginkább háborús konfliktus kialakulásával fenyegető válságócc 1914 nyarán. A korabeli sajtó – főleg a Monarchiában, de másutt is – talán az albániai helyzetről tudósított a legtöbbet. Az Ausztria–Magyarország egyik legfontosabb balkáni érdekeltiségének nyilvánított önálló albán állam ugyan nagyhatalmi bábáskodással létrejött 1913 nyarán, ám az újdonsült fejedelemség uralkodója, Wilhelm zu Wied fejedelem (az albánok számára I. Vilmos király) képtelen volt szilárd központi hatalmat kiépíteni belső megosztottságtól sújtott és mohó szomszédoktól fenyegetett országában.

A dualista birodalom természetesen megkülönböztetett figyelemmel kísérte az eseményeket, és miközben Bécsben önkénteseket toboroztak Wied herceg támogatására, komolyan felmerült egy nemzetközi katonai intervenció gondolata is. A Monarchiával évtizedek óta az Albánia feletti befolyásért rivalizáló Olaszország nem is túlságosan titkolt módon pénzelt a felkelőket, és az olasz irredenta mozga-

🌸 PREVENTÍV VAGY PREEMPTÍV? 🌸 MEGELŐZŐ ÖNVÉDELEM 🌸

A modern nemzetközi jog az ún. „megelőző önvédelem” koncepciójával kapcsolatban meglehetősen bizonytalan álláspontot képvisel. A túlságosan korán indított preventív akció ugyanis agresszióként minősül, ami természetesen tiltott, ám a jelekből ítélve lehetetlen előre definiálni, mi tekintendő túlságosan korainak. Ezért a gyakorlatban elterjedt a preventív háború megkülönböztetése a preemptív csapás fogalmától. (Ez utóbbit néha interceptívnek, azaz feltar-

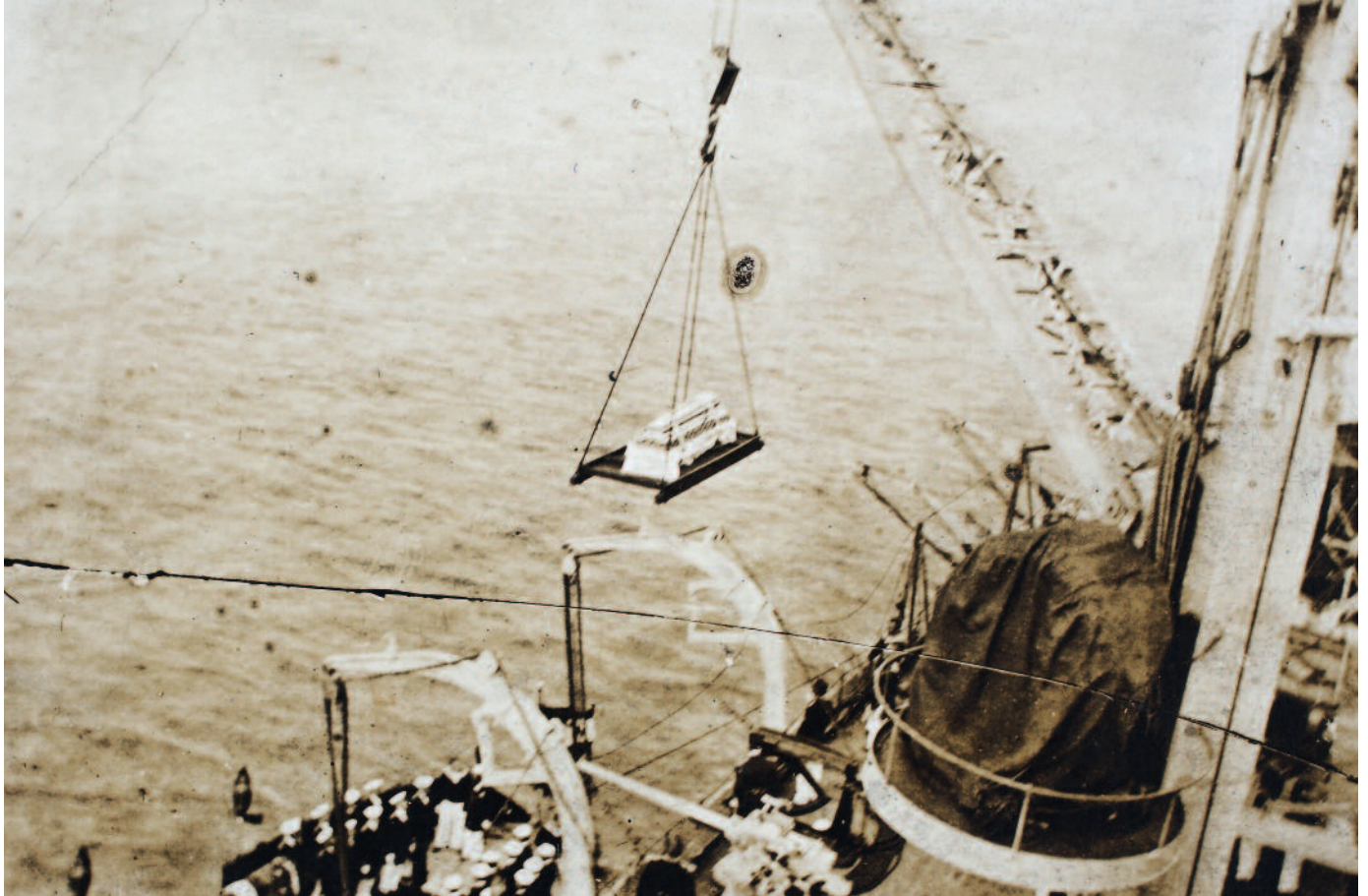
tóztatónak is nevezik.) Preventív csapásnak minősíthető Izrael 1956-os háborúja Egyiptom ellen, míg a preemptív támadásra példa az 1967-es hatnapos háború.

A két kategória különbsége abban van, hogy az előbbi esetben az elhárítandó támadás (melynek kivédésére az akció irányul) még csupán valószínűsíthető, míg az utóbbinál közvetlenül küszöbön áll. A nemzetközi szokásjog, valamint az ENSZ-alapokmány 51. §-a alap-

ján a preemptív (illetve interceptív) akció jogszerűnek minősül, a preventív háború azonban nem. Jóllehet az efféle gyakorlat is meglehetősen tág teret hagy a különféle értelmezéseknek, mégis a legutóbbi időkig alapjában véve működőképesnek bizonyult.

A 2001. szeptember 11-i támadás azonban, amely világszerte alapvetően átformálta az államok (és többé-kevésbé az emberek) közötti kapcsolatokat, ezen a téren is változást

hozott. A terrormerényletekre válaszul ugyanis az Egyesült Államok új védelmi koncepciót hirdetett meg. 2002. szeptember 17-én George W. Bush elnök aláírta az USA Nemzeti Biztonsági Stratégiáját, amely kimondja, hogy a világ legerősebb hatalma a jövőben jogot formál arra, hogy a terrorizmussal szemben preventív háborút folytasson még abban az esetben is, ha a közvetlen támadás veszélyére utaló bizonyítékok hiányoznak.

Ferenc Ferdinánd koporsóját beemelik a Viribus Unitisra a trieszti kikötőben

lom miatt egyébként is meglehetősen feszült olasz-osztrák-magyar viszony további éleződéssel fenyegetett. Conrad von Hötzendorf, a Monarchia vezérkari főnöke régóta követelte, hogy indítsanak preventív háborút a megbízhatatlan délnyugati szomszéd ellen, ám ehhez az ötlethez legfelsőbb helyen nem kapott támogatást. Mindenesetre az albán kérdésben a régió valamennyi országa és nagyhatalma érintett volt, ennél fogva egyáltalán nem zárható ki annak lehetősége, hogy esetleg Durazzó töltötte volna be Szarajevó szerepét a puskaporos hordó felrobbantásában...

Ám nem csupán az albán kérdés nyegethetett adott esetben robbanással. Próbára tette az érdekelt diplomáciák tűrőképességét a görög-török viszály is. A balkáni oszmán uralom felszámolásáért folytatott sorozatos háborúkból a görögök derekasán kivették a részüket, ám hiába szorult ki Törökország szinte teljes egészében a kontinensről, Kis-Ázsiában továbbra is jelentős létszámú görög kisebbség maradt, szinte állandó konfliktusforrást biztosítva a két ország viszonyának ismétlődő elmérgesedéséhez. Az Égei-szigetvilágban mindehhez néhány vitatott státuszú sziget hovatartozásának tisztázása kínált összeütközési lehetőséget.

A 20. század elején kibontakozó fegyverkezési verseny sem hagyta érin-

tetlenül Török-, illetve Görögországot: új típusú dreadnoughtok hadrendbe állításával próbálták meg saját hadiflottájuk fölényét biztosítani a térség vizei felett. Ezen a téren a hírek szerint Törökország előnybe került: a görögök úgy számoltak, hogy az a két dreadnought, amelyet török megrendelésre gyártottak angliai hajógyárakban, előbb készül el, mint a görögök által Franciaországban, illetve Németországban rendeltek. A hellén illetékesek kétségbeesett erőfeszítéseket tettek a hadiflottájuk vélhető kiszolgáltatottságának megszüntetésére. Mindeközben felmerült a terv egy megelőző katonai csapásra is Törökország ellen. A legkecsegtetőbb forgatókönyv szerint a Dardanellák elfoglalásával lehetne Törökországot térdre kényszeríteni, egy nagyszabású terv pedig nem kevesebb mint 160 ezer főnyi görög katonaságot tett volna partra különféle törökországi partvidékeken.

Felmerült emellett még az is, hogy a már elkészült és Angliából hazafelé tartó török dreadnoughtokat útközben támadják meg. Venizelosz miniszterelnök végül félretette a terveket, mivel közben a görögöknek sikerült két amerikai hajót beszerezni, enyhítve ezzel flottájuk hátrányát. Mindenesetre a kis-ázsiai kikötőkbe irányuló partraszállási tervek adott pillanatban akár meg is valósulhattak volna, és ebben az

esetben a világ 1914 nyarán nem szerb-osztrák-magyar, hanem görög-török háborúra ébred. Elég lett volna hozzá egy magas rangú katonai parancsnok önálló döntése is. Ne feledjük: a reális történelemben 1913 júniusának végén úgy tört ki a második Balkán-háború, hogy a bolgár főparancsnok kormánya tudta nélkül, önhatalmúlag parancsot adott a támadásra.

Vajon eszkalálódhatott volna egy ilyen görög-török háború kontinentális összezapassá? Nem valószínű. A Balkán-háborúk sem terjedtek tovább sem 1912-ben, sem a rákövetkező évben, mivel sikerült megakadályozni a nagyhatalmak beavatkozását. Valószínű, hogy a virtuális történelemben az 1914. nyári háború Görögország és Törökország között hasonló forgatókönyv szerint zajlott volna.

A lehetséges albániai, illetve görög-török tűzfeszekkel azonban még nem merítettük ki a szóba jövő feszültségcócok listáját. Hiszen például az orosz-török vagy a francia-német viszony ugyancsak eredményezhetett volna kellő szikrát egy robbanáshoz. Princip és csapata azonban 1914 júniusában „ellopta a show-t”. ♦

Jókai Mór

[1867]

CSORBA LÁSZLÓ

MI LETT VOLNA, HA ... II. JÓZSEFTŐL SZARAJEVÓIG

GONDOLATOK A 19. SZÁZADI MAGYAR TÖRTÉNELEM VÁLASZÚTJAIRÓL

■ „1952. július 15-én százegy ágyúlövés hirdeté Szent Árpád napjának megvirradtát. [...] (II. Habsburg) Árpád király már ekkorra mindennapi hideg vízben fürdésével elkészült, azontúl egyórai gyalogsétát végzett a várkertben egyedül, kíséret nélkül, s az első ágyúlövésnél már ismét hálósobája nyitott ablakában áll, melyről Pestre s a rákosi rónára látni.

■ Fejedelmi látvány! A nap éppen akkor bonthatozik ki egy felhőcsoport közül, és éles fényküllőket lövell szét az aranyhomályos égen, s az aranyos alapra látszik rajta rajzolva a nagyszerű város kékes, árnyékos kőtömegeivel. Az óriás Duna partjain nagy messzeségben vonul le a pompás paloták sorozata; a hajdani füstökádó gyárak az újpesti telepig vonultak hátra; a soroksári külvárosig hat álló híd igázza le a folyamóriást, s a Rákoson, Cinkótán túl terjedő ligetek, erdők közül elszórt mulatólakok csúcsai villognak elő. [...]

■ A nap programja a legnagyobb pontossággal lőn megtartva; nagyszerű volt a látvány, mely őfelsége elé tárult, midőn az Árpád sugárúton végiglovagolt fényes kíséretével, kétfelől csupa palotasor, kettős terebély fasorok-

kal szegélyezve, ékszerészboltok, miknek kirkatai három emeletig fölmennek, roppant vendéglők, urasági hotelek aranyozott erkélyekkel, a börzeépület korintheta oszlopcsarnokával; a Panteon reneszánsz ízlésű kupolájával; az Országház, melynek felső homlokzatát valamennyi magyar király, alsó esztrádját valamennyi magyar királyné szobra ékesíti. Előtte a roppant téren Árpád kolosszális rézsobra nagyszerű domborművekkel gazdag talapzaton, a népszínház, a hyppodrom, a minisztériumok palotái, a világtárlat roppant élete, a téreken művészi faragványokkal díszes szökőkutak, s e félmérföldnyi hosszúságú utcán végigsüt a felkelő nap. Csak fény van e képen, semmi árnyék.”

■ E néhány bekezdéssel kezdődik a magyar irodalom első igazi tudományos fantasztikus regénye. Jókai Mór 1870–71 táján *A jövő század regényét* fogalmazta, így jelölte meg célját: „ez a regény egy olyan koreseményt fog előadni, mely »még« nem történt meg, s küzdeni fog a nehéz feladattal, úgy rajzolni tényeket és alakokat, a jövő korszak kül- és belvilágát, hogy az olvasó azt mondja rá: ez még megtörténhetik!”

Jókai zsenije segítségünkre van egy izgalmas probléma megfogalmazásában. Aki egy lehetséges jövőt kíván megrajzolni, fel kell tételeznie, hogy ennek múltja egykor többféle jövő esélyét hordozta magában. Ám ha ez így van, akkor valójában minden jelenben benne rejlik a többféle jövő lehetősége! Ezzel pedig megérkeztünk a történelemmel találkozó ember örök kérdéséhez:

MI LETT VOLNA, HA...?

Mi lett volna, ha valami a múltban nem úgy történik meg, ahogy megtörtént? Vajon mekkora mértékű változás kell ahhoz, hogy ezzel valóban megváltozzon a jövő? Akár a legparányibb változás is elegendő ehhez? Gondoljunk Edward Lorenznek, a káoszelmélet egyik megalkotójának, a világhírű amerikai matematikusnak és meteorológusnak arra a nagy sikerű metaforájára, amely „pillangóhatás” néven vonult be a gondolkodástörténetbe. Eszerint a valóságban érvényesülő, roppant bonyolult rendszereket szükségképpen csak véges, vagyis leegyszerűsített modellekkel tudjuk szimulálni, így mindig kénytelenek vagyunk valamennyit elhagyni a kezdeti feltételekből és tényezőkből – például amikor az időjárást szimuláljuk, nem vehetjük figyelembe az összes pillangó szárnycsapásai által keltett szelet. Egy kaotikus rendszerben minden időegység szimulációjával felnagyítódnak ezek a hibák, míg a hibaszázalék végül eléri a százat. A rendszer működésével kapcsolatos előrejelzések tehát egy bizonyos idő után hasznavehetetlenné válnak, és még az is előfordulhat, hogy egy braziliai pillangó egyetlen szárnycsapása végső soron tornádót idéz elő Texasban...

A korábbi korokban az ehhez hasonló dilemmákat főként a szükségszerű és a véletlen viszonyának filozófiai kérdéskörében fogalmazták meg. Arisztotelész óta tudjuk, hogy „a véletlen és a spontaneitás oksági funkcióval rendelkező tényezők a világnak, mi több, a rendezettség és a jól meghatározottság [...] lényegesen nyilvánvalóbb az égbolt esetében, mint a mi környezetünkben, míg a halandók között az látszik inkább, hogy a dolgok hol így, hol úgy, véletlenszerűen történnek”. A rendszerszemléletű gondolkodás azután megalkotta azt a jól használható szerkezetet, hogy a rendszeren belüli működést szükségszerűnek tekinti, és

mindazt a hatást nevezi véletlennek, ami kívülről, tehát tőle független okokból éri az adott rendszert.

Ám ha átfogóbb, tágabb összefüggéseket tartalmazó rendszert tételezünk fel, akkor az, ami az eredeti szinten véletlennek – mert külső okból eredőnek – látszott, a tágabb rendszernek már csavarként működő alkatrésze lesz, így ennek szintjén immár szükségszerűnek bizonyulhat, és így tovább. Könnyű belátni, hogy e rendszereknek a történelmi eseményekre alkalmazása során a döntő tényező a történetíró világnézeti beállítottsága, amely már azelőtt eldöntötte számára, hogy mi a történelem értelme és azon belül milyen a szükségszerű és a véletlen viszonya, mielőtt elkezdene morfondírozni azon, hogy például a történelmi szereplők életútjának fordulatai mennyire képesek befolyásolni nagyobb közösségek, tájak, országok életének alakulását.

CSÁSZÁR ÉS SZÚNYOG – EGYÉNI SORS ÉS VILÁGTÖRTÉNELEM

S most nézzük meg kicsit közelebbről mondjuk a Belgrádot ostromló Habsburg-hadsereg egészségügyi viszonyait 1789-ben! Miközben az ősz Ernst Gideon von Laudon tábornagy, a nagyszerű hadvezér éppen győzelemre vezet a császári ármádiát, és Kalemegdan erődjére is kitézi a birodalmi lobogót, katonái kénytelenek elviselni a mocsarak káros „kigőzölgését” (ezt jelenti az olasz mal aria = rossz levegő kifejezés) – valójában a szúnyogármádiák hullámokban érkező támadásait, amelyek alkonyattájt kivédhetetlenül indulnak meg a Duna mocsaras ártereiről, továbbá a bánsági és délvidéki ársztásos rizsültetvényekről.

Így történt, hogy a sereget meglátogató II. József császár súlyos maláriás fertőzést kapott és végül ennek következtében halt meg 1790 januárjában. Noha a baktériumokat már a 17. században megpillantotta a mikrobiológiát megteremtő posztókereskedő, au-

to didakta zoológus Anton van Leeuwenhoek maga csiszolta mikroszkópjának tárgylencséjén, azt, hogy ezek halálos fertőzéseket is okozhatnak, csak a 19. század közepén bizonyította a zseniális Louis Pasteur. Sőt, a vírusok létezésére csupán az 1890-es években jött rá Dmitrij Ivanovszkij orosz biológus. Ki tudja tehát, hány világtörténelmi főszereplő korai haláláért lehetnek felelősek a gyilkos mikroorganizmusok oly korokban, amikor létezésükről még halvány fogalma sem volt az emberiségnek?

II. József – az egyik legtehetségesebb Habsburg, aki a birodalom trónján ült – alig 48 éves volt, amikor egy Anopheles szúnyog nősténye a vérebe juttatta azokat a Plasmodium nembe tartozó parazita egysejtűeket, amelyek a halálos kimenetelű fertőzést okozták. Öccsének dédunokája, a meglehetősen közepes tehetségű I. Ferenc József ellenben 86 esztendősen korában hunyta le örökre a szemét. Mi lett volna, ha a „kalapos király” nem kapja meg a kórt, és ő is nyerhet még további négy évtizedet az alkotómunkára? Felkészültsége, tudása, modernizációs meggyőződése, tudományszeretete, alattvalói életminőségének javítására (közjó!) vonatkozó mély, vallásosan motivált erkölcsi elköteleződése bizonyára nem változott volna a továbbiakban sem. Az autokratizmusa viszont – talán? – igen: erre utalhat bölcsessége, hogy felismerte a politikai csődöt, és a halálos ágyán visszavonta a magyarországi államigazgatásban alkotott rendeleteinek tömegét.

Van hazai történelmi példánk is a hasonló súlyú, gyökeres uralkodói irányváltásra: IV. Béla új orientációja a tatárjárás után, amikor fölismerte, hogy nem szabad tovább harcolnia a nagybirtokosok ellen, hanem békét kell velük kötnie, ugyanakkor köteleznie kell őket arra, hogy kővárakat emeljenek, mert az képes egyedül ellenállni a Kelet felől érkező nomád harcosok támadásainak. Meglehet, II. József egy új uralkodói korszakban immár körültekintőbb és kiegyensúlyozottabb politikát vitt volna, némiképp ahhoz hasonlóan, ahogyan öccse, II. Lipót konszolidálta a helyzetet az 1790-es évek elején. A világpolitikai összefüggések folytán nyilván ő is részt vett volna a hódító Bonaparte elleni koalíciókban, de közben idehaza alighanem nagyobb teret nyertek volna azok a polgárosító reformok, amelyeket az európai kontinensen a *Code Napoleon* (a megszálló francia erők által bevezetett francia polgári törvénykönyv) terjesztett el a legnagyobb sikerrel.

Azután egy tovább élő II. József esetleg szerelemre lobbant volna tetszőleges számú hercegisasszony iránt, és ha újabb trónörökös gőgicsélése hangzik fel a Hofburg termeiben, eltűnhetnek a színről a világtörténet 19. századi Habsburgjai, nem kerül trónra a szellemileg gyöngye V. Ferdinánd, akinek nevét máig őrzi a magyar fővárosban a Nyugati pályaudvar kifutó vágány-sorát átívelő Ferdinánd híd. Ha nem császár Ferenc József, nem lesz szerelmes Sisibe, akinek így elmarad a saját szabadságáért folytatott tragikus ámokfutása... és nincs Rudolf öngyilkossága sem, nincs kettős szövetség, nincs Szarajevó – de talán 1848–49 sincs, vagy legalábbis nélkülünk...

De lépünk tovább, és vegyünk egy újabb „mi lett volna, ha...” lehetőséget! Mint láttuk, egy évezredek óta ismert betegség – korabeli magyar néven: váltóláz, mocsárláz, hansági láz, posláz, gyujtoványhideg, forróbetegség, epeláz, sárga láz, harmadnapos hideglelés, iszapláz, rizsföldi betegség stb. – vette le a tehetséges és fiatal uralkodó „bábuját” a világtörténelem sakktáblájáról. Ám ha ezt viszonylag gyakori betegségnek tekinthetjük is, hasnyálmirigy-gyulladás miatt elég kevesen nyomták a betegágyat az elmúlt századokban. József öccse, a szintén ragyogóan tehetséges, a felvilágosodás emberbaráti eszméiért ugyanúgy lelkesedő, ugyanakkor nálánál jelentősen

II. József császár (balra), aki maláriás fertőzés következtében, és öccse, II. Lipót (fent), aki kétesztendei uralkodás után hasnyálmirigy-gyulladás miatt hunyt el

ügyesebb diplomata, II. Lipót csupán két (!) esztendei uralkodás után, még fiatalabban – alig 44 éves volt! –, teljesen váratlanul ebben a betegségben hunyt el 1792-ben és tért meg a kapucinusok bécsi cintermében nyugvó őseihez.

Ha neki is több életével teli homokórát állít a végzet, talán rá is érvényes lehet mindaz, amit Józseffel kapcsolatban mérlegeltünk. Persze ez esetben ugyanúgy I. Ferenc lesz majd az utód, amiként a valóságban is történt, de talán jóval később, így több idő marad a Toscanában oly sikeres lipóti reformok birodalmi bevezetésére, alighanem Magyarországon is, s elmarad a magyar „jakobinusok”-ra lecsapó terror; azután nem jön Metternich, és talán József nádor is nagyobb sikerrel propagálja a magyar területek párhuzamos fejlesztését szorgalmazó programját, mint ahogyan egykor tette, királyi bátyja kegyencpártoló uralkodói gyakorlata miatt vesztesként kerülve ki a

mindenható államminiszter-herceggel folyó hatalmi párviadalból.

AZ EGYÉNI SORSOK VÉLETLENEI

Mi lett volna, ha Széchenyi Istvánt találja egy golyó a nemesi felkelés tagjaként a győri ütközetben 1809. június 14-én, a lipcsei csata körüli futárútjai során 1813 októberében vagy a nápolyiakkal vívott torentinói csatában 1815. május 2–3-án? Vagy vegyük cataniai tengeri kalandját, amelyről így ír 1819. április 19-i naplófeljegyzésében:

„Elmentem a tengerbe fürdeni. A tenger nagyon nyugtalan volt, és egy kis borzongást éreztem a mólóról, mely lávából van, tengerbe ugrani. E szorongást férfiatlannak tartottam s a tengerbe ugrottam. – Nem úszom valami jól, s mikor a vízből felbukkantam, egy hatalmas hullám a sziklához vágott – elkábultam – ugyanaz a hullám inaso-

mat és egy másik szicíliai idegenvezetőt, kik ruhában voltak és engem néztek, oly erővel ragadta el, hogy mindkettő a tengerbe esett. Most mindhárman ugyanabban a hullámban voltunk, én teljesen elkábulva, inasom, anélkül, hogy úszni tudna, a szicíliai pedig csizmában és minden bátorság nélkül. Segítség messze volt. Fejemet is elvesztettem egy kicsit, és megpróbáltam a mólóig jutni, de a víz oly keményen vágott a sima lávakőhöz, hogy a fejem betört volna, ha előre nem nyújtom mindkét kezem. Ujjaimról minden köröm leszakadt, s visszavágtam mélyen a vízbe. Azt hittem, most megfulladok, és a gondolat, hogy félórával előbb teljes alázattal Istennek ajánlottam magam, isteni megnyugvást adott. Itt ér hát utol a végzetem, gondoltam, és hamarosan por vagyok, és azoktól elfeledve, kik engem oly őszintén szerettek valaha. Nem erőlködtem menteni magam, a hullámok le s fél ráncigáltak, szuf lám még volt, s még nem nyeltem vizet. Elkészültem a halálra, de moccant bennem a férfiaság, gyalázatos, gondoltam, magam a halálnak ily olcsón odaadni, és teljes lélekjelenléttel, minden lehetséges erőmet összeszedve, a veszedelmes sziklától elrugaskodtam, hamarosan a nyílt tengerre értem, ahol minden veszély nélkül és nyugodtan vártam meg egy kis hajót, amely nagy ügyelbajjal a két másik félig vízbefúltat is kihalászta a hullámokból. – Gyakran voltam életveszélyben, de ily boldogan és elégedetten soha nem mentem volna a másvilágra [...]. És e pillanatban egészen nyugodtan és boldogan megyek ágyba, miután tegnap – a szentáldozás után – egy hajszál híja, hogy elpusztultam.”

Aligha túlzás úgy ítélnünk, hogy ez esetben tényleg nem sokon múltott, hogy ne legyen se *Hitel*, se Akadémia, se Lánchíd, se „legnagyobb magyar”.

És mi történt volna akkor, ha Metternich herceg véletlenül beebédel egy halálos vírust az 1830-as évek végén (már létezik a kézmosás evés előtt, de még nem fertőtlenítő szapannal), és Bécsben azok az erők kerekednek felül, amelyek nem a „fontolva haladó” konzervatívokkal, hanem esetleg a magyar reformellenzékkel törekszenek megegyezésre? Mi van, ha a *Himnusz* költője és a szatmári liberális politikus,

I. Ferenc József, aki 86 esztendőskorában hunyta le örökre a szemét

Kölcsey Ferenc nem hal meg 48 éves korában? Ha Wesselényi Miklós báró, a reformellenzék első országos vezére nem vakul meg az 1840-es évek elején, 45 éves kora táján? És ha Petőfi Sándort már 17 évesen elviszi a nem neki való katonáskodás során fölszedett tífusz és lázas idegbetegség? Vagy mi van akkor, ha a nemzetörök sebes futását megállítani igyekvő Kossuth Lajost lekaszálja egy osztrák ágyúgolyó 1848. október 30-án a schwechati csatán? Vagy ha az 1849. július 2-i komáromi csatában Görgei Artúr tábornok koponyájának hátoldalán csak egyetlen centiméterrel mélyebb sebet szakít a becsapódó repeszdarab?

A példákból jól látható, hogy minden esetben csupán a legközvetlenebb hatás találgatásának lehet valamennyi értelme. A történelmi fantáziálást viszonylag hamar be kell rekeszteni, mert minden gondolatkísérletnél azonnal az ún. független változók akkora szerege tolul elénk, amelyek kölcsönhatási valószínűségeinek akár csak szimpla egybeszorzásával is már egy-két lépés után teljesen kiszámíthatatlanul bonyolulttá válnak az elképzelni vágyott folyamatok. (Nem rendelkezünk ugyebár az Ősradiánssal, amely Isaac Asimov felejthetetlen *Alapítvány* dupla trilógiájában több ezer éves távlatokban képes matematizálni a komplex társadalmi-gazdasági folyamatokat.)

Am a „mi lett volna, ha...” kérdése nemcsak a történelemben cselekvő személyiségek jellemének, sorsának véletlenjei révén fogalmazható meg alternatív vizsgálati szempontként. Mélyebben ható, többtényezős folyamatok kapcsán is fölvetődik időnként, hogy szükségyszerű (elkerülhetetlen) volt-e valamelyik történelmi lépés, vagy volt más lehetőség is a cselekvők számára, amikor válaszúthoz értek, amikor meghoztak valamilyen – a közösség sorsát lényegesen befolyásoló – döntést. Ez a problematika is fölveti az alternatív jövő kérdését – ezzel szembesülhetünk a kiegészítés értékelésének immár fél évszázados vitájában.

VOLT-E MÁS REÁLIS LEHETŐSÉG?

Amikor az 1970-es években egyetemre jártam, a történettudomány legjobb koponyáit elsősorban a mélyszerkezetek megértésének vágya lelkesítette.

Gróf Széchenyi István

Meg voltak arról győződve, hogy a történeti adatok hatalmas mennyiségének – sokszor matematikai modelleket is használó – elemzése révén megérthető és leírható az a mechanizmus, ahogyan a valóság mélyrétegében a legalapvetőbb gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális folyamatok meghatározzák a mindenkor történelmi eseményeket, feltárják és megmagyarázzák a világtörténelem összes nagy hogyanjának problémáit.

Ezért ekkoriban majdhogynem szégyenletesnek tekintették, ha valaki a „mi lett volna, ha...” kérdését feszegette, hiszen mi értelme olyan valóságról elmélkedni, amelynek létrejöttét nem engedik meg a mélyebben ható történelmi alapfolyamatok? Egyik professzorom megfellebbezhetetlen érvénnyel mondott ítéletet erről az ostobaságról: „Aki azzal foglalkozik, hogy mi lett volna, ha..., nem érdemli meg, hogy azzal foglalkozzon, ami tényleg megtörtént.”

A 20. század végének nagy nyelvi-társadalomtudományos fordulatai – e korszakot összefoglalóan a posztmodern szóval jelölik – azonban visszavettek a strukturalista mindentudásból, és lehetővé tették az alternatívákban gondolkodás visszatérését a história mezején. Ahogy Michael Shermer amerikai tudománytörténész fogalmazott: „A történészek az általános törvények után kutatva évtizedeken keresztül lo-

holtak a természettudósok nyomában, míg végül föladták, és visszatértek a múltat felépítő szeszélyes, esetleges és megjósolhatatlan elemekkel teletűzdelt elbeszéléseikhez.” Az elbeszélés – népszerűvé váló idegen szóval: a narratíva – jelentőségének növekedése előtérbe hozta az irodalmi elbeszéléstől (fikció) való megkülönböztetés kérdését, ami sikeresen meg is történt, és kiderült: a történettudomány évszázadok óta csiszolódó, napjainkban is érvényes módszereinek (paradigma) alkalmazása meg tudja óvni a historikus szöveget attól a veszélytől, hogy tiszta szépirodalomná váljon és tudományos jellegét elveszítse.

A hosszú időtartamon át ható, mélyszerkezeti meghatározottságok igen eredményes kutatásának virágkorában is voltak azonban olyan történészek, akik – nem kisebbítve ezen objektív tényezők jelentőségét – arra is figyelmeztettek, hogy a konkrét történelmi események alakulására mindig hatással vannak eseti és véletlenszerű, vagyis szubjektív elemek is. Ebből pedig az következik, hogy a történelemben valójában semmi sincs teljes egészében, minden mozzanatában eleve eldöntve: mindig vannak alternatívák, olyan dilemmák, amelyek válaszútján esetleges tényezők, természeti véletlenek vagy éppen a cselekvő történelmi személyiség alkatának, temperamentumának, jellemének eseti adottságai játsszák a döntő szerepet. Mivel pedig a cselekvés pillanatában a történelmi szereplő nem ismerheti a választási lehetőségek összes körülményét és feltételét, mert ez fizikai képtelenség, az ő döntésének későbbi, történészi mérlegelésénél igenis értelmesen föl lehet, sőt kell vetni a „mi lett volna, ha a másik lehetőséget választja?” kérdését.

SZÜKSÉGSZERŰSÉG ÉS VÁLASZUTAK A KIEGYZÉS VITÁJÁBAN

E gondolatmenet sajátos példaként idézhetjük fel a kiegészítés értékeléséről az 1960–70-es években zajló történészvitát, amelyben az elkerülhetetlenség, a szükségyszerűség kérdése központi szerepet játszott. Ezt az álláspontot – vagyis hogy 1867-ben olyan helyzet alakult ki Magyarországon, melyben az uralkodó politikai csoport nem tehetett mást, meg kellett egyeznie az osztrák császárral – előbb szigorúbban, ké-

sőbb megengedőbbben a 20. századi magyar historiográfia egyik kiemelkedő alkotója, Hanák Péter képviselte. Írásaiban a közép-európai térség történelmében a hosszabb távon érvényesülő, mélyszerkezeti tényezők kényszerítő jellegét hangsúlyozta, így elsősorban a nemzeti mozgalmak önálló államra törekvésének a Habsburg Birodalmat szétfeszítő erejét, amely végül – összekapcsolódva a nagyhatalmi verseny- és vetélytársak felelőtlen rivalizálásával – szétverte a térséget korábban egyben tartó alakulatot. Ez ugyan egykor a feudális-dinasztikus állami centralizáció eredményeként jött létre, ám Hanák szerint a modern korban hosszabb távon – éppen egységesítő karaktere miatt – a térség lakói számára végső soron a polgárosodás és a demokratikus önrendelkezés jobb esélyét kínálta volna, mint a kisállami nacionalizmusok.

Vele szemben a 20. század második felében szintén kivételes életművet megalkotó történész, Szabad György, elsősorban Kossuth Lajos egykori álláspontját követve, a nemzetállami széttagolódás helyett inkább a nemzeti önrendelkezésre törekvésről beszélve, mindezt nem feltétlenül negatív folyamatnak látta-láttatta, és úgy vélte, a század középső periódusában még ténylegesen elnyomó és antidemokratikus Habsburg Birodalommal szemben a népek és nemzetek valódi, demokratikus önrendelkezését a kis nemzetállamokban (és azok együttműködésében) is biztosítani lehetett volna.

Ezzel szoros kölcsönhatásban, szintén Kossuthot követve föltételezte azt is, hogy a külpolitikai körülmények – az európai egyensúlypolitika követelményei – adott esetben szövetkezésre is ösztönözték volna e kisállamokat, így ez az integratív érdek egyben a saját nemzeti kisebbségeik iránti megértést és a jogkiterjesztést is inkább segítette volna – ha minderre az esélyt a történelmi változások megadták volna. Ezeket ő szintén mélyszerkezeti elemeknek tekintette, vagyis úgy gondolta, csupán szubjektív erők, a folyamatban részt vevő politikusok konkrét szándékai és tettei (pl. Deák Ferenc téves helyzetértékelése) juttatták végül győzelemre a kiegyezési törekvéseket.

Ha ezeket a gondolatmeneteket a vita elsődleges szintjének tekintjük, akkor mögöttük fölismerhető a másik, szemléleti jellegű eszmecsere: az állásfoglalás abban a dilemmában, hogy a

Kossuth Lajos

mélyszerkezeti meghatározottságok eleve eldöntötték-e a kérdést – vagy pedig a mélyszerkezet több variációt is megenged, így a javarészt előre nem teljesen kalkulálható, szubjektív körülmények (pl. a személyiségek szerepe stb.) döntik el végül, hogy ezek közül melyik valósul meg, minden különösebb determináció nélkül. Innen nézve a hanáki álláspontban tényleg észlelhető valamiféle hiányosság: mintha kimaradt volna belőle a dolgok egykori alternativitásának érzékeltetése. Annak a körülménynek történetírói eszközökkel történő állandó „lebegtetése”, hogy valójában soha nem mondható meg minden részletében előre, hogy egy komplex történelmi helyzet összes objektív és szubjektív eleme és mindezek sokszálú kölcsönhatásai vajon miképpen befolyásolják a teljes folyamatot és annak végeredményét.

Eszerint volt reális esély arra, hogy a Kossuth által képviselt politika érvényesül, 1867-ben nincs kiegyezés, és ekként ő, az emigráns politikus „győz” a kiegyezésvitában? Ez így természetesen túlzás, de érdemes figyelmeztetni arra, hogy Kossuth ajánlatát – a várokozást és készenléletet a Habsburg Birodalom újabb válságperiódusának kihasználására és addig a kialakított demokratikus társadalmi és nemzetiségi program népszerűsítését még maga Deák Ferenc is ugyan „káros, sőt hely-

telen számítás”-nak mondta, de semmiképp sem lehetetlennek! 1867. március 28-i országgyűlési beszédében az alternatívának ezt az oldalát ő is a választható cselekvési utak egyikének vallotta, csupán úgy vélte, „könnyen megtörténhetik vala, hogy a várt esemény [ti. a Habsburg Birodalom végzetes megingása] *be nem következik, vagy majd akkor következik be, mikor a segély elgyöngült nemzetünkre már késő*”.

A MODELLEZÉS NEHÉZSÉGEI

Már csak azért sem lenne helyes 1867 kapcsán valamiféle szükségszerűségről beszélni, mert a kiegyezés kossuthi kritikája nem kizárólag az adott pillanatra vonatkozott, hanem egy egész folyamatra, és ahogyan az haladt előre, úgy változott a benne cselekvő vagy azt elszenvedő összes alkotórész helyzete, súlya, nyomatéka. Ha tehát nem következik be a kiegyezés, és elhúzódik, tovább mélyül a Habsburg-állam válsága, akkor minden egyéb tényező is továbbmozdul, és így nem zárható ki – vélte az exkormányzó –, hogy egyszer csak a többi összetevő: a nagyhatalmak megfontolásai, a magyar elit bizalma, a nemzetiségi vezető csoportok elvárásai stb. átbillentik egymást egy új konstellációba, amikor már a másik tendencia kezd megerősödni. Ennek esélyét lehet csekélynek nevezni, és mint tudjuk, végül nem következett be – de ahhoz azért túl sokan vették komolyan abban az időszakban, hogy teljesen lesöpörhethéne az asztalról.

A „mi lett volna, ha...” típusú találgatás legfőbb nehézségét éppen e most tárgyalt sajátosság adja: az, hogy a gondolatjátékban mindig csak egy tényező változását föltételezzük – márpedig a reáliák világában az egyik valószínűség módosulása azonnal magával vonja, ösztönzi, manipulálja az összes többi alkotórész, az egész rendszer, sőt rendszerek azonnali vagy lassabban ható, de mindig sokirányú változásait – miáltal viszonylag rövid idő alatt oly mértékben fölszaporodnak a kiszámíthatatlan mozzanatok, hogy hamar lehetetlenné válik a feltételezett új folyamat modellezése.

Hanák Péter egyébként idővel rugalmasan engedett a szükségszerűség kezdeti, szigorú értelmezéséből, és későbbi írásaiban inkább arra helyezte a

hangsúlyt, hogy ha netán mégis valamiképp létrejött volna valamiféle komolyabb együttműködés a Duna menti népek között, sokat az sem változtatott volna az alaphelyzetben. Innen nézve tehát ő is a „mi lett volna, ha...” kérdését vetette fel – és meg is adta rá a maga szomorú és egyértelmű válaszát. Strukturális-determinista koncepciója következtében biztos volt abban, hogy az önálló nemzetállamra törekvés folyamatát ez sem tudta volna megállítani, a valódi bajokat pedig Közép-Európában (ellentétben

Nyugat-Európával) éppen ez okozta: „az elnyomott kis népek ébredő nacionalizmusa többnyire maga alá rendelte a polgárosodás nagy eszméit, a liberalizmust és a kislelki szolidaritást, [...] az egymással ütköző nemzeti igények a demokratizálást hátráltatták vagy csírájában elfojtották.” E ponton tehát szerinte reménytelenül egymás mellé kerülnek az egykor rivális koncepciók, hiszen úgy látta: ami miatt a Monarchia fölbomlott, végső soron ugyanazért lett volna esélytelen és kudarcra ítélt a kisnemzetek demokratikus

együttműködésének víziója, a Duna-konföderációs terv is. A „mi lett volna, ha...” kérdésre tehát ez esetben – az ő értelmezése szerint – ugyanaz lett a válasz, mint ami a kiegyezést követően tényleg lejátszódott a mi történelmi tájainkon.

SOKFÉLE MÚLT – MÉGIS UGYANOLYAN JÖVŐ?

Sokan hasonló borúlátással szemlélték az Osztrák–Magyar Monarchia jövőjét, és a legkülönfélébb „mi lett volna, ha...” kérdésekre nem tudtak optimista és megnyugtató válaszokat adni. Ugyanakkor a Monarchia-kutatásban manapság élenjáró amerikai történészek rendre olyan vizsgálati eredményre jutnak, hogy az összetartó erők legalább olyan erősek voltak, mint a széttartó tendenciák, és ha csak magát a Monarchiát nézzük, akkor sem a „mélyszerkezet”, sem a szubjektív tényezők oldaláról nézve nem voltak olyan erőteljesek, amelyek önmagukban szét akarták volna bontani az államalakulatot.

Tény mégis, hogy a kortársak közül számosan érezték valamiféle reménytelenséget és jövőnélküliséget a birodalom századfordulós szellemi atmoszférájában, ami utólag kedvét szegheti az alternatív jövőkeresésnek, azt sugallva: hiába próbálkozunk azzal, hogy mást és mást cselekedjenek a történelmi szereplők, a tragédiát egyik változatban sem lehet elkerülni. Valamiképp az elkerülhetetlenség érzését fordította át a maga jellegzetes kisemberhumorára a régi pesti vicc is:

A szegény ember halászni indul a patakra, és véletlenül kifogja az aranyhalat. Csodák csodája, a hal emberi nyelven szólal meg, és azt ígéri, teljesíti legfőbb kívánságát, ha visszadobja a vízbe. Mi szeretne lenni? A szegény ember nem sokat teketóriázik, hanem rávágja: főherceg!

– Rendben van – feleli az aranyhal.
– Ha ma este elalszol, reggel arra ébredsz, hogy a kívánságod teljesült.

A szegény ember el is alszik rendben, és reggel egy aranyos vasúti hálókocsiban ébred, odakinn napfényben úszik a táj, és a fülke ajtaján kopog a kalauz: – Fenség! Ébresztő! A végállomás: Szarajevó következik!!! ♦

Deák Ferenc

IOHANNES *de Zápolya, 37* REX HVNGAR.

OBORNI TERÉZ

HA A SORS TÖBB IDŐT AD JÁNOS KIRÁLYNAK

[1541]

VAJON KIÉ
– LETT VOLNA –
AZ ORSZÁG?

Olykor megfeledkezünk arról, hogy a történelmet emberi döntések sora alakítja, országok sorsa múlik egy ember testi hibáján vagy betegségén, lelki alkatán, személyisége által meghatározott lépésein. A különféle kutatói irányzatoknak megfelelően elemzünk és magyarázunk, míg végül kétséget kizáró eredményre jutunk, s akkor már tudjuk, mi miért történt úgy, ahogy. Holott minden történhetett volna egészen másként is egy alternatív valóságban, amelyben más sors jut a főszereplőknek, más döntések, más egyéni cselekvések mozdítják valamely irányba egy meghatározó időpontban birodalmak, országok – a példa kedvéért éppen hazánk – történelmét. Az alábbiakban arra teszek óvatoss – vagy talán épp óvatlan – kísérletet, hogy átgondoljam, illetve az olvasókat közös gondolkodásra hívjam: mi lett volna, ha I. János király nem hal meg 1540 nyarán Szászsebesen és a sorstól kap még 10-15 évet..

Ahhoz, hogy egy alternatív történetet állíthassunk fel János király életben maradása esetére, induljunk ki mégis a valós tényekből, áttekintve mindenekelőtt a harmincas évek végén, a váradi béke körüli időben az országban kialakult politikai-hatalmi helyzetet.

AZ ORSZÁG HATALMI MEGOSZTOTSÁGA 1538-BAN

A kettős királyválasztás után azonnal megindult a két új uralkodó kommunikációs hadviselése az európai diplomáciai szintéren, s megkezdődtek a fegyveres összecsapások is az országon belül. Mindkettő célja az volt, hogy az egyik király eltávolítsa a másikat a magyar trónról, és egyedül uralkodjék Magyarországon. A hadakozás váltakozó sikerrel folyt, az európai udvarokban azonban a kontinens középső részét uraló – és nem mellesleg a világ más részeit is bíró szuperhatalom – Habsburg-dinasztia széles körű diplomáciai hálózata messzemenő sikert aratott.

Az európai királyi dinasztiák körében alig ismert, megfelelő kapcsolatokkal és kivált kellően rangos ősökkel nem rendelkező törvényes magyar király, Szapolyai I. János csak saját országában volt „valaki”. Kapcsolatépítési törekvései rendre kudarcba fulladtak. A kósza, soha be nem váltott ígéreteken kívül konkrét segítséget a nyugati keresztény hatalmaktól – beleértve a pápaságot is – nem kapott. Egyedül a lengyel udvar ismerte el királyságát, nem véletlenül. Jagelló I. „Öreg” Zsig-

mond – a két család közti régi kapcsolat okán is – a kezdetektől támogatta János magyar királyságát, amit mi sem

jelzett erőteljesebben, mint hogy saját magyar királyságra való jelöltségét viszavonta 1526 őszén. Öreg Zsigmond

GYÖRGY BARÁT AMBÍCIÓI

V. Károly vezérdiplomátája, Johann von Wese/Weeze lundi érsek naplószerű feljegyzéseiben megörökített egy 1537. november 30-án György baráttal négyszemközt folytatott beszélgetést. A tárgyaló felek akkoriban a Kassa melletti Rozgonyban találkoztak, ahol Perényi Péter és Leonhard von Vels tábornok is jelen volt. Az érsekkel folytatott beszélgetés során a barát elmondta, hogy mostantól már őszintén beleveti magát a tárgyalásokba, eddig ugyanis nem sokat tett az ügy érdekében, jöllehet a lengyel király és más fejedelmek is segédkeztek nyelvbe ütni a megállapodást János és Ferdinánd között.

Ezután bizalmasabb hangvétellel váltva folytatta – miként Wese idézi György barát szavait – ekképpen: „azonkívül azt kérem, hogy a béke megkötése után a császári és a római királyi felségektől megbecsülést kapjak, mert habár szerzetes vagyok, azért ember is maradtam. A felségektől én püspökséget, pénzt vagy jószágokat nem kérhetek, megelégszem azzal, amit az ő kegyelmükből, ha megadnak, meglátnak, hogy megszolgálom. Mert ebben az egész

országban senki más nincs, aki a törökök, a rácok, a vlachok, a moldvaiak és a magyarok természetét egyaránt ismerné, csak én, és azt is, hogyan kell velük tárgyalni. Vannak az országban olyanok – jelentette ki ezt követően –, akik azt állítják, hogy mindent tudnak, de a valós dolgokat nem ismerik. Tetteiket a kapzsiság, a meggazdagodás és az előkelő élet iránti vágy vezérli.”

A fráter hozzátette, hogy a béke előmozdításáért ő a két felségtől semmi mást nem vár, csak a tisztas méltóságot és az ő „szerencséjének” gyarapodását. Aztán György barát gyorsan megkérdezte, hogy vajon ő, azaz az érsek meg tudja-e neki ígérni, hogy mindkét felségnél (Károlynál és Ferdinándnál) segíteni fogja előmenetelét és megbecsülését. Wese ezt megígérte és kezet adott rá. Válaszul György barát ígéretet tett, hogy mindent megtesz a béke megkötése érdekében, és közölte: „ha a királlyal való megegyezést követően néhány bizonytalan pont marad, azt csakis velem közöld, és talán rá tudom venni azok elfogadására.”

I. Zsigmond, más néven Öreg Zsigmond
lengyel király, 1467–1548

különböző mediátorai révén igyekezett összebékíteni a versengő feleket, követei rendszerint jelen voltak a megemegszakadó, majd felújuló béketárgyalásokon, vagy a Jánossal és Ferdinánddal folytatott sűrű levélváltások útján próbálták az eseményeket az optimális végkifejlet felé terelni.

A harmincas évek második felében János főköveti – Brodarics István pécsi, majd váci püspök és Frangepán Ferenc kalocsai érsek – sorra találkoztak Ferdinánd követivel, de az áhított békét azért sem érthették el, mert uruk, János király sem akarta a megegyezést. Legalábbis úgy nem, hogy királyságáról lemondva Ferdinándnak adja az országot, hiszen a Habsburg is éppen úgy lemondhatott volna, neki sem volt több joga a magyar királyi trónra. A tárgyalások, amelyeket Habsburg-részről V. Károly vezérdiplomátája, Johann von Wese/Weeze lundi érsek vezetett, 1536-ra nemcsak megakadtak, de szinte reménytelenné is váltak.

Annak egyébként, hogy 1536-ban János király vonakodni látszott a békekötéstől, egészen jól belátható oka volt, s erre hamarosan Wese is rájött. I. Ferenc francia király és V. Károly között ugyanis újra fellángolt a fegyveres harc, így János előnyösebb alkupozícióba került, és György barát javaslatára, nem titkoltan, a francia háború kimenetelét várta. A Szapolyai-pártiak tehát húzták az időt, s igyekeztek minél nagyobb engedményeket kicsikarni Ferdinándtól, mire Wese a megegyezés reményét veszítve haza akart utazni. A lundi érsek leveleiből ismert, hogy a váradi tárgyalások utolsó szakaszában a felek már két szinten értekeztek: a titkos megbeszéléseken Wese és az általa mindenhatónak nevezett György barát, valamint Frangepán Ferenc vett részt, a nyilvános tárgyalásokat pedig Statileo János és a többi tanácsos jelenlétében folytatták.

1537 novemberében a János részéről az értekezletet vezető Fráter György kezdett erőteljesebben belefolyni a tárgyalások menetébe, külön megbeszéléseket folytatott az érsekkel, és lényegében lepaktált vele. Bár semmilyen biztos ígéretet nem kapott Habsburg-résztől további előmenetelére vagy, ahogyan ő fogalmazott, „megbecsülésére” vonatkozóan, rövidesen rávette urát a megállapodás pontjainak végle-

gesítésére. Jánost azért is rá lehetett venni a megegyezésre, mert már a férfikor delelőjén túl járt, így nemigen volt reménye arra, hogy feleségre és fiúgyermekre tegyen szert, az ország sorsát pedig egy nagy és erős európai dinasztiahoz kellett kötni.

1538 februárjára János helyzete az országon belül megerősödött, Ferdinánd hadai nem tudták az elfoglalt területeken megtartani. A váradi béke lecsendesítette a harcokat és megosztotta az országot a két legitim magyar király között. A békekötéshez vezető megfontolásokat azért is volt érdemes viszonylag részletesen áttekinteni, mert így válik érdekessé a térképünkön látható területi hatalmi megosztottság, amelyből elindítható egyfajta alternatív történetet kifejtő gondolatmenet. A váradi béke megkötésének idejétől a János király haláláig tartó időszakban ugyanis az ország nagyobb részét János uralta, talán ezért sem volt ínyére az a nagy engedmény, amelyre rákényszerült, s ily módon a megállapodás valójában nagyobb sikert és nyereséget eredményezett Ferdinánd számára, hiszen előrevetítette, hogy királytársa halála után egyedül uralhatja a gazdag Magyar Királyságot.

János király Váradon rendezte be rezidenciáját, első tanácsosa és legfőbb

bizalmi embere, György barát püspöki székhelyén, természetesen bírva a gazdag püspökség jelentős jövedelmeit is. Várad a János király uralmában lévő országrész természetes, szinte mértani középpontja volt, mely az ország legnagyobb kiterjedésű vármegyéje, Bihar közepén helyezkedett el. Erős vára biztos pontot jelenthetett a környező területek megvédelmezése szempontjából, és biztosította az Erdély felé vezető utat is. Itt érhetünk el az első alternatíva felvetéséhez: ha úgy alakult volna, hogy János király életben marad és az ország megosztottsága tartóssá válik – amihez persze szükség lett volna a váradi béke pontjainak törvényerőre emelésére mindkét országrészben –, Várad nem határvárként erősödött volna meg, hanem minden bizonynyal a Szapolyai-uralom alatti királyságban jelentős virágzásnak indul. Sőt, Buda oszmán uralom alá kerülését követően János király itt rendezhette volna be a keleti királyság fővárosát is. Fölvetődhet ezen a ponton, hogy vajon mi szükség lett volna Buda elfoglalására, ha János életben marad és elismeri a szultán hatalmát országa fölött.

Martinuzzi (Fráter) György (1482–1551)

Egyelőre azonban ne vigyük tovább ezt a gondolatot, térjünk vissza a történelmi tények világába!

JÁNOS KIRÁLY HALÁLA

János király betegsége és tragikus halála időről időre felkelti a korszak iránt érdeklődők figyelmét. A kor krónikásai és politikusai egyaránt megemlékeztek a sorsfordító halálesetről, mert mindnyájan sejtették a várható következményeket, amelyek Magyarországra is súlyos hatást fognak gyakorolni. Verancsics Antal a halált megelőzően epileptikus rohamokról tett említést, ami azért is érdekes, mert János király fia, a harmincesztendősen elhunyt II. János (János Zsigmond) esetében szintén epilepsziát említenek a források az ifjú korai halálának okaként.

János király halála napját némi bizonytalanság veszi körül. Bethlen Farkas leírásából tudjuk, hogy a Szászsebesre érkező királyon „a hosszú utazás, a gyors hajítás és a roppant nagy gon-

dok miatt, amelyekkel egész életében küszködött, még súlyosabb betegség vett erőt”. A betegség lázzal, fejfájással, szédüléssel, tompultsággal járt együtt. Amikor a király érezte, hogy betegsége nem javul, meghagyta Petrovics Péternek, Fráter Györgynek és a környezetében tartózkodó tanácsosoknak, hogy az ő vérből származó utód uralkodását feltétlenül és állhatatosan támogassák. Ezt követően jött meg a hír Budáról, hogy a királyné fiúgyermeket szült. A király ujjongott, önfeledten lóra pattant, hogy katonáinak maga adja hírül az eseményt. Ezt követően még rosszabbul lett, s július 21-én reggel hét óra tájban elhunyt: „*vele együtt a meg nem erősített, sem közzé nem tett váradi béke is érvényét veszttette*”, fűzte hozzá a haláleset leírásához Bethlen Farkas.

Verancsics Antal királyi titkártól még pontosabban értesülhetünk a kritikus napokról, hiszen ő maga is jelen volt a szászsebesi táborban, ahol a király haldoklott. Nagybátyjának, Statileo János erdélyi püspöknek írt leveléből tudhatjuk meg a történeteket. Amikor János Gyulafehérvárra ért, egy súlyosabb szélütés érte, majd Szászsebesre érkezve ez megismétlődött, amit epileptikus rohamok követtek, ezután ernyedt testtel feküdt kilenc napon át,

egyetlen szó nélkül, mozdulatlanul. Amikor rövid időre magához tért, elmondta végső kívánságát és akaratát körülötte lévő tanácsosainak, Fráter Györgynek, Török Bálintnak, Petrovics Péternek, Eszéky Jánosnak és Werbőczy Istvánnak. Fia gyámjával Petrovics Pétert és György barátot jelölte ki, s kérte, hogy ha közös akaratból úgy döntenének, fiát koronázzák is meg.

Györgyöt személyesen is megszólította, legalábbis Verancsics így emlékezett: „*Te, Utyeszenics György, akit én az alacsony sorból, szabad akaratomból kiemeltelek, és a legfőbb méltóságra, sok kiváló férfi és nagyszerű nemzetség elé emeltelek, aki nagy tehetséggel és hatalommal bírsz, akit mint édes testvéremet egyedülként magamhoz vettelek, légy feleségem és gyermekem gyámja és védelmezője. Ti urak, atyámfiái, akiket szintén szerettem és sokak fölé emeltem, a szülői terheket vegyétek magatokra, Györgyöt egyetértéssel, tanácsaitokkal támogassátok és segítségére legyetek, hogy így az országot jobban tudja igazgatni. A belső gyűlölködésnek okossággal, mértékletességgel és nyíltszívűséggel igyekezzetek ellenállni, nehogy semmibe vegyétek vagy még pártoljátok is az efféléit, és összeütkezésbe kerüljétek, és ezzel fiacskám*

A Magyar Királyság hatalmi viszonyai 1538–1540 között

utódlását megakadályozták és felesé-
gemet még elkeseredettebb állapotba
taszították” – fejezte be szavait János
király az azokat lejegyző királyi titkár
szerint. Verancsics azt is tudtul adja,
hogy az uralkodó halálát tanácsosai
még közel két hétig titokban tartották.

Aki legelőször mérte föl a haláleset
súlyos következményeit, az talán Fráter
György lehetett, mindenesetre ő kapott
észbe elsőként. Azonnal követet me-
nesztett a Portára, hogy az elhunyt fiá-
nak kérje az országot, és még a király
halála előtt kapcsolatba lépett a lengyel
uralkodóval. Azokkal a tanácsosokkal,
akik jelen voltak a király betegágyánál,
úgy döntöttek, hogy Eszéki János pécsi
püspököt küldik követségbe a szultán-
hoz, és kéri, hogy János király fiára is
ugyanúgy gondot viseljen, mint koráb-
ban atyjára, és örököséként a Magyar
Királyság élére őt jelölje ki.

Fráter György már 1540. július 18-án
levelet írt Jagelló I. „Öreg” Zsigmond ki-
rállynak is. Beszámolt neki ura haláltu-
sájáról és a várható nehézségekről. Jog-
gal merülhet föl a gyanú, hogy ekkor
akár már halott is lehetett a király, vagy
ha nem, akkor éppen abban a szinte
kómás állapotban volt, amelyről Veran-
csics is beszámolt. Erre a levélre hivat-
kozva tette Bessenyei József a király ha-
lálát július 18-ra. Fráter György kérte
Zsigmondtól, hogy segítsen leányát és
unokáját minden sérelemtől és veszély-
től megmenteni és számukra a királyi
címet megtartani. Ennek érdekében
küldjön azonnal követet a Portára, aki
a magyar urak követével együttmű-
ködve szerezze meg a szultán en-
gedélyét ahhoz, hogy Petrovics Péter
lehesse a gyermek gyámja, aki gondos-
kodhat neveltetéséről és egyben a ki-
rállynéról is. Mert más lehetőség az or-
szág és János király örökségének meg-
őrzésére nem látszik.

A levélből úgy tűnik, a magyarorszá-
gi Szapolyai-párti urak, élükön György
baráttal, nagyon bíztak Zsigmond köz-
benjárásában és hathatós segítségével
a János halála után minden bizonnyal
várható súlyos külső és belső konfliktus-
ban. Azt is remélték, hogy Zsig-
mond közbenjárásának köszönhetően
Ferdinánd eláll Magyarország megszer-
zésének igényétől, mert ha megtá-
madja az országot, azzal csak ürügyet
szolgáltatót a magyaroknak arra, hogy a
törökökhöz pártoljanak. Valójában e se-
gítség megadásában Zsigmond nem
mutatott azonnal erős készséget, mert
nem akart nyíltan ellenséges viszonyt
kialakítani a Habsburg-dinasztiával, in-

kább vállalkozott a közvetítő szerepre,
így mind ő, mind pedig János király
időt tudott nyerni a Habsburg–Osz-
mán–Szapolyai/Jagelló-játszmában.

„VAJON KIÉ – LETT VOLNA – AZ ORSZÁG?”

János király 1540 nyarán Váradról azért
vonult be hadaival Erdélybe, hogy le-
számoljon az egyébként is már lecsen-
gőben lévő, Balassa Imre és Majláth Ist-
ván erdélyi vajdák által titokban meg-
kezdett szervezkedéssel, amelynek bi-
zonytalan céljai között szerepelhetett
Erdély esetleges leválasztása a János
uralma alatti országrészről és külön
tartományként az Oszmán Birodalom
alá vonása. A konspiráló főurak végül
meghunyáskodtak, törvényes kirá-
lyuk ellen nyílt fellépésre nem mertek
vállalkozni. János katonai erővel ren-
dezte a helyzetet, és ez idő tájt már

meglehetősen erős tanácsadói csapat,
sőt humanista műveltségű diplomaták
köre is támogatta. Minden jel arra mu-
tatott, hogy néhány év alatt sikerül
szervezettebbé tenni a kormányzati be-
rendezkedést az általa uralt országrész-
ben, annál is inkább, mert mellette volt
a kiváló szervezői képességgel és
– mint később, Buda ostrománál, majd
a negyvenes évek küzdelmei során be-
bizonyosodott – katonai irányítási gya-
korlattal és diplomáciai készséggel is
rendelkező György barát.

Ha nem hal meg ekkor János király,
Fráter György még jelentősebb befo-
lyásra tehetett volna szert a következő
években, és Petrovics, Werbőczy, vala-
mint más tanácsosok segítségével a

II. János választott király,
Szapolyai János király
harmincesztendősen elhunyt fia

belső nyugalom megteremtése és az ország belső kormányzatának megszilárdítása előtt nem állt volna akadály. A váradi béke közös országgyűlés megtartását helyezte kilátásba, ahol a két király akár törvénybe is iktathatta volna az ország békés megosztásának dokumentumát. János királyi székhelye továbbra is Buda vára maradhatott volna, sőt, hatalma megerősödése révén talán idővel a Habsburg Ferdinánd által uralt nyugati-északnyugati területek is a birtokába kerülhettek volna. Ám erősen kétséges, hogy az oszmán nagyhatalom hogyan viszonyult volna a megosztott Magyar Királyság léteéhez, még abban az esetben is, ha annak nagyobbik részét a szultán „szövetségesé” és magát alattvalójaként elismerő János király uralja.

De mielőtt ezen a gondolati íven továbbhaladnánk, lépünk vissza a megosztott királyság gondolatához: a kettős uralom legnagyobb, egyáltalán nem elhanyagolható ellensúlya maga az Oszmán Birodalom lehetett volna. Hiszen valószínűtlen, hogy a Porta eltűrte volna legnagyobb ellenfeleinek, a Habsburgoknak akár csak szűkös térnyerését is a térségben. János maga is rettegett a törökök támadásától, hiszen ne felejtjük el, 1539-ben az a Hieronymus Łaski – immár Ferdinánd követeként – árulta be a váradi megegyezést a Portán, aki 1527–28 telén tető alá hozta a János király és Szulejmán szultán közötti szövetségi szerződést. A váradi paktum kitudódását követően

János meg volt győződve arról, hogy a szultán hadai felvonulnak ellene, sőt már 1538 őszen ettől tartott, és éppen ezért nagy európai keresztény összefogást szorgalmazott és remélt. A hadjárat azonban nem ellene, hanem Moldva ellen indult 1538-ban, és a keresztény összefogás sem jött létre.

Az érdekszférák elhatárolása Szapolyai János és Habsburg Ferdinánd között tehát egyáltalán nem tűnhet tartósan működőképes megoldásnak, ideiglenesnek is csak akkor, ha János éppen az 1528-ban megkötött szövetségi szerződés alapján az általa uralt Magyarországot továbbra is a szultán vazallus államának ismeri el. Az is elképzelhető, hogy bár a szerződésben nem volt belefoglalva, a későbbiekben a Porta adófizetést is követelt volna János országtól.

Az alávetettség elfogadása esetén viszont Buda elfoglalása talán nem következik be, és az ország közepén terpeszkedő oszmán hódoltság sem jön létre, mert a Porta megelégszik egyfajta laza függéssel, és az országnak, valamint a királynak az erdélyi állapotokhoz és az erdélyi fejedelmekéhez hasonló státusa formálódik ki. További kérdésként merülhet föl, hogy ez a szélcsendes, az oszmánok érdekeit kiszolgáló békés állapot meddig maradhatott volna fenn. A szíve és esze szerint pogányellenes János király és a magyar rendek, az ország politikai vezetése meddig tudták volna eltűrni az esetlegesen egyre fokozódó oszmán befolyást? Ami – miképpen kezdetben a keleti királyságban megtörtént –

megmutatkozott volna egyrészt az erdélyiek erős ellenérzésében, másrészt a török követeknek a király mellett állandósuló jelenlétében vagy oszmán részről a folyamatos fenyegetettség fenntartásában, sőt talán az oszmán-török katonaság állandó, megszálló jellegű jelenlétében is.

Könnyen elképzelhető, hogy egy idő után az ellenérzés az oszmánokkal szemben olyan pattanásig feszült helyzetet eredményezett volna, amelyet még a király mellett álló, portai politikai manővereiről híres György barát mégoly taktikus lépései sem tudtak volna elsimítani. Ha ebben a helyzetben a valójában a kereszténység érdekeit védő, de az oszmánoknak kényszerűen hajbókoló János király és hívei egy adott ponton meghasonlanak, és kirobban egy súlyos fegyveres összecsapás, amely maga után vonja a Porta büntetőhadjáratát – miképpen 1551–52-ben történt Erdély elveszte miatt –, János király és György barát könnyedén a Héttoronyban találhatta volna magát. Az ország János által uralt területének nagy része pedig ez esetben szintén oszmán uralom alá kerül, és Buda várának tornyán újfent a lófarkas lobogó leng.

Így tehát könnyen lehet, hogy ha János királyt további egy vagy talán másfél évtizedig „életben hagyjuk”, alternatív történetünk szinte ugyanolyan végkifejlethez jut el, mint ami ténylegesen is megtörtént a király 1540-ben bekövetkezett halálát követően. Minderre talán nem is olyan rejtélyes a magyarázat: Magyarország

János Zsigmond (1540–1571) szarkofágja
Gyulafehérváron (bal és jobb oldalon)

sorsa ezekben az évtizedekben nem Magyarországon dőlt el, hanem a két világbirodalom egymásnak feszülő ereje, stratégiai döntései határozták meg. Mindenekelőtt az Oszmán Birodalom hódításainak irányától és terveitől függhetett volna, hogy a János vagy később esetleg fia, II. János uralta országnak csupán déli-délnyugati részét tekintik felvonulási övezetnek, és azon keresztülhatolva támadnak a Habsburg-uralom alatti térség, az örökös tartományok ellen, vagy északabbra merészkedve a dunántúli területeket is igénybe veszik a nyugatra irányuló támadások céljából. Ez esetben, ha úgy tartotta volna kedvük, a laza, szövetségnek álcázott vazallusi függésnél erőteljesebb, a balkáni országokat jellemző totális integrációt tekinthették volna követendő politikának Magyarországgal szemben, és ugyanúgy lerohanhatták volna az országot, mint ott tették.

Hogy ebben az elképzelt, alternatív történetben a Habsburg-erőknek mekkora szerepük, az oszmánokkal szembeni ellenállásra mekkora erejük és főként milyen erős indíttatásuk lett volna, az már egy újabb vetülete a kérdésnek. A 16–17. századi történések ismeretében megkockáztatom, hogy meglehetősen csekély erőt vonultattak volna föl a Magyar Királyság nyugati részének védelmére, semmiképpen nem tehettek volna többet, mint amit így, a magyar királyi cím birtokában tenni tudtak. Ha viszont az oszmán–Habsburg katonai összecsapások jórészt az örökös tartományok területén folynak, a Habsburg Birodalom minden bizonnyal sokkal nagyobb erőket mozgósított volna a frontvonal védelme érdekében.

Hazánk középső és nyugati-északnyugati része vagy egésze azonban az Oszmán Birodalom gyengébb vagy erőteljesebb fennhatóságát lett volna kénytelen elviselni, ámbár lehetséges, hogy kevesebb hadjáratot és kisebb népességvesztést elszenvedve, aminek köszönhetően városaink középkori épületei, a paloták és reneszánsz kertek nagyobb eséllyel maradhattak volna meg, sőt talán a budai Várnak is jóval kisebb mértékű pusztulása következhetett volna be. További kérdés, hogy mi lett volna a Tiszától keletre eső területekkel és Erdéllyel, ahová a törökök nyilvánvalóan nem tudtak volna jelentős katonasággal ellátott helyőrségeket telepíteni, hiszen a birodalom terjeszkedésének fő csapásirányából kiesett ez a terület. Kormány-

zati és katonai erejükből arra azonban talán futotta volna, hogy az általuk a Magyar Királyság trónján tartott király révén biztosítsák a békés hátszágot, valamint hogy a gazdag termőterüle-

tekről elegendő élelmiszer és hadianyag utánpótlását szerezzék meg a maguk számára. S ez esetben Erdély nem feltétlen alakult volna különálló fejedelemséggé. ♦

[1526]

A mohácsi csata,
Dorfmeister István festménye

VARGA SZABOLCS

MOHÁCSNÁL GYŐZNI FOGUNK...

UTAK ÉS ÚTVESZTŐK MOHÁCS EMLÉKEZETÉNEK MEZEJÉN

Ki ne ismerné az *István, a király* rockopera ikonikus sorait, melyekben hosszú éveken át a fantasztikus hangú Deák Bill Gyula mint Torda sámán adott katartikus próféciát a legteljesebb alternatív magyar történelemről?

E vízió azonban nem a legendás szerző magányos gondolatainak gyümölcse, hanem több generáció tépelődésének tudati terméke volt, van – és attól tartok, lesz is még évtizedeken keresztül.

„Valahol utat vesztettünk” – vetette papírra a bús sorsú Ady Endre 1913-ban, és a közvélemény rendre az 1526. augusztus 29. délutánján lezajlott csatában találta meg az eltévelyedés első jelentős állomását.

Jelen írás azt járja körül, hogy vajon törvényszerű volt-e a vereség és annak közvetlen következménye – a polgárháború, a királyság szétszakadása és az oszmán hódítás –, vagy más (jobb és rosszabb) forgatókönyvek is léteztek a magyarság számára a történelem színpadán.

TÖRTÉNHESETT VOLNA-E MÁSKÉPP?

A kérdésvetetés korántsem pusztán elméleti, és nem is történelmietlen. A történettudományban évszázados kérdés, hogy nagy emberek nagy tettei hagnak-e lenyomatot a történelem szövegében, miközben a névtelen kortársak csak statiszták a történetben, vagy a bizonyítékok apró darabjait patikamérlegre téve a végeredmény – az utólagos előrelátás bölcsességével – mindig kiszámítható, és ebben a legmélyebb társadalmi folyamatok a mérvadók.

Amennyiben az előbbi veljük igaznak, úgy elég II. Lajos gyengeségében, Tomori Pál alkalmatlanságában, a magyar főurak nemtörődömségében, Szulejmán szultán mohóságában megtalálni a mohácsi vereség okát. Ez a gondolat már szinte a csata másnapján lábra kapott, és azóta is kirihathatlanul kering könyvek lapjain, illetve legújabbban már előadásokként a digitális világúrbán. Ám valójában a forrásokból kihámozható adatok iránti feltétlen tisztelet és a társadalmi folyamatok globális átlátása sem oldja meg tökéletesen a történelmi problémát, nem tesz pontot az évszázados feladvány végére.

E csapdahelyzetnek két oka van: egyrészt túl kevés egzakt ismeretünk van az eseményről, a hiányzó darabkákat pedig régi jó szokás szerint képzeletünk ecsetjével kell kipótolnunk. Másrészt nem vesszük kellően figyelembe a nagy történelmi személyiségek szerepét a társadalmi változásokban. Szemléletesen megfogalmazva: ki tudná megmondani, hogy Szulejmán szultán a korszellem embere vagy éppen korszakalkotó személyisége volt-e? Minden bizonnyal is-is, csak éppen a mérték nem mindegy, és éppen ez az „aránytalanság” okozza Mohács maig megoldhatatlan dilemmáját: történhetett volna-e másképp?

A történetírásnak van tehát egy olyan módszertani sajátossága, hogy mivel a legaprólékosabb munkával sem ismerhetünk meg minden részletet, a történet rekonstruálásában mindig is megkerülhetetlen a kutató személyisége és világnézete. A történész csak azt mondhatja el ezzel kapcsolatban, hogy az előásott adatok alapján mi a legvalószínűbb forgatókönyv, ám szinte biztosra vehetjük, hogy egy nemzetekkel később sokan másként fogják látni ezt a problémát. Mivel a történelem valójában a jelen felől mindig nyitott tudomány, ez így természetes.

Ezért fordulhat elő, hogy Mohácsnak oly sok olvasata van, és ma sem jelenthető ki, hogy megoldottunk a csatával kapcsolatban minden problémát, talán éppen ez a leginkább szenzációhajhász, tudománytalan hozzáállás, amit szerencsésebb elkerülni.

A történelem nem a megtörtént események adatainak halmaz, és emiatt a mohácsi csata esetében sem lehet az a kutatások végcélja, hogy megismerjük a legapróbb részletekig az összecsapás lefolyását, mert ez csupán a történészi munka kezdete. Az igazi kreativitás ott kezdődik, amikor az összehordott adatokból felvázoljuk az események valódi hátterét, a cselekmények belső logikáját és a részt vevő személyek motivációit. Ezen intellektuális erőfeszítés igazi tétje pedig inentől nem tudományos, hanem sokkal inkább társadalmi, és ez adja meg a történelemnek mint tudománynak és közoktatásnak művelt tantárgynak a valódi súlyát.

Henri-Irénée Marrou francia történész szerint a helyes történelmi gondolkodás megszabadít minket a múlt terhetől. Márpedig ez nagyon ráfér a magyar társadalomra, amely a történelmi katalizmákból rendkívül torz nemzeti önképet rakott össze, amely csapong a különböző szélsőségek között. Egyrészt vélt vagy valós gyengeségeink felnagyításával vészesen alulértékeljük magunkat, aminek sűrű summázata Ady fentebb idézett, *Nekünk Mohács kell* című verse. Másrészt marad a másra mutogatás, az elárultak, az egyedül maradtunk szintén fojtogató érzése, amely érzékelhetően kitapintható a mohácsi csata különböző magyarázataiban. Mindkettő a reális önkép teljes hiányának bizonyítéka, és ez a deficit végigkíséri az elmúlt nemzedékek magyar múltszemléletét az államalapítástól egészen a rendszerváltásig.

Márpedig a helyes múltértelmezés elengedhetetlen a társadalom lelki egészségéhez, és ebben megkerülhetetlen a mohácsi csata elmesélésének, dramatizálásának, aktualizálásának formája. Azaz ki mit fog hangsúlyozni ebből ma és a 2026-ban esedékes emlékülnepegekig terjedő esztendőnkben. A történelmi tisztánlátás érdekében kötelező tehát a legnagyobb körültekintéssel körüljárni, hogy vajon mi történt Mohácsnál, és ebből eredően lehet feltenni azt a kérdést, hogy történhetett volna-e másképp. Csak így dönthető el, hogy a pohár félig üres vagy félig tele van, és csak szegyenkezni tudunk

a vesztes ősök miatt, vagy van a tettükben valami megszívlelendő a mai ember számára. Legalább annyi, amit Babits Mihály némileg patetikusan így fogalmazott meg *Áldás a magyarra* című kései versében:

*„Él a nagy Isten és semmise megy kárba,
Magyarok se lettünk pusztulni hiába,
hanem példát adni valamennyi népnek,
mily görbék s biztosak pályái az égnek.
Ebből tudhatod már; mi a magyar dolga,
hogy az erős előtt meg ne hunyász-
kodna.”*

EGY MAGYAR ÚT ESÉLYE

A mohácsi csatával kapcsolatos el-, illetve továbbképzéseket érdemes csoportosítani és mintegy feleletválasztós labirintusként végigjárni a magyar történelem száz évét Albert király 1439-ben bekövetkezett halálától Buda 1541. évi elestéig. A fókusz természetesen 1526, ám önmagában a hadjárat, a csata és a vereség vizsgálata nem hozhat kielégítő eredményt. Ezért az első kérdés mindenképp az, hogy vajon törvényszerű volt-e az Oszmán Birodalom fenyegetése és állandó támadása. Ennek tisztázása után léphetünk tovább arra a problémára, hogy vajon elkerülhető lett volna-e az 1526. évi hadjárat és maga a csata. Ezt követi a magyar társadalmat Mohács tekintetében leginkább foglalkoztató probléma: lehetett volna-e más végkimenetelének az összecsapásnak. Ha mindezekre képesek vagyunk felelni, akkor gondolkodhatunk arról, hogy miért kellett ilyen tragikus következményekkel járnia a vereségnek, illetve lett volna-e ennél jobb – vagy, ne adj’ isten, ennél rosszabb – kilátásokat magában hordozó forgatókönyv.

Nézzük ezeket az állomásokat egyenként. Kétség sem férhet hozzá, hogy Magyarország azzal nyerte volna a legtöbbet, ha az Oszmán Birodalom seregei fel sem bukkannak a határainál. Mohácsnál elsőként akkor győzhettünk volna, ha meg sem történik a csata, nem lép be a magyar történelembe egy új ellenség, amelynek az volt az eltökélt szándéka, hogy elfoglalja országunkat. Belegondolni is szédítő, hogy mi minden történt volna másképp, ha a magyar társadalom erőforrásait nem emészti fel az 1360-as évektől kezdődő állandó háborúskodás az oszmán betörésekkel szemben. Valószínűleg nem váltunk volna a béke szige-

A mohácsi csata. Borsos József festménye

tévé, de a Kelet-római Birodalom által kiépített és fenntartott balkáni helyzet soha nem veszélyeztette az állam szuverenitását. A Magyar Királyság minden bizonnyal erőfölényben marad a balkáni államokkal szemben, és a térség továbbra is kulturális pufferzónaként működik a nyugati és a keleti kereszténység között. Az Európa keleti határainál felemelkedő Litván Nagyfejedelemség és a Moszkva-központú orosz állam a közép- és újkor évszázadaiban nem kívánt érdemben beavatkozni a Kárpát-medence ügyeibe.

A Magyar Királyság helyzetét minden bizonnyal az európai belpolitika, azon belül pedig különösen a Habsburg–Jagelló-viszony határozta volna meg. Oszmán fenyegetettség híján 1439-ben a magyar politikai elitnek nem kellett volna mindenáron külföldi királyi dinasztiában gondolkodnia, így erejéből kifolyólag az ország sorsa a belső elit kezében maradhatott volna. Ez a dátum azért fontos, mert a magyar arisztokrácia döntésében először ekkor játszott kitapinthatóan szerepet az Oszmán Birodalom fenyegetése, és lett évszázados politikai stratégia a nemzetközi dinasztikus rendszerekbe való integráció, s az ettől való eltérés (a Hunyadiak és a Szapolyaiak uralmára gondolok) mindig totális zsákutcának bizonyult.

Oszmán fenyegetés hiányában a Hunyadiak által megpróbált „önálló magyar út” talán nem lett volna eleve elvetélt vállalkozás. Ez sem jelentett

volna automatikusan minden problémára gyógyírt, látva a lengyel, a német, a francia és az angol történelmi folyamatokat. Oszmánok nélkül is akadt bőven kihívás a kora újkori európai államok életében, elég csak a reformáció keltette hullámokra vagy a Habsburg–Valois-háborúskodásra gondolni, és a lengyel példa is kellően intő lehet. Ám valószínűleg ezek nem jártak volna olyan demográfiai következményekkel, mint a hódoltság másfél évszázada, és biztosan nem egy, az európaiktól gyökeresen eltérő ázsiai hatalmi struktúra telepszik rá az európai mintázatú magyar társadalomra. Mindezt továbbgondolva a Balkán-félsziget népeinek sorsa is teljesen más lett volna, és a Magyar Királyság déli határainál jóval fejlettebb államok sorakoznának, ami tovább emelte volna az ország regionális súlyát és presztízsét.

A DINASZTIKUS SZÖVETKEZÉS LEHETŐSÉGE

Kijelenthető az is, hogy amennyiben nem egy magyar dinasztia, hanem a Habsburg Albert halála után következő törvényes utód, V. László vagy a lengyel orientáció hívei által felemelt Jagelló I. Ulászló kormányozza az országot, egyik opció sem szűkítette volna a királyság politikai mozgásterét. Bármelyik uralkodóház is szerzi meg Szent István koronáját, bizonyosan Budán rendezte volna be az uralkodói reziden-

ciáját, ez pedig kihatót volna Bécs és Pozsony – ne feledjük, két mai, sok tekintetben rivális főváros – sorsára is. A Magyar Királyság ebben a helyzetben erős európai államként érdemben szólhatott volna bele a kontinens életébe, és a véleményével számolni kellett volna a fontosabb kérdésekben. Mindehhez azonban az szükségeltetett volna, hogy a Konstantinápolyban székelő római császárok kerekedjenek az oszmánok fölé, és ők foglalják el Drinápolyt, nem pedig II. Mehmed Konstantinápolyt. Mint tudjuk, 1453. május 29-én a második verzió következett be, és ez a lépés végzetes következményekkel járt ránk nézve.

A magyar politikának talán még 1490-ben adódott esélye okos döntéssel egy olyan dinasztikus szövetségbe illeszteni az országot, amely kellően erős az oszmán hódítással szemben. Láthatólag ezzel a főurak zöme is tisztában volt, és ez a felismerés jelentette Corvin János politikai pályafutásának végét. A régióban a Habsburgok és a Jagellók számítottak a két legerősebb családnak, nem véletlen, hogy három jelölt is közülük került ki. Ma tisztán látszik, hogy Habsburg Miksa megválasztása lett volna hosszú távon a legjobb befektetés, ezt bizonyítja unokája, Ferdinánd magyarországi uralma. Ám 1490-ben ez egyáltalán nem így tűnt. Az évtizedes hábo-

rúskodás miatt a magyar nemesség soraiban óriási volt a németellenesség, és ne feledjük, hogy Mátyást a meghódított Bécsben érte a halál.

Ebben a pillanatban sokkal jobb döntésnek tűnt a cseh királyi címmel rendelkező Jagelló Ulászló hatalomra segítése, aki rokonsága révén Lengyelország támogatását is remélhette a törökellenes harcokban. A magyar arisztokrácia tehát 1490-ben a legracionálisabb döntést hozta, és nem tehet róla, hogy a lengyel szövetség 1525-ben semmivé lett. Valójában az sem biztos, hogy a Habsburgok nem vitték volna az itáliai háborúk szövevényébe az országot, míg a másik oldalon az is könnyen elképzelhető, hogy Ferdinánd főherceg vagy akár már Miksa is Budán rendezte volna be az egyik királyi rezidenciáját, így Zsigmond után újra császári méltóság élt volna a magyar fővárosban. Ebben az esetben a Habsburg-oszmán rivalizálás talán már évtizedekkel korábban elkezdődik, és a Magyar Királyság déli határainál egy erősebb védelmi rendszer fogja fel ezeket a csapásokat. Mindez persze csak utólagos lamentálás, a történelem nem ismeri a „menjen vissza az 1490-es mezőre” játékszabályt.

HOGY KERÜLTÜNK AZ OSMÁNOK CÉLKERESZTJÉBE?

Nem mehetünk el szó nélkül azon kérdés mellett, hogy vajon miért akarta országunkat elfoglalni az Oszmán Birodalom, mit kerestek Szulejmán seregei mélyen a Magyar Királyság szívében 1526 augusztusában. Azért is érdemes elgondolkozni ezen, mert ma alapvetően nem ez a szomszédos országok viszonyának legfőbb jellemzője, így a jelenből nem érthető meg az oszmánok évszázados hódító kedve.

A korabeli forrásokból látszik, hogy már a kortársak sem értették teljesen világosan, hogy mi is a célja az oszmán hadvezetésnek, és ez még inkább igaz a modern kor kutatóira. Az elmúlt évtizedekben több tetszetős elméletet is alkottak a hódítás magyarázatára, és ezekből olyan kép rajzolódik ki, mintha az Oszmán Birodalom hódításaiiban lett volna egy nemzedékeken átívelő „nagy stratégia”, amely mögött egységes, az iszlám által keretbe foglalt ideológia állna.

Ezt az elképzelést sok kritika érte, ám a legnagyobb baj, hogy egyrészt

kevés forrás maradt fenn az oszmán döntéshozatali mechanizmusok hátteréről, és ezek jelentős része is ideológikus, csak jelentős kritikával használható. Mindez könnyen bizonyítható a diplomáciai iratok és követjelentések kapcsán. Ezekben nem a leírt vagy kimondott történet a fontos, hanem sokkal inkább a keleti politikában oly elterjedt képmutatás, az úgynevezett műdára, a színlelés, a megtévesztés és a dezinformáció átláthatatlan keveréke. Azt is mondhatnánk, hogy ez a nyelvezet és gondolkodás volt az oszmán diplomácia legállandóbb jellemzője, és tényleg kerül, aki a leírtakat készpénznek fogadja el. Ugyanakkor nem is véletlenszerűek a diplomáciai iratokban olvasható utalások, így a birodalmi stratégia megértésének kulcsa a forrásismereten túl az üzenetek pontos dekódolásában rejlik. Ám a rejtjelkulcs sok eleme talán örökre elveszett, így továbbra is találgatásokra és feltevésekre leszünk utalva az Oszmán Birodalom természetét illetően.

Valószínűleg nem járt messze az igazságtól Hunyadi János tudós kancellárja, Vitéz János váradi püspök, midőn kegyetlenséggel és bosszúvágygal magyarázta a török támadásokat V. Miklós pápának. *„Mert nincs olyan kegyetlenség, amit el ne követtek volna rajtunk, és soha nem lesz vége, akár győzünk, akár veszítünk: az ellenség állandóan a nyakunkon marad, mert gyűlölete túltesz még az erején is. Ellenységünk [...] most sem győzelmet: bosszút akar venni rajtunk.”* Hunyadi és Vitéz láttelepe valójában rendkívül találó, mert az egész Oszmán Birodalom háborús helyzetre született. Abban mára egyetértenek a kutatók, hogy a birodalom konfrontatív politikáját a hatalom legbiztosabb pillérét jelentő területszerzések szülték. Széles társadalmi rétegek egyetlen felemelkedési lehetősége a zsákmányból való részesedés volt, és emiatt a hódítások mindvégig erős támogatottsággal bírtak. Miként egy 15. századi beszámoló megemlíti, *„egész Törökországban mindenkinek egyetemlegesen az a nézete: aki akárcsak egyetlen rabot vagy rabnót tud szerezni, az már nem lát többet éhséget”.* Az Oszmán Birodalomnak tehát létérdeke volt a határainál fekvő tartományok kifosztása és az ott élő népek leigázása, mert az ő javaik kiszípolozása biztosította a birodalmi apparátus jólétét.

Az oszmán állam másik jellemzője az az etnikai identitás nélküli rabszolgaelit volt, amely a birodalomtól és az

abban uralkodó szultánoktól remélhette egyéni karrierjét, így egyszerre volt fenntartója és haszonélvezője a rendszernek. Az ilyen – sok esetben keresztény rokonsággal rendelkező – személyek alkották a hadsereget, illetve az államigazgatást, és közülük kerültek ki a birodalom vezetői is. Elég a görög Ibrahim nagyvezírre, az 1566-ban Szigetvár alatt vezérlő szerb Szokollu Mehmedre, a horvát Rüsttemre vagy a tolnai varga fiából az oszmán flotta élére kerülő Pijale pasára gondolni, hogy lásuk, milyen elképesztő életutak hálózta be ezt az elitet, amely befolyását és túlélését – a szerencsén túl – a birodalomnak köszönhette.

A zsákmány- és területszerzés mellett egyéb kisebb-nagyobb oka is volt az oszmán stratégia offenzív jellegének. Ezek közé tartozott a hadjáratokban rejlő propagandalehetőség kihasználása, a távolabbi tartományok megismerése és a szultáni hatalom kinyilvánítása. A szakadatlan győzelmek a hadseregben és az államapparátusban kialakítottak egy birodalmi öntudatot, amelyet csak újabb és újabb sikerekkel lehetett ébren tartani. Mindennek az iszlám vallás keretét és ideológiai hátteret biztosított. *„Allah szavának felemelése”,* azaz a dzsihád eredeti jelentése a közös imákkal és rítusokkal az egész társadalmat egységbe kovácsolta, amelynek elemeként éppen a 15–16. század fordulóján vált markánsná a hit nevében indított, gazának nevezett támadó hadjáratok gyakorlata. Így vált az Oszmán Birodalom egy ideológiájában és tetteiben is a hódítás koncepcióját magában hordozó állammá, amelynek lételeme volt területeinek növelése.

Összegezve: a Magyar Királyság számára nem volt reális opció, hogy a megszülető Oszmán Birodalommal ne bonnyolódjon háborús konfliktusba. Ebből a szempontból teljesen lényegtelen a mindenkorai magyar politika stratégiája, hiszen az oszmán döntéshozatalra semmilyen hatást nem gyakorolt. Magyarország egyedül olyan külső eseményekben bízhatott, amelyek meggyengítették vagy más pályára állíthatták az oszmánokat. Ilyen Deus ex machina volt Timur Lenk 1402. évi ankarai győzelme, amely évtizedekre visszavetette az oszmán hatalmi ambíciókat vagy az időről időre fellángoló belső trónutódlási harcok, esetleg a perzsa Szafavida Iszmail sah győzelmei keleten. Konstantinápoly elfoglalása, majd Szerbia (1459) és Bosznia felmorzsolása (1463) után az Una, a Száva és a Duna immár a Ma-

A mohácsi csata. Than Mór festménye

gyar Királyság és az Oszmán Birodalom közötti határvonalat jelölte, ez pedig kétségtelenné tette, hogy pusztán idő kérdése a Kárpát-medence elleni támadások megindítása. A háború az Oszmán Birodalom természete miatt elkerülhetetlen volt.

LÉLEGZETVÉTELNYI SZÜNET

A mohácsi csatával kapcsolatos kérdések közül az egyik legfontosabb, hogy vajon elkerülhető lett volna-e a szultáni hadjárat. Az igen válaszok mellett érvelők indokaiban visszatérő elem, hogy az Oszmán Birodalom valójában tisztában volt saját teljesítőképeségével, és csak válaszreakcióként „ütött vissza”, miután a magyar királyi udvar elutasította a békeajánlatát. A Magyarországon leginkább Perjés Géza által képviselt akciórádiusz-elméletben vannak megfontolásra érdemes elemek, ám fő tétele, mely szerint Szulejmán nem kívánt támadni, nem állja ki az idő próbáját. 1520-tól kezdve a szultáni hadvezetés eltökélt célja volt a Magyar Királyság elfoglalása, és e tekintetben az ország sorsa megint az oszmán hatalmi politika belső bugyraiban dőlt el, illetve a korabeli orvostudomány képességein múlt.

Az 1512-ben, negyvenkét évesen hatalomra kerülő Szelim politikáját meghatározta a Szafavida Iszmail sah (1502–1524) okozta félelem a birodalom keleti végein, ám végül az energikus szultán erőfeszítéseit siker koronázta, 1518. július 25-én úgy tért vissza kétéves keleti hadjáratáról, hogy meghódította Libanont, Szíriát, Palesztinát, Észak-Irakot, Egyiptomot és Hidzsázt, ezzel pedig szinte megduplázta országa erőforrásait. A keleti sikerek dacára Szelimnek érdeke volt a Budával érvényben levő béke meghosszabbítása. Intenzív tárgyalások után, 1519. március 28-án Budán, május 30-án pedig Drinápolyban ratifikálták az újabb hároméves fegyverszünetet.

Ugyanezekben a hetekben Anatóliában kitört az első dzseláli felkelés, így a szultán pozitívan értékelte a magyarokkal megkötött egyezményt, és ez, bár az oszmánok kezén hagyta az elmúlt évek hódításait, mégis lélegzethez juttatta a békeévekben is kivérzett magyar határvédelmet. 1519-ben felűnt Szelim udvarában „Algír kalóza”, a Mediterráneum rettegett hajósa, Hajreddin Barbarossa, és az ő színre lépése egy tengeri front megnyitását vetítette előre. Úgy tűnik, ha Szelim nem kap heveny bőrfertőzést 1520 nyarán, a Magyar Királyság még éveken át nem

került volna az oszmán stratégia célkeresztjébe. A középkori magyar állam végétét Szulejmán trónra lépése jelentette 1520. szeptember 30-án.

SZULEJMÁN STRATÉGIAI IRÁNYVÁLTÁSA

Az európai udvarokban fellélegeztek Szelim halálhírére, és mindenki megkönnyebbülten vette tudomásul az ifjú Szulejmán trónra kerülését, akiről az a hír járta, hogy inkább vannak művészi ambíciói, mintsem nagyra törő politikai céljai. Ma már tudjuk, a keresztény diplomaták ennél nagyobbat nem is tévedhetek volna. Az új padisah első intézkedései között rendelte el a Magyarország elleni következő évi hadjárat terveinek kidolgozását. Az oszmán katonai elképzelések középpontjában ekkortól évtizedeken keresztül a Magyar Királyság meghódítása állt, amitől csak a folyamatosan felbukkanó újabb és újabb kihívások térítették el.

Szulejmán stratégiai irányváltása mögött különféle motivációkat látnak a kutatók. Magyarazzák egyrészt a fen-

HA II. LAJOS KIRÁLY TÚLÉLI AZ ÜTKÖZETET...

Mohács kapcsán megkerülhetetlen kérdés, hogy mi történt volna, ha II. Lajos király túléli az ütközetet. A kortárs forrásokból is kiderül, hogy az európai udvarokban az uralkodó halálát tekintették a legnagyobb veszteségnek. Minden rezsim számára az utódlás átmeneti időszaka jelentette a legtörékenyebb kormányzást, ezt mutatja számunkra az Albert (1439), Ulászló (1444), V. László (1457) és Mátyás (1490) magyar királyok halála utáni, belviszályal teli időszak. Emiatt nem nehéz elfogadnunk, hogy valóban Lajos elveszte a mohácsi csata igazi tragédiája, hiszen az árván maradt trónért meginduló küzdelem szabadította a polgárháború gyötrelmeit az országra. Túlélése esetén Lajos személye egyben tartotta volna az országot, és felesége révén hozzájuthatott volna a Habsburg katonai támogatáshoz.

Van azonban egy másik lehetséges olvasata is a lehetőségeknek. Lajos megmenekülése valójában csak szaporította volna a gondokat. Szulejmán ugyanis minden bizonnyal ugyanazt kérte

volna tőle, amit 1527 végén Szapolyai Jánostól: behódolást és szabad átvonulást az osztrák tartományok felé. Lajosnak természetesen ezt el kellett volna utasítania, és ennek következtében már 1527-ben lángokban állt volna az ország. Az ellenállásáért cserébe egyszerű sógorként korántsem kapott volna akkora segítséget, mint amekkorát Habsburg Ferdinánd magyar királyként képes volt mozgósítani. A mohácsi csata borzalmait átélte magyar elit egy része pedig nélküle és ellenében is rálépett volna a szultáni vazalosság sehová nem vezető útjára.

Nem kizárt az sem, hogy a horvátok szintén külön útra léptek volna Ferdinánd jogara alatt, így az ország már 1527-ben három részre szakadhatott volna. A „hogyan tovább” politikusi felvetésre a kortárs elit számára két elképzelés tűnt járhatónak: behódolni Szapolyai vezetésével vagy ellenállni Ferdinánd uralma alatt. Lajosnak egyszerre kellett volna eljátszania mindkét szerepet, és ez óhatatlanul a bukásához vezetett volna.

tebb már taglalt terjeszkedési kényszerrel, másrészt pedig a keleti hódítások okozta belső válságtünetekkel. A távoli tartományok nehézkes kormányzása, a kimerítő terep- és éghajlati viszonyok, valamint az iszlám hitestvérek elleni harcot egyre rosszabb néven vevő gázik lázongásai mind igazak. Az is megállja a helyét, hogy Szelim az arab területek és a muszlim szent helyek (Mekka és Medina), valamint a kalifák egykori székhelyeinek (Damaszkusz, Kairó) meghódításával és a síiták visszaszorításával az iszlám világ spirituális főségét is megszerezte, Egyiptom elfoglalásával pedig az ottani szunnita vallási iskolák is a szultán uralmának támogatói lettek. Így Szulejmán megjelenésekor az oszmán állam már egységes iszlám birodalomként lépett fel az európai nagypolitika színpadára.

A szultáni hadvezetés nyilvánvalóan azzal is tisztában volt, hogy a Magyar Királyság felől bármikor érheti komoly támadás, amely ellen nehezen tud védekezni. Hieronymus Łaski kendőzetlen nyíltsággal ezt mondta Ibrahim nagyvezírnek: „A ti összes birtokotok önkényen alapszik, még él mindenki, akinek apját, testvéreit és más rokonait megölték. Új a ti birodalmatok, mindent zsarnoksággal kormányoztok. Sokszor láttatok már felkelést Szíriában, Egyiptomban. Hosszan elnyúló országotok van, amihez odahajózni kevés fáradtságába kerül a mieinknek. Perzsia visel veletek háborút, mégis sehonnán nem fenyeget benneteket nagyobb pusztulás, mint a mi országunk felől, és ha

azt a magatok számára baráti váformáljátok, semmit se féljete a tengeri háborútól, mert lovasságot nem lehet hajókon szállítani, a gyalogosokkal szemben pedig könnyű a játék.”

A renegát Ibrahim egyáltalán nem tiltakozott a birodalom leírása ellen, valószínűleg a szultáni tanácsban is így képzelték el határaik állapotát. Ehhez még nyugodtan hozzátehetjük, hogy a Portán jóval nagyobb erőt és befolyást tulajdonítottak a Magyar Királyságnak, mint amilyennel végül 1526-ban találkoztak. Konstantinápoly eleste után az oszmán hatalmi ideológiában egyre inkább Magyarország töltötte be a vágyott Kizil Elma szerepét, és mind gyakrabban Buda lett szemükben az új Róma. Erre utal egy ismeretlen szerzőjű krónika, amelyből kiderül, hogy 1481-ben magyar halászkó kifogtak egy kardot a Dunából, s Mátyás király a szultán követének ajándékozta. Konstantinápolyban egy tudós ember megfejtette a fegyveren található feliratot, amelyből Bajezid azt a jóslatot olvasta ki, hogy miután apja meghódította Isztambul, neki és utódainak a Magyar Királyság adatik rövidesen. E történetben nem nehéz a magyar mondavilágban fennmaradt fehér ló történetére ismerünk, de ennél fontosabb most a meheddi hódításokkal való összehasonlítás.

A szultáni udvarban valószínűleg élénken élt a 15. század magyar-török háborúinak tapasztalata, amely a magyar hagyományban mára a Querela Hungariae toposz elterjedésének is köszönhetően Hunyadi János tetteire re-

dukálódott. Nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a magyar határvédelem százharminc éves „puhítás” után omlott össze, addigi fenntartása – függetlenül a nemzedékeken átívelő oszmán stratégia létének vagy nemlétének kérdésétől – komoly teljesítmény volt. A magyar végvárrendszer feltételezése hatalmas áldozatokat követelt az ellenségtől, és erre még évtizedekkel a mohácsi csata után is emlékeztek.

SZULEJMÁN SZEMÉLYISÉGE

Minden objektív megállapítástól és ténytől függetlenül valószínű, hogy Szulejmán személyes habitusa kellett ahhoz, hogy az oszmán hadigépezet 1521-ben – 1456 után először – ismét minden erejével a Magyar Királyság ellen forduljon. A belső motiváció nagy része máig ismeretlen előttünk, és attól tartok, ez már nem is fog változni. Sokan Ibrahim hatásának és Velence városállam informális befolyásának tulajdonítják. Ez ellen szól azonban, hogy egészen 1523 júliusáig az anatóliai származású Piri Mehmed töltötte be a nagyvezíri posztot, akit Szulejmán egyszerűen megörökölt apjától, és a tanácsban folyamatosan zavarban volt a tekintélye miatt. Ez a befolyásos és tapasztalt vezető vezényelte le a Nándorfehérvár bevételével záruló 1521. évi hadjáratot és foglalta el a következő évben Rodosz szigetét a johannita lovagrendtől. A keleti hadjáratokban szocializálódott elit engedelmesen hajtott

végre Szelim elképzeléseit a Mediterráneumban, és mintegy intésre fordult Európa felé az új szultán parancsára, függetlenül az addigi elképzelésektől.

Szulejmán politikája elválaszthatatlan önképétől és a közvéleményben önmagáról kialakított képtől. Megítélésében kezdetől szerepet játszott, hogy uralmát kedvező színben tüntette fel a környezete. A kor embere amúgy is rendkívül hitt a különböző isteni jelekben, Szulejmánnal kapcsolatban pedig nem volt hiány csodákban. A keleti próféciák széles körben hirdették, hogy minden század elején támad egy uralkodó, aki uralja azt a kort. Ehhez járult a tízes szám szent tisztelete az arab világban, amiből a szultán szintén sokat profitált. Azt terjesztették róla, hogy a hidzsra 900. évében, azaz a 10. század első évében született, valamint ő volt a tizedik az Oszmán-dinasztia szultánjainak sorában. Ha ez nem lett volna elég, neve a Salamonból származik, és a híres zsidó uralkodó emlékét az iszlám világban is különös tisztelet övezte. Így Szulejmán, aki elsőként lépett e névvel a trónra, a bölcs király utódának képében tetszeleghetett, és így válik érthetővé az oszmán kultúrában neve mellé tett kánuni, azaz törvényhozó jelző.

A Szulejmán nevéhez kapcsolódó másik epitheton ornans a magyar nyelvben is használatos hódító volt, és ez egy másik, a hellén-római birodalmi hagyomány felhasználását mutatja. A fiatal szultán rajongott a makedón Nagy Sándorért, célja – már amennyire ez a fennmaradt szövegekből sejthető – az ő birodalmának a feltámasztása volt, és szeme előtt egy univerzális monarchia képe lebegett. Miként Musztafa pasa Szapolyai követének megjegyezte: „*a mi nagyurunk a legelső az isteni Gondviselés után, és amint egyetlen nap vándorol az égen, ugyanúgy az egész világnak a mi urunk a császára!*” Ezt csak felerősítette az elődök közül legnagyobb hírnévre szert tett II. Mehmeddel való összehasonlítás.

A bevehetetlennek tartott Konstantinápolyt elfoglaló szultán egyértelműen a római császárok utódának tartotta magát, hosszú uralkodása alatt csak két komolyabb fiaskót kellett elviselnie: Nándorfehérvár alatt Hunyadi seregeitől és 1480-ban Rhodosz partjainál. Minden bizonnyal nem véletlen egybeesés, hogy Szulejmán 1521-ben és 1522-ben ezt a két csorbát köszörlte ki, és ezzel rögtön meg is haladta Mehmed sikereit. A következő években már egyértelműen a Magyar Királyság

térdre kényszerítése volt a fő program, amit azonban mindig keresztülhúzott egy-egy váratlan lázadás vagy belső vilongás. Összességében megállapíthatjuk, hogy Szulejmán trónra lépése után elkerülhetetlenné vált az összecsapás, az állandó fenyegetettségből valós offenzíva lett, a kérdés csupán az volt, hogy mikor lesz egy szabad esztendeje a padisahnak terve végrehajtásához. Ez pedig 1526-ban következett be.

MIT KELLETT VOLNA TENNÜNK?

Ezzel elérkeztünk a gondolatmenet gyűjtőpontjába, hiszen a Moháccsal kapcsolatos évszázados kérdés az: mit kellett volna tennünk, hogy győzzünk. Szinte a csata másnapjától megindult az ezzel kapcsolatos polémia, és minden egyéb felvetés, kritika erre irányult. Ezekből álljon itt egy csokorra való! Miért nem mozgósítottak előbb, miért nem indult el a királyi sereg korábban Budáról, miért nem a Dráva mentén tartóztatták fel a szultán hadait, miért nem találtak alkalmasabb hadvezért Tomorinál, ki hiányzott magyar oldalról, miért nem érkezett meg Szapolyai időben és végül miért nem mentették meg a királyt a testőrök? E kérdésekre az elmúlt évtizedekben a magyar történetírás sok tekintetben megfelelt, a hiányzó fehér foltokat pedig jelenleg is kutatók tucatjai próbálják eltüntetni egy, a Magyar Tudományos Akadémia és a Pécsi Tudományegyetem által koordinált pályázat keretében, miközben egyéb intézetekben is folynak ígéretes kutatások.

Jászay Pál, Ortvy Tivadar és Gyalóka Jenő úttörő munkássága után az 1970-es években új lendületet vettek a csatával kapcsolatos vizsgálatok. Perjés Géza és Szakály Ferenc nyomán indult el többek között Kubinyi András, Barta Gábor, Szakály Ferenc, Fodor Pál, Ágoston Gábor, Négyesi Lajos és B. Szabó János, és ma már több generáció tudós előd munkájának ismerete kell ahhoz, hogy valaki érdemben hozzá tudjon szólni a csata kérdéséhez. A történészek által feltárt összefüggések és a megfogalmazott kérdésekre adott válaszok azonban csak lassan és esetlegesen jutnak el a közvélemény szintjére. Ezért nem haszontalan újra átisméltetni ezeket a gondolatokat.

1526. április 23-án Szulejmán szultán azzal a céllal indult el Konstantinápolyból, hogy meghódítsa Magyaror-

szágot. Innentől kezdve már csak abban bízhatott a magyar királyi udvar, hogy egy váratlan esemény – politikai, egészségügyi, időjárásbeli – eltéríti céljától. Ez nem következett be, így a magyarok következő reménye az lehetett, hogy az elébe kerülő végvárak feltartóztatják addig, amíg az őszi esőzések visszafordulásra nem kényszerítik a körülbelül 65-70 000 főnyi szultáni hadsereget. Bár a Duna mentén álló erősségek mindent megtettek, Pétervárad például két héten keresztül küzdött magányosan, és Újlak védőire sem lehetett panasz, most látszott igazán, hogy Nándorfehérvár elveszte milyen védtelenné tette a mögötte elterülő vidéket. A hadjárat megállítására tehát a Drávától délre nem volt valódi remény.

A kritikákban rendre megemlítik a magyar mozgósítás lassúságát és a Dráva védelmének elhanyagolását. De vajon lehetett volna-e jobban vagy másként? Előbbire válaszul Kubinyi András már évtizedekkel korábban meggyőzően bizonyította, hogy az európai seregek mozgósítására csak aratás után, legkorábban augusztusban volt lehetőség, és hiába kezdték volna el korábban a seregek összehívását, ez érdekében nem javított volna a helyzeten. A védekező fél ugyanis mindig hátrányban van a támadóval szemben, mert nem tudja, hol várja a csapást. Az oszmán hadvezetés ezzel szemben már a hadjáratot megelőző ősszel megkezdte az élelem és utánpótlás felhalmozását a hadművelleti területen, és ezzel rögtön hatalmas fölénybe került a magyarokkal szemben.

A Dráván hiányolt hídfőállásokkal kapcsolatban Perjés Géza bizonyította, hogy ezek kiépítése egy ekkora ármádia ellen lehetetlen vállalkozás lett volna, ezért nem is próbálkoztak meg vele. Az Eszék és Buda közötti oszmán hadiút ekkor még egyáltalán nem biztos, hogy komolyabb hadműveletekre alkalmas volt, legalábbis beszédes adat, hogy amikor nagyobb létszámú magyar királyi sereg igyekezett a Balkánra, szinte kivétel nélkül elkerülte a Duna mentét, és Szegednél vonult le délre vagy Perlaknál kelt át a Dráván. Úgy tűnik, hogy 1526 előtt több tízezer fős seregek nem tudták biztonságosan használni az utat Mohácstól délre Eszék irányába. Ennek okai ma még nem ismertek teljes egészében, de bizonyosan szerepet játszottak benne a Duna árterének bonyolult terepviszonyai és a folyó jobb partjának kikötésre alkalmatlan volta.

A CSATA HELYÉNEK ÉS IDEJÉNEK MEGVÁLASZTÁSA

Ez a kérdés azonban már átvezet bennünket a csatatér megválasztásának problémájához. Hosszú időn keresztül a magyar hadvezetés impotenciájának ékes bizonyítékául szolgált a mohácsi síkság, amely oly kedvezőtlen volt a védőkre nézve. A komoly terepismerettel rendelkező Perjés Géza azonban megvédte Tomoriékat, és amellett érvelt, hogy a helyszín megválasztása helyes döntés volt, és nem ez okozta a katasztrófát. Sok tekintetben igazat adhatunk az egykori csapattisztnek és II. Lajos tanácsadóinak. Általában elfelejtjük, de a leírásokból egyértelműen kiderül, hogy a magyar sereg utánpótlása a Dunán érkezett, az egyik utolsó használható rév pedig Mohács mezővárosnál volt. Ettől délebbre csak a már török kézre került Újlak és Pétervárad rendelkezett alkalmas kikötővel, így a mezei sereg egy délebbi arcvonallal azt kockáztatta volna, hogy elszakad a naszádokon szállított ellátmánytól.

A magyar hadvezetés attól is tartotta, hogy az oszmán folyami flotta felévezve a hátukba kerül, emiatt szintén kockázatosnak tűnt más helyszín választása. Minden bizonnyal arra is számítottak, hogy a mocsaras terület a felvonuló oszmán csapatok életét is megkeseríti, és a mohácsi síkság déli, beszűkülő végében kevés lehetőségük lesz hadrendbe szerveződni és még kevesebb átkaroló hadműveletet indítani. E tekintetben a magyar hadvezetés alábecsülte az ellenfél helyismeretét és harci értékét, ez ma már bizonyosnak vehető. A helyszín megválasztása mellett szól, hogy – mint a régészeti kutatómunka során bebizonyosodott – több ütközet is zajlott a térségben, és 1529-ben a szultán szintén itt táborozott a seregével, azaz ez valóban pihenőhelynek számított a Dráván való átkelés fáradalmi után. Tehát amennyiben a magyar hadvezetés csatát akart vállalni, a megfelelő helyszínt választotta a Mohácstól délre elterülő síkon. Így a valódi kérdés az, hogy miért váltotta fel ezt a rizikót II. Lajos.

A csata helyének és idejének szerencsétlen megválasztását még Szapolyai János erdélyi vajda és Frangepán Kristóf horvát gróf is a király fejére olvasta. Leveleikben rendre arra kérték az uralkodót, hogy várja meg, amíg Szapolyai Erdélyből, Frangepán pedig horvát birtokairól megérkezik. Mindkét személy kipróbált katona hírében állt, Frangepánnak komoly európai tapasztalata volt, a vajda mögött pedig egy ütőképese – vagy annak vélt – sereg állt. Nem véletlen, hogy az utókor e kérdésben marasztalta el leginkább az uralkodót és környezetét. A mai napig népszerű gondolat, hogy a király visszavonulhatott volna, s később jobb helyzetben, több katonával a háta mögött vállalhatta volna a csatát. Ezzel Lajos is tisztában volt, ám a seregben eluralkodott állapotok miatt mégsem vonulhatott vissza.

Brodarics beszámolójából kiderül, hogy a sereg nagy része megmákosolta magát és zendüléssel fenyegetett a visszavonulás gondolatára, Lajos pedig nem akarta megkockáztatni a nehezen összeszedett sereg felbomlását. Ez a lelkiállapot inkább a tömegpszichózis fogalmával írható le, és

II. Lajos ábrázolása a Mohácsi Történelmi Emlékhelyen

mindenképp a katonai fegyelem megbomlásának jele. A vezetés inkább felvállalta az egyenlőtlen küzdelmet, mint hogy rásüssék a gyávaság bélyegét. Ebben talán a Nándorfehérvár elvesztése utáni kritikák és szóbeszéddek is közrejátszottak, amelyek bizony számon kérték a vár felszabadítására indított hadjárat sikertelenségét.

A magyar sereggel kapcsolatban mindmáig tartja magát az a nézet, hogy ha mindenki ott lett volna, akinek ez kötelessége volt, akkor a szultáni sereggel közel hasonló nagyságú haderő vehette volna fel a küzdelmet, és lett volna esély akár a győzelemre is. Ám Szapolyainak erdélyi vajdaként a rábízott tartomány védelme volt a feladata, és a legutolsó pillanatig nem sejtette, hogy mi Szulejmán szándéka. Ez komoly kritika a magyar hírszerzés felé, de megmagyarázza a vajda távollmaradását, főleg, hogy tudjuk, ő maga mindent megtett, hogy részt vehessen a csatában, György testvére pedig itt esett el a sereg egyik fővezéréként. Tudatosan nem hiányzott senki a csatatérről, azaz mindenki ott volt, akinek ott kellett lennie.

A Magyar Királyság még a külföldi segélyhadakkal együtt sem tudott nagyobb sereget kiállítani. A 26-28 000 főre tehető magyar sereg európai viszonylatban sem számított csekélynek, hiszen az előző évben Pavia mellett sem harcoltak többen I. Ferenc francia király és V. Károly német-római császár zászlaja alatt. Ezzel kellett volna egy körülbelül két-háromszor nagyobb ellenfelet megfutamítani, amire akad példa a történelemben, de a nagy számok törvénye alapján alapvetően a népesebb tábornak állt a zászló, és ez nem sok jót jelentett a magyarok számára.

HA SZULEJMÁN ELESETT VOLNA...

A csata pontos rekonstruálására pillanatnyilag nincsen mód, ugyanis hiányoznak – el sem készültek – azok a szövegek, amelyek ma hiteles forrásul szolgálhatnának. Természetesen Brodarics István kancellár és szemtanú leírása páratlanul értékes, ám résztvevőként korántsem láthatott mindent, főleg, mivel másfél óra elteltével távozott a csatatérről. Neki köszönhetően terjedt el az a nézet, hogy a magyar sereg csupán ennyit bírt, ám ma már tudjuk, hogy még órákkal a kancellár távozása után is zajlott az öldöklő küzde-

lem, és csak az éjszaka vetett véget a harcoknak. Amennyire megállapítható, nem volt olyan mozzanata a csatának, amikor reális esély nyílt volna a győzelemre. Ezt a magyar vezetés is érzékelhette, ezért dönthetett úgy II. Lajos, hogy testőrsége élén megpróbálja Szulejmánt célba venni és a szultán kiiktatásával megfordítani a küzdelem kimenetelét. Ma már tudjuk: néhány katona olyan közel jutott hozzá, hogy a szultán életveszélyben volt, de végül a túlerő legyűrte a magyar vitézeket.

Mondani sem kell, hogy ha Szulejmán elesett volna Mohácson, az alapjaiban változtatta volna meg Magyarország sorsát. Ez a forgatókönyv talán pozitívabb jövőképet feltételezne, mint egy magyar győzelem. Utóbbi esetben a birodalom különösebb erőfeszítés nélkül tudott volna egy újabb hasonló létszámú hadsereget kiállítani, ám Szulejmán nélkül már korántsem biztos, hogy ez a sereg ismét Buda felé vette volna az irányt. Utódjaként jog szerint a tizenéves Mahmud következett volna, aki az addigra már erősen háttérbe szorult Mahidevran elsőszülött fia volt Musztafa és Ahmed előtt, ám az Ibrahimmal szoros szövetségben álló Hürrem bizonyosan mindent megtett volna öt gyermeke – és természetesen saját maga – túlélése és hatalma érdekében.

A családi viszonyok egy véres örökösödési háború lehetőségét hordozták magukban, ami – legalább ideiglenesen – a Magyarország elleni támadások végét jelent(h)ette volna. Az ország minden bizonnyal újra egy kis időhöz jutott volna, ami esélyt teremtett volna akár a sorok rendezésére és jobb pozíció megszerzésére. Az idő valójában nekünk dolgozott, ugyanis az európai államok az újkori fejlődés során olyan belső modernizációt hajtottak végre, amelynek eredményeképp ledolgozták az oszmánok kezdeti erőfölényét. Szulejmán a vitéz halál helyett azonban uralma legkomolyabb győzelmét aratta Mohács mezején, így számunkra a lehető legrosszabb forgatókönyv valósult meg. A világhódító szultán személyes ambíciói döntötték romba a késő középkor Magyarországot.

„Ne csodálkozzunk hát – írta Fodor Pál évtizedekkel ezelőtt –, hogy Szulejmán Mohács után a világot feletti uralo-

mért szállt harcba. Akárhová nézett, minden a javára szólt. Minden megfontolás arra mutatott, hogy senki és semmi nem tud ellenállni neki. És mégis kudarcot vallott. Kihagyott ugyanis két dolgot a számításból, de ezért valószínűleg nem személyes hibái, hanem annak a kultúrának a korlátai felelősek, amelyben élt. Először is nem fogta fel, hogy a Balkánon túl olyan területre lép, ahol a társadalmak egészen másként viselkednek, mint Keleten: nem roppannak össze az államok vagy a politikai hatalmak bukása után, hanem ellenállnak, ha fel akarják számolni önállóságukat és dinamikus struktúráikat. Szulejmán állama nem tudott megbirkózni ezzel a mentalitással.

Másik nagy tévedése az volt, hogy a racionális mérlegelés ellenére alábecsülte Európa anyagi és politikai tartalékait. Nem tudta – de az első kísérletek előtt honnan is tudhatta volna –, hogy ha bizonyos határokat átlép, a német birodalomra támaszkodó Habsburgok képesek lesznek akkora erőforrásokat mozgósítani szárazon és tengeren, hogy azok legalább a megállításához elegendők lesznek. Szulejmán ereje teljében lépett rá a bécsi útra, de hamarosan kitűnt, hogy ennek az útnak a végigjárásához még ennél is többre van szükség. S a magyarság roppant balszerencséje, hogy ereje nem korábban, hanem éppen Magyarország közepén fogyott el.”

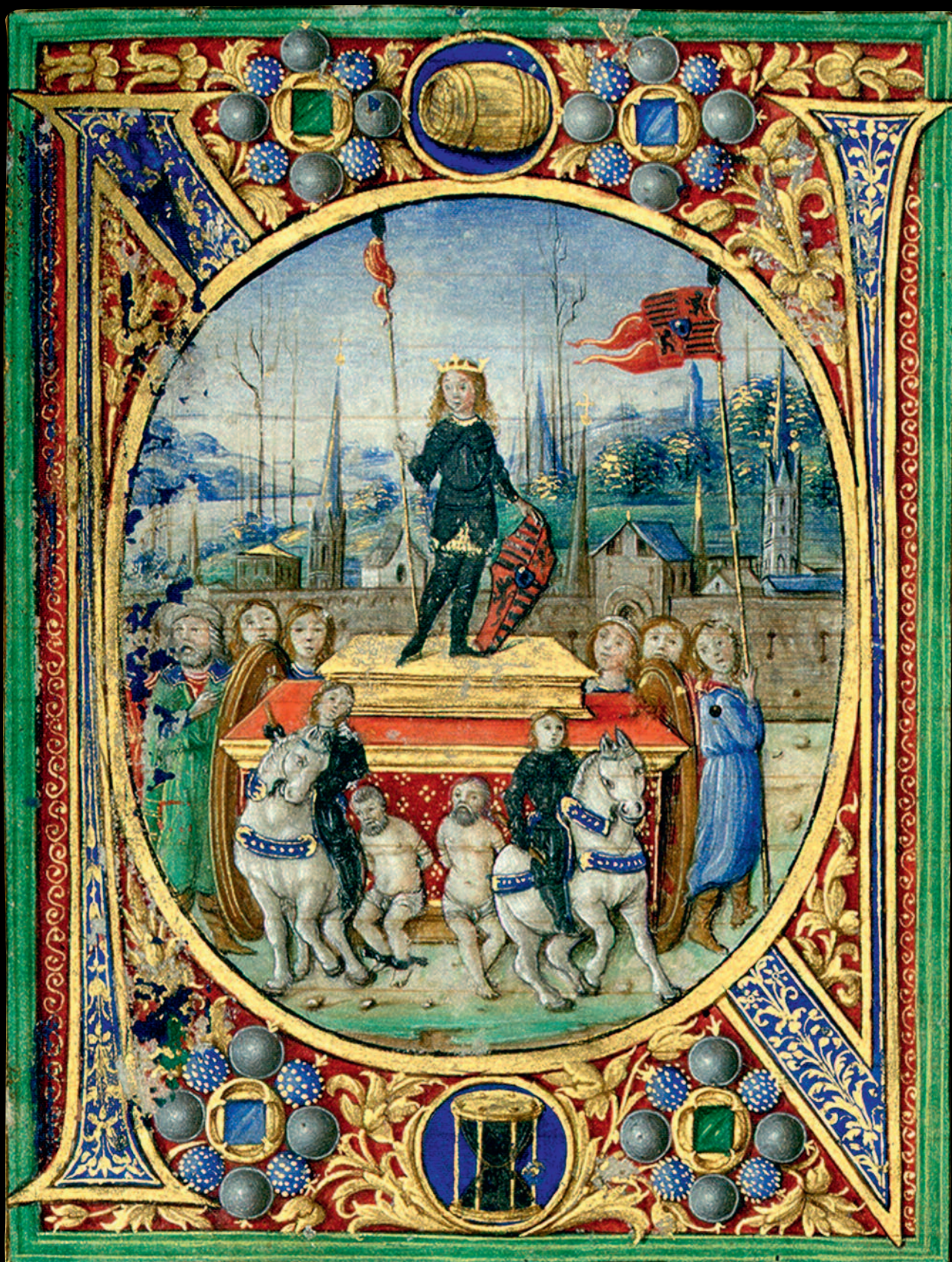
Hatalmas balszerencse, ám Szulejmán azért jött, hogy elfoglalja az országot, és ez nem sikerült

neki. Sem akkor, sem később. Akármit is mondott Ibrahim Łaskinak Budáról, azt 1526-ban csak megszerezni tudta, megtartani nem. Ez volt az első olyan európai állam, amelyet sikertelenül próbált meghódítani. A magyar társadalom volt az első, amelyet a vereség ellenére sem hódolt be neki. A Magyar Királyság megakadt a szultánok torkán, hiába tűnt teljesnek a tor Mohács mezején.

Végezetül álljon itt egy huszadik századi nagy magyar gondolkodó, Ottlik Géza 1926-ban írt látletele Mohácsról: „A mohácsi csata négyszázadik évfordulója közeledett éppen. Fura dolognak látszik talán, vereséget megünnepelni, de hát aki a győzelmet ünnepelhette volna itt most, a hatalmas ottomán világbirodalom már nem volt meg. A tatároknak is nyomuk veszett, sőt idő közben, szinte a szemünk láttára, a szívós Habsburg-császárságnak is. Megszoktuk hát, hogy egyedül ünnepelgessük veszített nagy csatáinkat, melyeket túléltünk. Talán azt is megszoktuk, hogy a vereséget izgalmasabb, sűrűbb anyagból való és fontosabb dolognak tartjuk a győzelemnél – mindenestre igazibb tulajdonunknak.” ♦

Szulejmán ábrázolása a Mohácsi Történelmi Emlékhelyen

Az iniciálé Mátvás vagy Corvin János valós és képletes diadalmenétét ábrázolja. Egyben utal arra a diadalmenetre is, amelyet a király Bécsűjhely bevétele után tartott Bécs városában 1487 nyarán, és amelyet

Bonfini a kódex előszavában részletesen bemutat. Alul és felül Mátvás-emblémákat helyeztek el, a hordót és a homokórát. (In: Flavius Philostratus művei Antonio Bonfini latin fordításában)

HORVÁTH RICHÁRD

HA MÁTYÁS TOVÁBB ÉLHETETT VOLNA

A DINASZTIAALAPÍTÁS BŰVKÖRE

[1490]

■ Tudományos körökben számtalanszor elhangzott, leíratott már a verdikt: a történettudomány nem ismeri a „Mi lett volna, ha...?” típusú kérdéseket. E kijelentésnek persze érvekkel jól alátámaszthatóan van létjogosultsága, ugyanakkor a múlttal foglalkozó kutató olykor-olykor eljátszik a gondolattal, mintegy szórakozásképpen, ám talán mégsem tanulságok nélkül. Az alábbiakban egy efféle „hamiskás” időutazásra, némi együttgondolkodásra hívom a tisztelt Olvasót egyik legjelentősebb középkori királyunk, Hunyadi Mátyás (1458–1490) uralkodásával, halálával s még inkább képzeletben meghosszabbított életével kapcsolatban.

■ Tétélezzük fel, hogy Mátyás nem hal meg 1490 áprilisában, hanem isteni kegyelemből még néhány esztendeig a trónon marad. Ezt a hipotetikus alternatívát – annak vélhető következményeivel – szeretném az alábbiakban bemutatni olyképpen, hogy először az 1490 körüli nemzetközi politikai-katonai helyzetet és Mátyás életben maradása esetén lehetséges alakulását veszem górcső alá. Majd ugyanezen esztendőök hazai változá-

sait villantom fel, hogy azután ebben a kettős szempontrendszerben helyezzem el az „1490 után uralkodó” Mátyás királyt.

■ Természetesen nem vállalkozhatok sci-fi vagy történelmi regény írására. Az elkövetkező sorok – áltatom magam – egy hihető „alternatív forgatókönyv” alapját kívánják adni. Nem feledve, sőt mi több, hangsúlyozva, hogy az alább írottak bizonyosan és elkerülhetetlenül tartalmaznak szubjektív elemeket, sőt, szinte csak azokból állnak, de talán a „játék” épp ettől szép: tág tere nyílik a fantáziának. Azt sem hallgathatom el, hogy e dolgozat esetében a történész nem saját pályáján játszik, tehát a szokásosnál is többször hibázhat. Nem állhattak rendelkezésemre olyan információk, amelyek az 1490-es valós halálestet következményeit vizsgálóknak természetesen igen. E sorok írásakor legnehezebb feladatomban pontosan emiatt az volt, hogy unos-untalan figyelmeztessem magam: nem szabad az 1490 utáni események ismeretében dolgozni, hiszen azok Mátyás életben maradása esetén javarészt nem következtek volna be.

Ahhoz, hogy a külpolitikai eseményeket és Mátyás 1490 utáni „döntéseit” jól tudjuk értelmezni, látnunk kell, mi motiválta a magyar királyt az 1480-as években. Közismert, hogy a királyság területi integritása, a Szent Korona visszaszerzése, majd a koronázás érdekében Mátyás képviselői uruk nevében 1463 nyarán a királyság sorsát évszázadokra meghatározó szerződést kötöttek Bécsújhelyen III. Frigyes (1452–1493) német-római császárral. E megállapodás egyik legfontosabb pontja biztosította a magyar király törvényes örökös nélküli halála esetére a Habsburg-dinasztia jogát a magyar trónhoz.

„A NEMZETKÖZI HELYZET EGYRE FOKOZÓDIK”

Fiatal feleség (Podjebrád Kunigunda/Katalin) és alig húszesztendő király esetében ez a vállalás korántsem ítéhető kockázatosnak. Különösen nem annak ismeretében, hogy a Szent Koronával történő fehérvári koronázás az esztergomi érsek által a mindenkori magyar királyok számára az uralom egyetlen legitím forrása volt, mely három feltétel egyike sem hiányozhatott. Ezért Mátyás csaknem összes 1458 utáni döntését e cél – értsd: a korona visszaszerzése – elérésének rendelte alá. Az eredményesség persze kérdéses: negyedszázaddal később szerencsétlen magánélete (Katalin királyné korai halála, a király Edelpeck Borbálával folytatott „viszonya”, majd Beatrix királyné meddősége) nyomán világossá vált Mátyás számára, hogy ezt a szerződést országa és a Hunyadi-ház érdekében akár katonai erővel is, de módosíttatnia kell a császárral.

Az 1480-as évek java része a kül- és a belpolitikában egyaránt e célkitűzés jegyében telt. A trónutódlást illetően voltaképpen nemcsak külpolitikáról, hanem annak sajátos eszközéről, a háborúról beszélhetünk, még akkor is, ha tudjuk, a magyar király ekkoriban is élénk klasszikus diplomáciai tevékenységet irányított Itáliától Moszkváig. Mátyás az 1480-as években változó intenzitással ugyan, de folyamatosan támadta III. Frigyeset és az osztrák örökös tartományokat, azzal a nem titkolt szándékkal, hogy fia trónutódlását biztosítsa. Az 1490 előtti idők alapkérdése tehát a Corvin János-probléma volt.

Ezen túl azonban, ha feltételezzük Mátyás hosszabb életidejét, legyen bár-

milyen meglepő a kijelentés, a szomszédokkal alighanem könnyebb dolga lett volna a magyar királynak ezekben az esztendőkből. Ennek bizonyítására tanulságos lehet egy gyors „körkapcsolás” a környező hatalmakat illetően.

Afelől nem sok kétségünk lehet, hogy III. Frigyes császár (1452–1493) hajlott kora és betegségei dacára sem lett volna hajlandó megbékülni a Bécsset elfoglaló Mátyással, ám azt tudjuk, hogy a felek még 1490-ben is tárgyalásokat terveztek. Voltaképpen az ekkor már ugyancsak beteg és nehezen mozgó Mátyás emiatt utazott vissza Bécsbe: sürgetni szeretne volna a Habsburgokkal a megállapodást a magyar trón és Corvin János sorsát illetően. E tárgyalásokkal összefüggésben tudunk érdemes, hogy miután Mátyás 1487 nyarán elfoglalta Bécsújhelyt (Wiener Neustadt), a front lényegében megmerevedett. A magyar király hadai megszerezték két fontos várost (Bécs és Bécsújhely), ám az osztrák területek teljes meghódítására, illetőleg a Német-római Császárság komoly fenyegetésére már nem voltak képesek. Különösen nem abban a tudatban, hogy az Oszmán Birodalom az ország hátában folyamatosan erősödött. Ennél fogva újra a tárgyalásoké lett a főszerep.

Különös bájta kölcsönzött ezeknek az a tény, hogy a későbbi Miksa császár ifjú trónörökösként nagy tisztelettel viseltetett Mátyás iránt, természetesen nem függetlenül attól, hogy birodalma nyugati területein is akadtak elvarratlan katonai/politikai szálak, amelyek fontosak voltak számára és elszólították keleti területeiről. Első látásra tehát a felek mihamarabbi megállapodásban voltak érdekeltek. Ráadásul Mátyás, alighanem érezvén testi ereje csökkenését, néhány évvel korábban elképzelhetetlen engedményekre is kész volt. Mivel minden éjében a középkor szülötteként maga is dinasztiaiban gondolkodott, 1489 októberében felajánlotta a Habsburgoknak, hogy fia részleges, Boszniára és Horvátországra kiterjedő királyságának elismerése esetén hajlandó lenne osztrák föl-

Részlet a Philostratus-corvina kettős címlapjáról. Mátyás antikizáló éremportréja két olyan római császár, Nero és Hadrianus ábrázolása között található, akik híresek voltak a kultúra, különösen a görög műveltség iránti fogékonyságukról. Ezáltal a díszkódex címlapjának ikonográfiai programjában a háborús erények mellett a magyar király múzsai erényeire is finom utalás történik.

Részlet a Philostratus-kódex címloldaláról. Két tengeristen a Hunyadiak medaillonban elhelyezett hollóját fogja közre. A kompozíció – egy all'antica motívum – igen kedvelt volt a korabeli reneszánsz miniatúrafestészetben.

dön tett hódításait – ne feledkezzünk meg a két szimbolikus jelentőségű viszorról, Bécsről és Bécsújhelyről – viszszaadni Frigyes császárról, valamint Miksa kezébe, s halála esetére tudomásul venni Frigyes, illetve Miksa jogát a magyar koronához.

Természetesen nem tudjuk, hogy miként alakult volna a királyság sorsa, ha Mátyás még egy ideig életben marad, de abban biztosak lehetünk, hogy a történeket elsősorban az osztrák fél határozta volna meg. Azt is nehéz megbecsülni, hogy mi motiválta volna jobban III. Frigyes: a további háborúk nélkül ölébe hulló Magyar Királyság és a visszatérő két fontos város azon az áron, hogy a Hunyadi fiú királysága bizonyosan diplomáciai és katonai nehézséget jelentett volna az osztrák-magyar unió számára, vagy inkább továbbra is a halogatást választva kitolta volna a döntést a magyar király haláláig, s akkor jelenti be trónigényét, abban bízva, hogy a legnagyobb magyarországi birtokosokat a maga pártjára állíthatja.

Ráadásul azt sem tudjuk, hogy Frigyes 1493-ban bekövetkező halála után fia, I. Miksa (1493–1519) folytatta volna-e apja politikáját. Arról nem is beszélve, hogy ha a „Habsburg-forgatókönyv” érvényesül, s a Szent Korona Miksa fejére kerül, hogyan alakult volna a török kérdés. Meglehetően némi szerencsében, de ezt a kijelentést óvatosan kell kezelnünk, hiszen ismerjük az események későbbi menetét. 1490 táján azonban senki nem tudhatta, miként alakul a török-magyar viszony, lesz-e akkora világbirodalom az oszmán államból, amilyenné a 16. század első felére, közepére vált.

A fő kérdés tehát az osztrák-magyar kapcsolat volt az 1490-es évek első felében. Ezenkívül azt is sejthetjük, hogy sem komolyabb lengyel, sem pedig cseh támadással nem kellett volna számolnia Mátyásnak. Jagelló Ulászlóval – aki később II. Ulászló néven magyar király lett (Csehországban 1471–1516, Magyarországon 1490–

1516) – az 1479-es olműtzi megállapodás alapján megosztozott a cseh királyi címen, és mindenki a maga által elfoglalt területeken uralkodott, tőle tehát nem kellett tartania. Legalábbis életében. IV. Kázmér lengyel király (1447–1492) figyelme pedig élete utolsó két esztendejében sokkal inkább a litván területek, mintsem a Kárpát-medence felé fordult. Utazásainak ma már rendelkezésünkre álló adattára, szakmai nyelven szólva itineráriuma szerint 1490 őszen elhagyta Krakkót, s Vilnius, Hrodno vidékére utazott, majd ott is halt meg. Ezek ismeretében joggal lehetnénk, hogy Mátyás életben maradása esetén 1492-ig Lengyelországgal is békés egymás mellett élésre lett volna lehetőség.

Nem lehet nem szót ejteni Itáliáról, hiszen Aragóniai Beatrix (1457–1508) 1476. év végi Budára érkezése és családja politikai kapcsolatrendszere olyan mediterrán konfliktusokba sodorta a magyar királyt, amelyekben nemhogy sok szerencséje, de – valljuk be bátran – keresnivalója sem volt. Elég csupán Otranto 1480. évi török elfoglalására s az annak visszavétele érdekében Magyarországról Magyar Balázs által vezetett hadak 1481. évi szerepére, jelentőségére utalni. Ha lehetett bármilyen pozitív hozadéka az itáliai rokoni-politikai kapcsolatoknak, akkor az a Corvin Jánosnak való feleségszerzésben realizálódhatott volna. Talán nem érdemel különösebb magyarázatot a tény, hogy a 15. századi Európában milyen nehéz lehetett egy törvénytelen származású herceg számára kellően előkelő feleséget szerezni. Gondoljunk bele, magának Mátyásnak és diplomatáinak mennyi erőfeszítésébe került, míg Beatrix a felesége lett. Az 1480-as évek végén a milánói Sforza Bianka vonzó lehetőség lehetett Corvin János feleségéként a budai udvar számára. Milánó és Buda gyors tárgyalásokba kezdett, s ezek eredményeképpen 1487-ben „per procuram”, azaz képviselők által a házasság megkötötték Bianka és Corvin között. 1490-ben

tehát e téren is biztatónak tűntek a kilátások. Legalábbis első pillantásra.

Külföldi kitekintésünket az Oszmán Birodalommal kell zárunk. Mátyás 1483-ban ötesztendei fegyverszünetet kötött az oszmánokkal, amelyet azután 1488-ban meghosszabbítottak, sőt, a milánói követ 1490. április 2-án – azaz négy nappal Mátyás halála előtt – említést tett egy Bécsben (ekkoriban ez volt a magyar király legfőbb székhelye) járt török követségről, amelynek feladata a fegyverszünet meghosszabbítása volt. Ennélfogva Mátyás hosszabb életideje esetén is „békés” déli fronttal számolhatunk. Ráadásul az 1481-ben trónra került II. Bajezid szultán (1481–1512) apjával ellentétben az európai fronton kevésbé volt aktív. Voltaképpen 1483-tól török-magyar viszonylatban egy meglehetősen sajátos, a fegyverek zajától sohasem mentes, de nagyobb katonai akciókkal mégsem tarkított „hosszú béke” vette kezdetét, amelynek csak az 1521. évi, Nándorfehérvár elestével záruló hadjárat vetett véget. E „csalóka” és a korszakban szerfelett hosszú békekorszaknak a magyar politikai elitre gyakorolt hatása alighanem érdekes kutatások témája lehet.

„MENET KÖZBEN KELL AZ ÖNBIZALMAT MEGSZEREZNI”

A külhoni állapotok ismeretében válik csak igazán érdekessé a belpolitikai helyzet vizsgálata. Annak érdekében, hogy az 1490 után is életben lévő Mátyás belpolitikai lehetőségeit akár csak felvethessük, nem kerülhet meg az előzmények felvillantása. A kutatók számára már régóta világos, de talán az

utóbbi esztendőkből teret nyert a szélesebb nyilvánosságban is, hogy nem lehet egységes Mátyás-korról beszélni.

A király uralkodásának legkevesebb három jól elkülöníthető korszaka ragadható meg. Az első a trónra kerüléstől (1458) a Szent Korona visszaszerzéséig, illetve a koronázásig tartott (1464). A második a két évtizedes „zavaros idők” (1439–1458/1464) által okozott gazdasági, katonai és társadalmi károk felszámolásának időszaka, a „mátyási reformok” és a nyugati háborúk kora (1464–1479/80), amikor királysága legjobb korszakát élte – ez alapozta meg Mátyás későbbi hírnevét. A harmadik korszakot uralkodása utolsó dekádja jelenti, amikor Mátyás legfontosabb politikai/dinasztikus célja Corvin János trónutódlásának biztosítása volt.

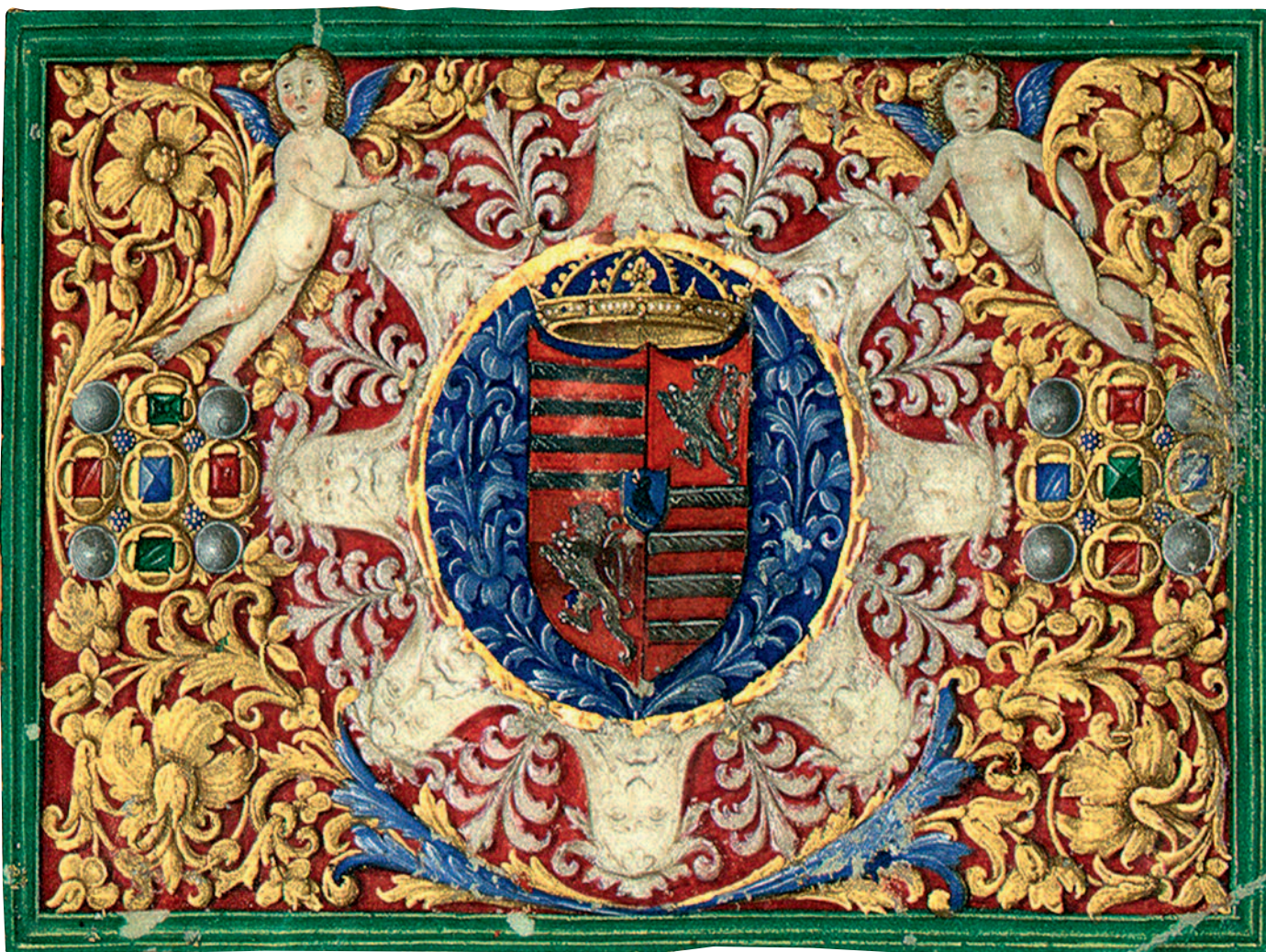
Olyannyira, hogy 1480/81 után Mátyás szinte minden a koronára háramlott (azaz fiú utód nélkül kihalt család kezében lévő) birtokot Corvinnak juttatott. E sorban az első a nagy múltú és egykor nagy hatalmú s Jób nevű utolsó tagja halálával kihalt Garai család volt. Baranya megyei Siklós várak Corvinnak adományozása indította meg egy páratlan gazdagodási folyamatot, amelyhez jött még a Hunyadi családi javak és a királyi uradalmak átvétele, miközben Corvin Liptó hercege lett, hogy társadalmi státusza alapján is a legmagasabban értékelt személyek közt kapjon helyet. Hozzá képest – dacára azonos rangjuknak – a kiemelkedő befolyású és ugyancsak páratlan birtokokkal megtámogatott Szapolyai vagy Szentgyörgyi és Bazini grófok csak másodhegedűsök lehettek.

Mátyás azonban nem állt meg itt. Részben valós, részben koholt – ma úgy mondanánk: koncepciós – vádak alapján néhány jelentősebb arisztokrata családra s azok birtokaira is lecsapott. Így jártak 1481 elején a Laki Túzok, akik el-

addig fontos szereplői voltak a kormányzatnak, s akik az 1471. évi lázadás idején „megégették” magukat. Mátyás tíz évet várt a kedvező politikai lehetőségre: végül 1481 elején a boszniai hadjáratból sereggel visszatérve országnagyjaival Zágrábban törvényt ült a család fölött, s rövid úton elkobozta birtokait, őket pedig az ország elhagyására készítette. Hasonló eljárás áldozatai lettek a Perényiek, akik az 1480-as éveket megelőzően birtokperben álltak Szilágyi Erzsébettel, illetőleg az 1471-es lázadás alkalmával a lengyel betörés idején egyes váraikat átadták a támadóknak. 1480 után a királyság északkeleti megyéiben elhelyezkedő váraikat a királyi sereg ostrommal foglalta el, s javaik visszaszerzésére csak 1490 után nyílt mód.

Ez a folyamat, a „Corvin-brand” felépítése volt a legfontosabb belpolitikai eleme az 1490-et megelőző esztendőnek. Az ezt követő eseményekre ezen túl azonban komoly hatása volt a király káderpolitikájának s az abban bekövetkezett változásoknak. Nem igényel

←
Mátyás magyar és cseh királyi címere a Philostratus-corvina bal oldali címlapjáról. A kódex miniátora a firenzei Boccardino il Vecchio volt.
→

nagy teret annak bemutatása, hogy Zrednai (Vitéz) János vagy éppen Janus Pannonius milyen kulturális és politikai szerepet játszott a korai Mátyás-korban, ahogyan azt is régóta bizonyította a kutatás, hogy a király trónra jutásában mekkora szerepe volt a leghatalmasabb arisztokraták (illetve azok jó része), humanisták támogató vagy legalább semleges magatartásának. A király nem is volt hálátlan értelmiségi támogatóinak: koronázását követően például Zrednai (Vitéz) János váradi püspököt és későbbi püspök utódait Bihar vármegye örökös ispánjának tette meg.

A jelek szerint ez a kör a koronázást követő reformok véghezvitelében is aktív támogatónak számított, ám a törökök elleni támadások elmaradásával, illetőleg a cseh háborúk egyre hevesebbé válásával a király környezetében kritikus gondolatok is megfogalmazódtak. Anélkül, hogy az eseményeket most lehetőség lenne bemutatni, annyit elmondhatunk, hogy az 1471. évi lázadást követően Mátyás „levette a kezét” a humanista politikusokról, egyetemet járt főpapjairól. Mert bár tény, hogy haláláig élvezte a gondolkodó, a művészeteket és tudományokat kedvelő személyek társaságát, aminek számos írott emléket ismerjük, továbbá idevágó mecénatúrájának is számtalan emléke maradt az utókorra, azonban a politikai döntéshozatal és végrehajtás közelébe nem engedte őket többé. A „problémás” értelmiségiek helyett kezdtek fel-feltűnedezni a legfontosabb katonai/politikai, de még kancelláriai posztokon is a keveset kérdező, a végrehajtásban viszont annál hatékonyabb újonnan kiemelt személyek. Így lett országbíró és egyben erdélyi vajda ecsedi Bátor István, szlavón bán Egervári László vagy éppen a Délvidék főparancsnoka Kinizsi Pál. A pénzügyekért ekkor már jó ideje Nagylucei Orbán kincstartó, kiemelt királyi bizalmas, egyben Győr püspöke felelt. A királyhoz való lojalitás megtestesítője, Gúti Ország Mihály halála után, 1486-ban ugyancsak régi kegyencét, az 1460–70-es évek „szürke eminenciását” hívta vissza a nádorságba: Szapolyai Imrét, aki 1487-ben bekövetkezett haláláig viselte a tisztséget. Ezenkívül az egyházi-kancelláriai kinevezések esetében is megfigyelhető a tendencia, hogy a király előnyben részesítette az alacsony származású, karrierjüket kizárólag neki köszönhető s ezért lojális személyeket. Így került például különösen bizalmas pozícióba (a király titkárá lett) a később oly fontos politikai sze-

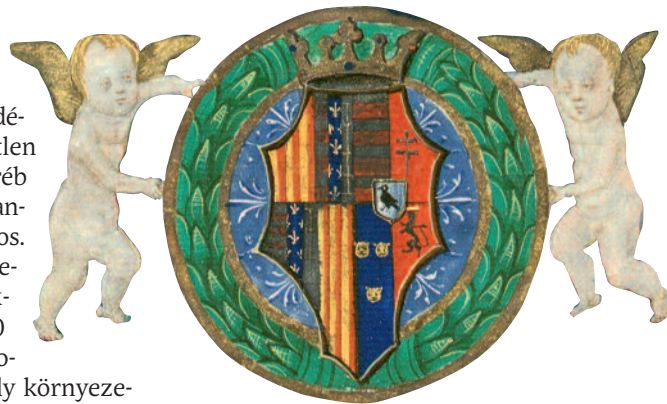
replővé váló Bakócz Tamás 1480-ban. 1476-ban lett erdélyi püspök a király közvetlen rokonságából Vingárti Geréb László vagy éppen titkos kancellár 1486 után Filipec János.

E folyamat vázlatos áttekintésére azért volt szükség, hogy láthassuk, 1490 tavaszán kik és milyen befolyással voltak jelen a király környezetében. A legjelentősebb bárói méltóságokat láthatóan Mátyás legfőbb bizalmasai viselték. Jellemző ezen évek hatalomgyakorlására, hogy Mátyás az országgyűléseket szimplán adómegajánlás céljából hívta össze, ha egyáltalán összehívta, s mert a nádor kinevezéséhez ekkor már jó ideje országgyűlési hozzájárulás volt szükséges, Szapolyai halála után 1490-ig már nem nevezett ki új nádort. A nádori bíróság élére Nagylucei kincstartót tette meg bírósági helytartóként.

Határozott király, kiszemelt és ekkor már egy évtizede megnevezett utód, kétségtelen katonai sikerek, takaréklángon működtetett országgyűlés, az uralkodó által feleltem katonabárók, a külső határok többé-kevésbé biztosítva a hadjáratok vagy fegyverszünetek által – így érünk el 1490-ig. S van itt még valami. Lett legyen bármily csábító is a lehetőség, annak feltételezése, hogy Mátyás még évtizedekig vagy akár csak egy bő évtizedig uralkodik, teljességgel kizárható, erről még lesz szó. Ráadásul a kor gyorsan változó kül- és belpolitikai állapotának ismeretében ez már tényleg a sci-fi kategória lenne. Annak azonban van realitása, hogy feltételezzük: Mátyás élete néhány esztendővel hosszabbra nyúlik, s halála csupán az 1490-es évek második felében következik be, alkalmasint 1498-ban.

„CSAPÁSOKAT ADUNK ÉS CSAPÁSOKAT KAPUNK”

A cseh, lengyel és török határokon fennálló viszonylagos béke, az uralkodó hívei által biztosított belpolitikai stabilitás, valamint Corvin kiemelt birtokos szerepének tudatában Mátyás 1490-es bécsi megérkezését követően alighanem a Frigyessel és Miksával való tárgyalásokat erőltette volna. Természetesen e tárgyalások kimenetele nem tudható, de a fentebb írtak alapján jó esélye lehetett annak, hogy a magyar király nem érte volna el célját. S ha sikerül

is Corvinból horvát–bosnyák királyt farnagni, abban biztosak lehetünk, hogy a Habsburgok – a magyar trónnal gazdagodva vagy épp anélkül – különösebb erőfeszítést bizonyára nem tettek volna e viszonylag kicsiny királyság törököktől való megmentése érdekében, így a gyors összeomlás várt volna rá. Erre utal az 1493. évi korbámezzei (udbina) csata kimenetele, melyet szokás a horvátok rigómezei vagy éppen mohácsi csatájának is nevezni. Így Corvin tartós bosnyák–horvát királysága legfeljebb Mátyás vágyálmaiban létezhetett.

Minekutána e lehetőséget kizárhatjuk, érdemes másik forgatókönyv után nézni. Amikor azt feltételezzük, hogy a király élete az általunk ismertnél hosszabbra nyúlt, nem feledhetjük, hogy voltak további biológiai szükségességek, melyeket nem mellőzhetünk a téma tárgyalásakor, s ezeknek jelentős hatása lehetett az 1490 után is trónon maradó királyunk hatalmára. Nem másról van szó, mint Mátyás hatalmának legfontosabb szereplőiről és azok életidejéről, mert e téren szerfelett érdekes időbeli közelségre bukkanhatunk.

A fentebb előadottak alapján nem téved az Olvasó, ha olyan érzés keríti hatalmába, hogy a kései Mátyás-korban az ország irányítását javarészt egy szűk „klub” vezényelte. A jelenség még csak nem is egyedi, voltaképpen a középkori hatalomgyakorlásban ez benne rejtlett. Párhuzamként érdemes Luxemburgi Zsigmond (1387–1437) 1403 utáni hatalmi berendezkedésére gondolni, s arra, hogy abban a legfontosabb tisztségek betöltői (maguk a személyek) milyen kiemelt jelentőséggel bírtak. Igazolja mindezt például a Stiborici Stibor halálakor kialakult hatalmi vákuum s az annak kitöltése körüli nehézségek. Talán megengedhető csekély sarkítással: Mátyás körül is ehhez hasonló politikai véd- és dacsövetséget láthatunk.

Ez a csapat azonban hamarosan széthullott. Ebből a szempontból nem

A corvina a korszak egyik legjelentősebb firenzei miniátorának, Attavanti degli Attavantinak a műhelyében készült 1487 és 1490 között. A címlap díszítését alapvetően a magyar uralkodó címerei és emblémái strukturálják. Utóbbiak közül a hordó, az ékköves gyűrű és a kaptár látható az ábrázoláson. (In: Aranyaszájú Szent János beszédei Szent Pál leveleiről Ambrogio Traversari fordításában)

De ez még nem minden. Egervári László szlavón bán legkorábban 1495-ban vagy talán 1496-ban bekövetkező haláláig hivatalában maradhatott, ám Kinizsi Pál 1494. őszi halála végképp megroppantotta volna a „rendszer”-t. Erre az esztendőre a király voltaképpen az összes fontos katonabáróját elveszítette. S ha ehhez hozzávesszük, hogy a Hunyadiakkal rokon és befolyásos Vingárti Geréb Mátyás is ekkortájt halt meg, a kép még sötétebbé válik. A „legnagyobbak” közül lényegében Szapolyai István és Újlaki Lőrinc maradt talpon az 1490-es évek második felére. Nos, a következményeket nehéz megbecsülni, de rövid időn belül ilyen fontos hatalmi tényezők elvesztése – arról nem is beszélve, hogy egyiküknek sem volt „ütőképés” korú fiú utódja – feletébb nehéz helyzetbe hozta volna Mátyást: az egyes személyekre szabott hatalmi berendezkedés mindig hatékony, de működésének a biológia rendre gyors véget vet. S ha az ebbéli elképzelés kiállja a hihetőség próbáját, újabb kérdés tornyosul elénk.

LEHETETT VOLNA CORVINBÓL KIRÁLY?

Láttuk, a külpolitikai helyzet még csak engedte volna Mátyás hatalmának meghosszabbodását, igaz, egy apróságokról sokszor megfeledkezünk az utókor: Corvin házasságának alakulásáról. Láttuk, az egyházi távházasság ugyan megkötött, de a valós ceremónia egyre halasztódott. Mátyás ezt eleinte az osztrák háborúk elhúzódásával indokolta, de Milánóban már jól láthatóan nehezteltek a magyar királyra, amikor végül 1489 májusában a szeptemberre kitűzött esküvőt ismét elhalasztotta 1490 tavaszáig. Sőt, Buglio Maffeo de Treviglio milánói követ március első felében – tehát még a király életében – arról tudósította városát, hogy a magyar udvarban széles körben ismert: a

szoktunk beszélni a kérdésről, hisz a Mátyás által kinevezett hatalmasok visszavonulása vagy éppen halála az 1490 után trónra kerülő Ulászlónak voltaképpen kapóra jött, hatalmának konszolidációját segítette elő. Ám ha Mátyás szemszögéből nézzük – s 1490 utáni életét feltételezzük –, tragédiák sorozata következett. A sort Nagylucsei Orbán kincstartó és győri püspök, a nádori bíróság vezetője nyitotta, aki 1491 októberében halt meg. Az ő kiesése nyomban nehéz feladat elé állította volna a királyt, mert pénzügyekben ilyen mértékben jártas és hozzá hű személy nem sok volt a korabeli Magyarország.

Roppant nehéz esztendő lehetett volna 1493, amikor ecse di Bátor István országbíró, Erdély vajdája, Mátyás fia-

talkori testőrkapitánya, voltaképpen egyik legrégebbi bizalmasa (akit a király valós, 1490. évi halála után egy ideig kormányzóknak szántak az ország élére) halt meg. Bátori pótlása alighanem megoldhatatlan gondot okozott volna, hisz a legfőbb utódjelölt nem más, mint Szapolyai István, a néhai nádor öccse s Mátyás ugyancsak régi katonája, az osztrák meghódított területek kapitánya lehetett volna (aki a Jagelló-kori valósággal szemben nem lett volna nádor Mátyás életében). A Corvinnak juttatott hatalmas birtokvagyonnal szemben az ugyancsak hihetetlenül gazdag Szapolyai vajdává tétellel egyfajta ellenpólus jöhetett volna létre, ami aligha lehetett Mátyás kedvére való, így nehéz lenne elképzelni Szapolyai István kinevezését.

király valójában nem a Sforza leányt, hanem Anna osztrák főhercegnőt szeretné fia feleségül.

Eszerint meglehet, hogy Mátyás még életében megváltoztathatta korábbi döntését, s megint csak a Habsburgok felé fordult, gondolván, ha fia III. Frigyes veje, talán nagyobb esélye lehet a trón megszerzésére. Persze a korábban elmondottak alapján szerfölött kétséges, kapott volna-e Habsburg feleséget Corvin anélkül, hogy a magyar trónról lemondott volna. Ha pedig lemond, akkor esélye sem lehetett ezekre a házasságokra, így tipikus „csuka fogta róka” helyzetben találjuk magunkat. Természetesen Milánó mindent elkövetett Mátyás való halála után is, hogy Corvinból király legyen, hiszen csak ebben az esetben volt értelme Sforza Bianka házasságának. Eleinte még a főurak is elhitették ezt Corvinnal és a követtel, de azután az események gyorsan változtak.

Tehát ez a többszörös politikai fordulat, az 1480-as évek elejétől megfigyelhető kormányzati, birtokadományozási megoldások, a szűkre szabott döntéshozatali kör, Corvin voltaképpen alacsony „népszerűségi indexe” (utóbbi bizonyosan nem független például Beatrix királyné közreműködésétől),

az olykor nehezen magyarázható birtokfoglalások, Mátyás „dinasztiaalapítási” szándéka ezt a hosszabb uralkodást növekvő ellenérzéssel is tetézhette a politikában meghatározó nemesi s főleg arisztokrata körökben. Mindezen szempontok együttes figyelembevételével véleményem szerint Corvin János akkor sem lett volna Magyarország királya, ha Mátyás később hal meg.

EPILÓGUS

Az igazságnak azonban tartozunk még néhány sorral. A fentebb előadottak „híhetőségi rátáját” bárki bárhogyan is értékelje – figyelembe véve a bevezetőben a szubjektivitásról írottakat –, egy tényt mégsem szabad figyelmen kívül hagynia. Hunyadi Mátyás 1490. évi halálát nem egy csata vagy egy elkerülhető szerencsétlen esemény, mint például vadászbaleset, netalán önkezűség okozta, amelyek mindegyike esetében adekvát a kérdésfeltevés: akár elkerülhető lett volna, s akkor a dolgok talán másként alakulnak.

Mátyás azonban természetes halál miatt hagyta el az árnyékvilágot, így

annak bekövetkezte biológiai szükség-szerűség volt. A fentiek ismeretében legyen elég utalni a fiatalkori tragédiákra: apja, bátyja, majd fiatal felesége viszonylag gyors egymás utáni halálára, amely események kétségtelenül fájdalmasan érintették Mátyást. Ezen fölül az apja halála utáni politikai fejlemények, polgárháború, s ami a legfőbb: fogság, a szülőktől örökölt gének, a királlyal járó folyamatos stressz, a gyakori tábori élet, az étkezés és sok, általunk alig ismert tényező okozhatta a király életének természetűl, Istentől parancsolt végét. Ahhoz tehát, hogy kimondjuk, mi történt volna, ha Hunyadi Mátyás nem hal meg 1490 áprilisában, azt is ki kell mondanunk, hogy ehhez az ezen dátumot megelőző negyvenhét esztendőben kellett volna sok mindennek másképpen történnie. ♦

A CORVINA KÖNYVTÁR budai műhelye

2018.11.06 - 2019.02.09.

Országos Széchényi Könyvtár

1014 Budapest, Szent György tér 4-5-6. • www.oszk.hu
pr@oszk.hu • facebook.com/nemzetikonyvtar

BIBLIOTHECA NATIONALIS HUNGARICAE

BERTÉNYI IVÁN

[1355]

HA NAGY LAJOSNAK FIA SZÜLETETT VOLNA...

Megszoktuk, hogy a történész tevékenységét a ránk maradt források szigorúan behatárolják. Időnként azonban őt is megkísértik olyan gondolatok, miként alakult volna egy-egy korszak története, ha valami véletlenül múló körülmény másként alakul. Így töprenghetünk el azon is, miként fejlődött volna hazánk, ha egyik legjelesebb középkori uralkodónk, I. (Nagy) Lajos (1342–82) nem lányokat, hanem fiú utódot hagy maga után. Nyilvánvaló, hogy e feltételezéssel búcsút kell mondanunk a hagyományosan elfogadott tudományosság követelményeinek. Természetes, hogy a 14. század szereplői a megadott feltételek körében gondolkodtak, s így csak erős fenntartásokkal, a bizonyosság igényét számos ponton magunk mögött hagyva közelíthetünk a felvetett kérdéshez.

Nagy Lajos magyar király
feleségével, Erzsébettel és leányával,
Máriával (Jan Matejko, 1871)

Lajos király kétszer is megházasodott. Első feleségével, IV. Károly német-római császár lányával, Margittal (1335–1349) kötött házassága gyermektelen maradt. Margitot még szinte gyermeklányként elragadta a „fekete halál”, a pestis. Nagyobb eséllyel volt várható fiú utód második feleségétől, Kotromanić István bosnyák bán Erzsébet lányától, akivel Lajos király 1353-ban kötött házasságot.

HÁZASTÁRSÁK ÉS UTÓDOK

Nagyon tanulságosak e házasságkötés körülményei. Az Erzsébet királyné udvarhölgyei között nevelkedett, „bosnyák” Kotromanić Erzsébet anyja, Kujáviai Erzsébet rokona volt Lajos édesanyjának, Piast Erzsébetnek. VI. Ince pápa (1352–1362) ránk maradt kérvénykönyvének 1353. évi bejegyzései közt egy igen érdekes folyamodványt találunk. Lajos, Magyarország királya és Erzsébet, István boszniai herceg leánya – tudván, hogy negyedfokú rokonság áll fenn közöttük – „bizonyos okokból” összeházasodtak. Miután pedig elválásukból, ha sor kerülne rá, „igen nagy botrányok” következnének, kéri feloldozásukat a kiközösítés büntetéséből, hogy így a megkötött házasságban megmaradhassanak megszületendő és megszületett utódaikkal. A pápa bűnbánat előírása mellett hozzájárult kérésükhöz.

A középkorban az uralkodók és gyermekeik házasságát általában hosszú, nemegyszer évtizedes tárgyalások előzték meg, hiszen egy frigy egyben a két királyi udvar szövetségkötését is jelentette. Nagy Lajos, Európa egyik vezető országának uralkodója hirtelen, a leendő feleségével fennálló rokonság miatti – ilyenkor megkövetelt – pápai engedélyt meg sem várva köt „rangon aluli” házasságot édesanyja egyik udvarhölgyével. E körülmény azt bizonyítja, hogy fejedelmi körökben akkoriban igen ritka szerelmi házasságra került sor. A „bizonyos okok”, illetve az esetleges elválásukat kísérő botrányok elég egyértelműen egy már megfogant gyermekre engednek következtetni. E gyermek vélhetően halva született, mert a források nem szólnak róla.

Lajos és felesége ezután 17 évig hiába várták, hogy gyermekük szülessen, s csak 1370-ben látta meg a napvilágot Katalin, 1371-ben Mária és 1373-ban Hedvig lányuk. Nos, ha 1353–1354-ben fiúk születik, minden bizonnyal másként alakul Lajos uralkodása második felének külpolitikája, még inkább az 1382 utáni időszak hazai eseménysora

és (ráadásul) még Erzsébet királyné személyes sorsa is. (Zárójelben megjegyezzük, hogy ha fiúgyermek születik is Lajos és Erzsébet házasságából, a kor nagyarányú gyermekhalandósága mellett meg is kellett volna érnie a felnőttkort. Gondoljunk arra, hogy megszületésekor maga Lajos sem volt az első a magyar trónöröklés rendjében. 1321-ben született Károly bátyja egyéves korában meghalt, és az 1324-ben világra jött László is elhunyt 1329-ben. Így az 1326-ban született Lajost csak mintegy négyéves korában lehetett trónörökösnek tekinteni. Lajos két öccse, az 1327-ben született András és az 1332-ben világra jött István – Lajoshoz hasonlóan – megérte a felnőttkort.)

A középkori felfogás a férfiak trónöröklését előnyben részesítette a nőkével szemben. Nagy Lajos esetében is megfigyelhető, hogy – amíg lányai nem születtek meg – ő és tanácsadói is férfi örökösben gondolkodtak. A király felnőttkort megélt öccsei azonban fiatalon meghaltak. Andrást, Johanna nápolyi királynő férjét 1345-ben Averasában meggyilkolták, a Szlavónia hercegeként Lajos kormányzatában is fontos szerepet betöltő István herceg pedig 1354-ben hunyt el. Mindkettejük gyermekei is egészen fiatalon, 3, illetve 9 éves korban meghaltak (a kis Martell Károly 1348-ban, János 1360-ban).

AZ ÖRÖKLÉS KÉRDÉSE

Úgy tűnik, egy évtizednyi gyermektelen házasság után Lajos király és tanácsadói az Anjou-család távolabbi (Durazzói) ágából származó Károly herceg személyében találták meg azt a férfi rokont, aki a kormányzásban is segítség lehetett. 1364-ben Budára hívták, majd Szlavónia és Horvátország hercegi címét kapta. Az 1378 és 1381 közt Genova, Padova, az aquileiai pátriárka és az osztrák hercegek részvételével Vence ellen folyó háború egyik kulcsszereplője volt. A magyar király megbízásából ő irányította a torinói békét megelőző hosszú béketárgyalásokat. A Nagy Lajostól kapott sereg élén ő vezette 1381-ben a Nápoly elleni hadjáratot, s miután legyőzte Johannát, 1386-ig nápolyi király volt.

Könnyen elképzelhető, hogy amennyiben Lajos királynak az 1350-es években fia születik, Károly herceg hadvezéri és diplomáciai feladatainak nagy részét (könnyen lehet, hogy egészét) ő láthatta volna el. De szerepet kaphatott és nyilván kapott volna az 1375-ben Havasalföldre indított hadjáratban,

a Lajos élete végén a litvánok ellen folytatott harcokban csakúgy, mint a balkáni magyar politika irányításában.

Egy férfi trónörökös megjelenése a magyar királyi udvarban már Lajos uralma második szakaszában másként alakította volna hazánk diplomáciai kapcsolatait. Csökkenhetett volna a külföldi udvarok érdeklődése Katalin, Mária és Hedvig hercegnők iránt, de ezzel párhuzamosan igen fontos személyiséggé vált volna az egyik leghatalmasabb közép-európai ország királyának fia. Természetesnek tekintették volna, hogy Nagy Lajos halála után magyar és lengyel trónját egyaránt fia örökli. Így feleslegessé váltak volna a leányági öröklés elismertetése érdekében tett politikai erőfeszítések (pl. az 1374. évi kassai privilégium). A magyar bárók politikai befolyásának erősödését azonban csak gyengíthette, de aligha akadályozhatta meg egy trónörökös herceg. Visszaszoríthatta volna azonban édesanyja, (az ifjabb) Erzsébet királyné befolyását.

Amikor Lajos halála (1382. szeptember 10.) után idősebb leányát, az akkor 11 éves Mária királyt koronázták, a gyermeklány helyett Erzsébet anyakirályné irányította az országot. Ő a Nagy Lajos élete végén egyensúlyban tartott bárói csoportosulások közül Garai Miklós nádorhoz és a mögötte álló ligához kötötte le magát. Egy másik – főleg délvidéki főurakból és főpapokból álló – csoportosulás azonban a Nápolyban uralkodó Durazzói Károlyt kívánta a magyar trónra emelni. 1384–85-ben Erzsébet özvegy királyné és Mária királynő még – személyesen is megjelenve – le tudta csilapítani a lázongó főurakat. Az elégedetlenséget tovább szította Mária és a francia Orléans-i Lajos herceg házassági tervének kiszivárgása. A kiélezett helyzetben az előnyben lévő (már völegény) német császárfi, Zsigmond sürgősen kikényszerítette házasságkötését Máriával.

Az Erzsébet uralmával elégedetlen főúri csoport nevében azonban Horváti Pál zágrábi püspök meghívta Károly nápolyi királyt a magyar trónra, aki olasz és magyar csapatai élén Budára érkezett. II. (Kis) Károlyt 1385. december 31-én magyar királlyá koronázták. Alig egy hónapi uralkodás után azonban, 1386. február 7-én Forgách Balázs pohárnokmester merényletet követett el ellene. A súlyosan sebesült király Mária és Erzsébet híveinek fogásába került, s február 24-én Visegrá-

don meghalt. (Meggyilkolták?) Halálának hírére hívei fegyveres felkelést indítottak. Ennek lecsillapítására Erzsébet és Mária ismét személyesen utazott a Délvidékre, de Gara vára közelében a Horvátiak megtámadták a kocsjukat, s kíséretük nagy részét – köztük Garai Miklóst és Forgách Balázst – lekaszabolták. A hatalmat a királyi tanács urai vették át. 1387 januárjában az elfogott Erzsébet anyakirálynét Novigrádon, börtönében megfojtották. 1387. március 31-én – a főurak választási feltételeit elfogadó – Zsigmondot királlyá koronázták. Velencei segítséggel hamarosan Mária is visszanyerte szabadságát. Ez a Shakespeare királydrámaival vetekedő történet nyilvánvalóan elmaradt volna, ha 1382 szeptemberében Nagy Lajos király akkortájt 20. életévében járó fia ott áll édesapja halálos ágya mellett...

AMI MÁSKÉNT ALAKULHATOTT VOLNA

Ha Mária nem viszi magával hozományként a magyar trónt, aligha került volna hazánkban hatalomra Zsigmond, leghosszabb ideig uralkodó (1387–1437) középkori királyunk. Így persze elmaradt volna (vagy esetleg más körülmények közt és később valószínűleg) a német–magyar perszonálunió. Persze annak a kérdésnek a megválaszolására már nehéz lenne vállal-

koznunk, hogy hosszabb távon milyen bel- és külpolitikát folytat (kikkel szövetkeznek) s főleg meddig él Nagy Lajos királyunk 1350-es évek derekán meg nem született fia.

De szükségképpen másként alakul Lengyelország 1382 utáni története is. A Máriát és a német császárfiát el nem fogadó s helyette hosszas alkudozások után Lajos kisebbik lányát, Hedviget 1384 októberében végül királyuknak koronázó lengyel urak valószínűleg komoly huzakodás nélkül tudomásul vették volna Lajos fiának trónöröklését. Ez más környező országok történetét is szükségképpen megváltoztatta volna. Kérdés, akkor is megtetszett volna Ulászló litván fejedelemnek Hedvig lengyel királynő (1383–99), ha nem viseli a lengyel koronát... (Lehet, hogy Hedvig meg sem ismerkedett volna Ulászlóval.) Márpedig így nem lép 1385-ben Krewóban unióra Lengyelország a „pogány” Litvániával.

Ugyanakkor a tovább fennálló magyar–lengyel perszonálunióval szemben nehéz lett volna Litvániát függetlennek megőrizni. Ismerve Nagy Lajos uralmának számos (stratégiaiilag eredménytelen, de élete végén már sikerekkel kecsegtető) litván háborúját, feltételezhető, hogy Lajos fia is folytatta volna a litvánok elleni harcot, s előbb-utóbb fennhatósága alá vonja Litvánia területét. Ez pedig – némi késéssel –

magával vonta volna a kereszténység ottani elterjedését. Persze kérdés, hogy mindez mikor következett volna be. Ha Zsigmond helyett Nagy Lajos lengyel koronát is viselő fia lett volna Magyarország királya, erősen problematikus és igencsak nehezen megválaszolható kérdés, hogy ő milyen politikát folytatott volna Németország irányában és milyen a Balkánon terjeszkedő török uralommal szemben.

Segítette volna az 1389-ben Rigómezőn alulmaradt szerb sereget Murádszultán ellen? Képes lett volna a Zsigmond király által szenvedett nagy nemzetközi lovagseregnél fegyelmezettebb és eredményesebb hadat összegyűjteni? Sikerülhetett volna esetleg a török veszedelmet, a muzulmán előrenyomulást megállítania? Ez utóbbi esetben hazánk és a Balkán országai megmenekülhettek volna a török hódítástól, azaz kontinensünk keleti felének középkori és újkori története a megéltől teljesen eltérő irányban fejlődött volna.

Ezek és az ezekkel összefüggő kérdések megválaszolására a Nagy Lajos halálát követő időszak számos bizonytalansági tényezőjének felmerülése miatt már nem vállalkozhatunk. És természetesen azt sem tudhatjuk, hogy az 1350-es évek derekán meg nem született fiúnak megszületése esetén miént alakult volna az egyéni sorsa. ♦

1918 – A nagy összeomlás

Emlékkonferencia Tisza István halálának 100. évfordulójára

Országház, Főrendiházi ülésterem 2018. október 31.

1918 a magyar történelem fordulatokban gazdag éve volt. A Nagy Háború utolsó évében drámai változások következtek be, s ezek a bomlás, a szétesés irányába mutattak. A konferencia arra keresi a választ, hogy ez miért és hogyan következett be. Az előadások azt elemzik, hogy a háború első évében még viszonylag egységes magyar társadalom és közélet milyen események és erők hatására hullott szét, s mi lehetett az oka annak a radikalizálódási folyamatnak, amely majd az őszirózsás forradalomban és a Tanácsköztársaságban csúcsosodott ki.

Maruzsa Zoltán előadása Tisza István életének utolsó hónapját, politikai terveit, s meggyilkolásának körülményeit teszi vizsgálat tárgyává. Az 1918-as összeomláshoz kapcsolódó mítoszokat és magyarázatokat **ifj. Bertényi Iván** ismerteti különös tekintettel Tisza szerepére. **Hatos Pál** előadásában a magyar társadalom radikalizálódásának okait elemzi, amihez szorosan kapcsolódik a korabeli politikai pártok terveinek bemutatása is. **Révész Tamás** az Osztrák-Magyar Monarchia haderejének összeomlását és a haderő leszerelését vizsgálja nemzetközi összehasonlításban. **Szarka László** arra keresi a választ, hogy mikor és milyen tényezők hatására fordultak szembe a nemzetiségi elítelt a magyar politikai törekvésekkel. **Katona Csaba** korabeli naplók, emlékezők anyagát felhasználva mutatja be, hogy miként értették és élték meg az összeomlást a társadalom különböző rétegei. A Bécsben végbement folyamatokat **Tamara Scheer** elemzi mintegy párhuzamot vonva a magyar eseményekkel. **Kovács Dávid** mérleget von arról a helyzetértékelésről, melyet Jászi Oszkár közel száz évvel ezelőtt megjelent monográfiájában a monarchia felbomlásának okairól adott.

A konferencia levezető elnöke **Hermann Róbert**, a Magyar Történelmi Társulat elnöke.

A konferencia fővédnöke **Kövér László**, az Országgyűlés elnöke.

A konferenciára regisztrálni 2018. október 10–29. között az alábbi weboldalon lehet: www.nemzetfotere.hu/rendezvenyek
Bővebb információ a fenti honlapon található, valamint a konferencia@parlament.hu e-mail címen kérhető.

ZSOLDOS ATTILA

MÉG EGY ÁRPÁD

MAGYARORSZÁG IV. ANDRÁS URALKODÁSA IDEJÉN

Az Árpád-ház több mint 450 éves története során többször került veszedelmesen közel a kihaláshoz. A honfoglaló Árpád unokái közül egyedül Taksony leszármazottai éltek még a 10. század végén is. Szent István 1038. évi halála után az általa megvakíttatott Vazul fiaiban folytatódott a dinasztia története, mely csak azért nem ért véget a gyermektelenül elhunyt II. István (1116–1131) halálával 1131-ben, mert unokafivéréen, Bélán az őt apjával, Álmos herceggel együtt megvakító ismeretlen Kálmán király (1096–1116) parancsa ellenére nem hajtotta végre azt a csonkítást, mely garantálta volna, hogy a kisfiú felserdülve nem lesz képes gyermeket nemzeni. Így lehetett a vak II. Béla (1131–1141) minden későbbi Árpád ősapja. Az Árpád-ház végül 1301. január 14-én, III. András (1290–1301) elhunytával halt ki férfiágon, ami – bármely korábbi dinasztikus krízis átvészeléséhez hasonlóan – sokkal inkább volt a véletlen műve, mint valamiféle „történelmi szükségszerűség”. Eljátszhatunk persze a gondolattal, hogy mi történt volna, ha az Árpád-ház 1301 után is a valóságos történelem része marad, ez esetben is célszerű azonban bizonyos mértékig korlátozni a meglóduló fantáziát.

Annak ugyanis nem sok értelme lenne, ha a játék szabályok nélkül folyó, s az alábbiakban néhány bekezdés múlva már arról esnék szó, hogy VIII. Béla csapatai 1526. augusztus 29-én döntő győzelmet aratnak a mohácsi síkon a török sereg felett, majd néhány év múlva fia, X. István a Balkánról is kiszorítja a törököket, és visszafoglalja Konstantinápolyt, mely azóta is a Magyar Birodalom legjelentősebb déli tartományának központja Stephanopolis, magyarosan Istvánápoly néven. A játék sokkal érdekesebb, ha csupán egyetlen ponton változtatunk a valóságos történelem menetén, azaz 1301. január 14-én nem hal ki az Árpádok dinasztíája, s kizárólag addig haladunk ezen az úton, ameddig szemügyre vesszük ennek a módosításnak azokat a lehetséges következményeit, melyek valós történeti ismereteken alapulnak.

UTÓSZÜLÖTT ISTVÁN ÉS UTÓDAI
Elfogadva ezeket a szabályokat, nem is szükséges túlságosan nagy sebet ejtenünk a valóságos történelem szövetén ahhoz, hogy indulhasson a játék, az utolsó Árpád-házi királyként számon tartott III. András története ugyanis szinte felkínálja a lehetőséget erre. II. András

(1205–1235) harmadik felesége, Beatrix ugyanis életet hordott a szíve alatt, amikor férje elhunyt. II. András akkor már felnőtt, az emlékezetes merényletben meggyilkolt Gertrúdtól született fiai, IV. Béla (1235–1270) és öccse, Kálmán herceg arra gyanakodtak, hogy Beatrix királyné gyermeke házasságtörő kapcsolat gyümölcse, s fogságba vetették az özvegyet, akinek azonban sikerült külföldre menekülnie.

Beatrix német földön szülte meg fiát, akinek ő adta az István nevet, az Utószülött melléknevet pedig a történetírás, mivel apja halála után született. István herceg egész életét Magyarországtól távol élte le, javarészt Itália különböző városaiban – édesanyja egy itáliai ögróf leánya volt –, de megfordult Aragóniában is, ahol II. András leánya, Jolánta volt I. Jakab király (1213–1276) felesége, aki elismerte mostohatestvérének a herceget, és szívesen fogadta.

Utószülött István mégis visszatért Itáliába, ahol előbb Ravennában, majd Velencében telepedett le. Itt vette feleségül az előkelő helyi patrícius, Michele Morosini leányát, Thomasinát, s ebből a házasságból született az a fiúgyermek, akit III. András néven koronáztak magyar királlyá 1290 nyarán. Thomasina Utószü-

lött István második felesége volt, előzőleg – pontosan nem ismert időpontban – a ravennai Traversari családból házasodott, ám mind felesége, mind a frigyből született István nevű gyermeke korán meghalt.

Utószülött István 1271 áprilisában készített végrendelete – melynek másolata 1882-ben került elő, és hitelességével szemben komoly kétségek nem merülnek fel – említést tesz a herceg két „természetes”, azaz házassági kapcsolaton kívül született fiáról, nevüket azonban nem árulja el. Az sem derül ki, hogy István kalandos életének mely szakaszában születtek e fiúk s kitől. Csak annyi bizonyos, hogy a halálra készülődő apjuk még számon tartotta őket, s gondoskodni is kívánt róluk, mert mindkettőjükre nagyobb pénzszeget hagyott.

A végrendelet megszövegezése, azaz 1271 után a két törvénytelen születésű fiú nyomát elveszítjük, hacsak nem egyikük volt az az „András herceg”, akivel 1317-ben találkozunk Sancho mallorcai (1311–1324) és Róbert nápolyi király (1309–1343) levélváltásában. A történetből mindössze annyi derül ki, hogy egy Mallorcán lefülelt ismeretlen azt állította magáról, ő IV. László magyar király (1272–1290) öccse, akiről azonban úgy tudjuk, hogy 1278-ban meghalt. Az ismeretlen börtönbe vetették, s alighanem ott is halt meg, többé mindenesetre nem szerepel forrásainkban.

Utószülött István, amint arról már szó esett, kalandos élete során valóban megfordult a Mediterráneum nyugati térségében, mi sem lenne természetesebb annál, hogy egyik törvénytelen fia is ott próbálkozzék, apja példáját követve, s így kerüljön Sancho mallorcai király kezére. Ez mindenesetre magyarázatot adna arra az egyébként nehezen megoldható feladványra, miként jut valaki arra a gondolatra egy Magyarországtól ennyire távol eső területen, hogy Árpád-házi hercegnek adja ki magát. Akármilyen is volt az igazság a valóságban a mallorcai ismeretlennel, az ő alakja éppen alkalmas arra, hogy játékunk kulcsfigurája legyen, mégpedig oly módon, hogy a fiúgyermeket második feleségétől, Habsburg Ágnesztől is hiába váró III. András nem sokkal halála előtt Magyarországra hívta mostohatestvérét, hogy örökösévé tegye, akit 1301. január 14. után rövidesen IV. András néven meg is koronáztak.

KÉT RÖVID FORGATÓKÖNYV

A sietség nagyon is indokolt volt, hiszen 1300 nyarán partra szállt Dalmáciában a nápolyi Anjou Károly herceg, hogy birtokba vegye az apai örökségének tartott Magyar Királyságot. Trónigényét az a házasság alapozta meg, amely még 1269-ben jött létre a két dinasztia között: a következő évben V. István néven trónra lépő magyar trónörökös fia, a későbbi IV. László feleségül vette a francia eredetű

Anjouk dél-itáliai hatalmát megteremtő I. Károly nápolyi és szicíliai király (1265–1285) leányát, Izabellát, míg I. Károly fia – szintén Károly – István Mária nevű leányával kelet egybe. Az 1300-ban Dalmáciába érkezett Anjou Károly herceg e Mária és férje – utóbb II. (Sánta) Károly nápolyi király (1285–1309) – unokája volt. A nápolyi Anjouk már IV. László halála után úgy vélték, hogy kihalt az Árpád-ház, s őket illeti az ország megürült trónja, Lodomér esztergomi érsek és a világi hatalmasok egy csoportja azonban úgy döntött, hogy mégiscsak törvényes származásúnak ismerik el a velencei András herceget, azaz III. Andrást, aki így közel egy évtizedig uralkodott Magyarországon.

Az 1288-ban született Anjou Károlyt azért éppen 1300-ban küldték Magyarországra, mert az előző évben, amint arról a magyar krónikák is megemlékeznek, az előkelők egy csoportja VIII. Bonifác pápához (1294–1303) fordult, hogy adjon III. András helyett új királyt az országnak. A krónika tudósítása és egy 1300. február 10-re keltezhető nápolyi feljegyzés együttes tanúsága alapján a csoport tagjai azonosíthatók: Kőszegi Henrik fiai és Csák nembéli Pósa fia Ugrin mellett ott találjuk közöttük a horvát Babonicsok és Frangepánok képviselőit, Csák nembéli Mátét és testvérét, Márkot, valamint unokafivérüket, Márk fia Istvánt, továbbá Borsa nembéli Rolandot.

Időközben azonban III. András ki-egyeztet a Kőszegiekkel, valamint Csák Mátéval, míg Anjou Károly oldalán csak a Babonicsok és Frangepánok, valamint Csák Ugrin tartottak ki, így IV. András nem esélytelenül nézett az elkerülhetetlen összecsapás elé. Ha csak egyetlen ütközet döntötte el a király és a trónkövetelő küzdelmét, akkor is több lehetőséget mérlegelhetünk. A legrövidebb forgatókönyvet az eredményezhetné, ha Anjou Károly győz, és a csatában elesik IV. András. Ebben az esetben játéknak véget is ér ezen a ponton, hiszen a történelem visszatérhet a tények által kikövetelt útjára, bár Károlynak nyilván a valóságosnál nagyobb nehézségek árán sikerült volna elfogadtatnia magát Magyarországon az előző királyi család utolsó tagjának gyilkosaként még akkor is, ha a győztes mellé állók gyorsan arra a felismerésre jutnak, hogy IV. András mint törvénytelen gyermek eleve méltatlan volt a magyar trónra.

Egy másik lehetőséget villant fel az a változat, ha IV. András győz ugyan, de nem eléggé. A kiegyenlített erőviszonyok miatt egyik fél sem képes döntést kicsikarni, s így Károlynak lehetősége nyílik arra, hogy leszakítsa a Magyar Királyságról a 11. század vége óta hozzá tartozó Horvátországot és Dalmáciát, esetleg a Dráva és a Száva közötti Szlavóniát is, feltéve, ha nem csupán az akkor már hagyományosan Anjou-párti

horvát előkelőkre számíthat – az eddig említettek mellett ne feledkezzünk meg Šubić Pálról sem –, hanem maga mellé tudja állítani a Szlavóniát az idő szerint ellenőrzése alatt tartó Kőszegi ifjabb Henriket is. Szlavóniáért alighanem újabb háború tört volna ki alkalomadtán, hiszen az a Magyar Királyság szer-ves része volt, a Horvátországról és Dalmáciáról való lemondás azonban vállalható kompromisszum lett volna IV. András számára a pillanatnyi békéért cserébe. A későbbiekben aztán aligha lett volna akadálya annak, hogy egy magyar-velencei szövetség számolja fel az Anjou-uralmat az Adria keleti partján, s a Horvátország visszaszerzéséhez nyújtott támogatásért cserébe Magyarország végleg lemondjon Dalmáciáról Velence javára; jó száz évvel korábban, mint az a valóságban történt.

ANJOU KÁROLY MEGHÓDÍTTA MAGYARORSZÁGOT

Jóval hosszabb eseménysor feltételezhető, ha IV. András és Anjou Károly első összecsapása során a magyar király vereséget szenved ugyan, de életben marad, s az ellenállás lehetőségei sem merülnek ki. Ez esetben a küzdelem végső kimenetelét minden bizonnyal az ország területének és erőforrásainak jelentős részét a hatalmukban tartó oligarchák állásfoglalása döntötte volna el. A valóságos történelemben Anjou Károly dalmáciai partraszállása után III. András ki-egyeztet a leghatalmasabb oligarchákkal, amint az a király pápai udvarba küldött követe, Petrus de Bonzano 1300. szeptember 18-án kelt, Velencébe küldött leveléből kiderül.

A diplomata beszámol arról, hogy amikor még Magyarországon tartózkodott, III. András „egészséges volt, és értesült ugyan Károly király unokájának érkezéséről, de nem törődött vele. Henrik fiai eljöttek a királyhoz, és Turcho feleségül kapta Henrik bán leányát; láttam, igen szép, s jelenlétében mindenben megegyeztek. Trencsényi Máté és sok más báró, akik előbb lázadók és hűtlenek voltak, valamennyi püspök és a kalocsai érsek a király rendeletére a király úrral vannak. Sokan közülük még akkor is ott voltak a király udvarában, amikor én eljöttem.” A levélben említett Turcho III. András nagybátyjának, Albertino Morosininak volt az unokája, „Henrik fiai” alatt Kőszegi Iván (más néven: János) és öccse, az ifjabb Henrik értendő – apjuk, Henrik alapozta meg a stájer eredetű Héder nemzetségből származó Kőszegiek nyugat-dunántúli hatalmát –, a „Henrik bán” megjelölés szintén Kőszegi ifjabb Henriket takarja, „Trencsényi Máté” pedig az északnyugati országrész ura, Csák Máté. III. András 1300 nyarán azzal az ajánlattal állította a maga oldalára hatalmas legveszedelmesebb ellenfeleit, Kőszegi Ivánt és Csák Mátét, hogy elismerte őket az általuk ténylegesen birto-

kolt területek urának, s nádori címet adott nekik.

Az szintén okkal feltehető, hogy Kőszegi ifjabb Henrik ugyanilyen módon megkapta a szlavóniai bánságot, míg Kán László az erdélyi vajdaságot. Egyfajta ellensúlyként azonban András négy bizalmasát is hasonló kegyben részesítette: az előző évek nádorait, az 1298 és 1300 között a méltóságot viselő Rátót nembéli Rolandot, Péc nembéli Aport és Aba nembéli Amadét, valamint az ugyan-ezen években országbíróként a királyi udvarban működő bíróság élén álló Ákos nembéli Istvánt. Az utóbbi négy személy közül azonban komoly erőt csak az északkeleti országrészt ellenőrzése alatt tartó Aba Amadé képviselt, igaz, ő már III. Andrásnak megbízható támasza volt, így különösebb kockázat nélkül feltételezhető, hogy kitartott volna IV. András mellett is. Anjou Károly viszont a horvát előkelőkre, valamint a régóta az Anjouk pártján álló, az ország déli megyéit uraló Csák Ugrinra támaszkodhatott szilárdan.

Mind a király, mind a trónkövetelő igyekezett volna megnyerni a többi, még ingadozó oligarcha támogatását. Az Erdélybe bezárkózó Kán László a valóságos történelemben sem tanúsított különösebb érdeklődést az egymással vetélkedő trónkövetelők küzdelme iránt, így akár IV. András, akár Anjou Károly számára komoly támogatást nyújtani képes és megnyerhető szövetségeseként csak a Tiszántúl nagy részén a hatalmat gyakorló Borsa fivérek – a már említett Roland 1302 táján bekövetkezett halála után a család fejének tekintett, többnyire Kopasznak nevezett Jakab, valamint öccse – jöhettek szóba. A leghatalmasabb oligarchák, a Kőszegiek – Iván és az ifjabb Henrik –, továbbá Csák Máté alighanem a töb- bet ígért támogatták volna, de azt is csak addig, míg érdekeik mást nem diktálnak. Esetünkben alighanem a győzelemre álló Anjou Károlyhoz csatlakoznak.

A mérleg nyelve határozottan a trónkövetelő felé billen tehát, kiváltképp, ha a Borsákkal sikerül éppoly gyorsan megegyeznie, mint ahogyan a valóságban történt. Végezetül pedig, ha a kassai polgárok ebben a forgatókönyvben is meg- ölik 1311 szeptemberének elején Aba Amadét, IV. András elveszítette volna leg- főbb támaszát, s egyetlen reménysége az idegen hódító elleni harc mozgósító ereje marad, erősen kérdéses azonban, hogy az mire lett volna elegendő. Anjou Károly felülkerekedése valószínűbbnek ítélnél ily módon. Arról azonban, hogy IV. András története miként ért volna véget, nyilvánvalóan értelmetlen lenne találgatásokba bocsátkozni, mert ellen- tetés játéknak szabályaival: a harc köz- ben elszenvedett hősi halál éppúgy szóba jöhetne, mint a száműzetésbe kényszerülés, a későbbi diadalmas vis- zatéréssel vagy éppen anélkül.

Anjou Károly ezen a módon kivívt győzelme ugyanakkor – ellentétben a

gyors diadal korábban már említett eseteivel – meglehetősen valószínűtlennek teszi, hogy az események a továbbiakban a valóságos történelemnek megfelelő módon folytatódjanak. Az oligarchák támogatásának megnyerése érdekében tett engedmények alapvetően átformálták volna a két fél kapcsolatrendszerét, jelentősen megnövelve az oligarchák mozgásterét. A király ellen lázadó oligarcha az idegen hódítóval szembeni harc bajnokaként léphetne fel, s ha IV. András nem esik el, hanem száműzetésbe kényszerül, éppúgy felléptethető lenne trónkövetelőként, ahogy a korábbiakban az Anjou-kártyát játszották ki például a Kőszegiek III. András ellenében. Ismerve a valóságos Anjou Károly uralkodói képességeit, egyáltalán nem túl merész feltételezés, hogy ilyen körülmények közepette is képes lett volna felszámolni az oligarchák uralmát, a részletekre vonatkozó találgatást azonban játékunk szabályai nem engedik meg.

IV. ANDRÁS ÉS AZ OLIGARCHÁK

Nem lenne indokolt eleve lemondani arról a lehetőségről, hogy IV. András döntő győzelmet arat Anjou Károly felett akár már az első összecsapás alkalmával, akár valamivel később, s a trónkövetelő kiesik játékunk szereplői közül. Erre leginkább akkor kerülhetett volna sor, ha Károly holtan marad a csataterén vagy bármely más módon meghal. Ezen a ponton a kalandosabb természetűek akár egy eredményes orgyilkosságra is gondolhatnak, mégpedig annál is inkább, mert efféle, ámbar sikertelen kísérletekre – jóval a közismert 1330. évi Záh Felicián-féle merénylet előtti időkből – a valóságban is sor került. Anjou Károly halálával azért kell számolnunk, hogy megtarthassuk a valóságos történelem azon elemét, mely szerint Nápolyba nem volt visszaút számára. Ebben az esetben IV. András marad az ország ura, ámbar csak azon megszorításokkal, ahogy elődje, III. András annak számított uralkodása elején.

A kiinduló helyzet ugyanakkor némi képpen más volna, mint 1290-ben. A külpolitikai elszigeteltség, mely III. András uralmának jó ideig legfőbb jellemzője volt, talán enyhébb lenne. Találgatni sem érdemes, hogy a nápolyi Anjouk miként reagáltak volna Károly herceg halálára, mivel azonban Magyarországra küldésének egyetlen célja Dél-Itáliából való eltávolítása volt – ugyanis a nápolyi trónöröklés szempontjából „felesleges” családtagként tekintettek rá –, meglehet, beletörődtek volna a megváltoztathatatlanba. Ez esetben az Anjouk magyarországi törekvéseit támogató pápai hatalom magatartása is bizonytalanná megértőbb lett volna Magyarországra iránt.

III. András hosszú életű özvegye, Habsburg Ágnes révén némi esély látszik egy nyugati szövetségre, de ez korántsem magától értetődő, hiszen Anjou Ká-

roly édesanyja szintén Habsburg lány volt, igaz, ő már 1295-ben elhunyt. Valószínűbbnek ítéltető a lengyel szövetség, hiszen III. András első felesége, Fenenna a Piast-házból származott, s nagybátyjával, Ulászlóval az asszony halála után is megmaradt a jó viszony, amelyet IV. András a koronával együtt megörökölhetett. Más kérdés, hogy az Anjou–Piast örökösödési szerződés – melynek értelmében III. Kázmér lengyel király (1333–1370) gyermektelen halála után Anjou Károly fia, I. Lajos magyar király (1342–1382) megszerezte a lengyel trónt is – legfeljebb akkor helyettesíthető egy hasonló Árpád–Piast-szerződéssel, ha az Anjou Károlynál egy nemzedékkel idősebb IV. András fia beházasodik a lengyel uralkodóházba – mint tette azt a valóságban Anjou Károly –, csak hogy ennek a lehetőségnek a latolgatása megint ellentétes lenne játékszabályainkkal.

IV. András számára az igazi nehézséget mindazonáltal az oligarchákkal való kapcsolat kialakítása jelentette volna. A III. Andrásról rászállt örökségről esett már szó az előző forgatókönyv kapcsán, azon mit sem változtatott volna Anjou Károly gyors legyőzése. Ez a modell lehetőséget biztosít ugyanakkor a III. András által az oligarchákkal 1300 nyarán kötött egyezség működőképességére vonatkozó találgatásokra. A valóságos történelem elemei közül bátran átvethető az a jelenség, hogy egyidejűleg többben viselik a nádori méltóságot. Ez a megoldás esetleg kielégítette volna azoknak az oligarcháknak az igényeit, akik – mint Aba Amadé vagy Kán László a valóságban – hajlandók voltak együttműködni a királyi hatalommal akár huzamosabb időn át is, feltéve, hogy az nem ártja bele magát uralmi területük ügyeibe.

Ugyanez a megoldás a maga hatalmát III. András uralkodása idején éppen csak építeni kezdő, ám csillapíthatatlan étvágyú Csák Máté vagy az igen agresszív Kőszegiek esetében aligha lett volna működőképes, azaz a királyi hatalom és az oligarchák egyes képviselői közötti fegyveres összecsapások bizonyosra vehetőek, s alighanem az utolsó Árpádok idején a valóságos történelemben tapasztaltak szerint folytatódhattak volna: az alkalmi szövetségek és katonai részsikerek ellenére a királyi hatalom mozgásterének folyamatos szűkülése jellemezné IV. András uralkodásának időszakát.

Az igazi kérdés mégis az lehet, hogy az oligarchák III. Andrásal egykor egyezséget kötő nemzedéke tagjainak idővel szükségképpen bekövetkező halála után mihez kezdett volna IV. András az oligarchák fiainak apjuk hatalmára vonatkozó öröklési igényével. Már persze abban az esetben, ha ő maga életben van még, ami korántsem magától értetődő akkor sem, ha csupán néhány évvel volt idősebb, mint az 1265 táján született III. András. A játék kedvéért azonban megengedhet-

jük talán azt a feltételezést, hogy kivételesen hosszú élet jutott IV. András királynak osztályrészsül, amire Csák Ugrin példája bátoríthat a történelem valós szereplői közül: ő 1268-ban már szörényi bánként tűnik fel, s egészen 1312-ben bekövetkezett haláláig alakítója volt a kor politikai viszonyainak.

A kérdést illetően, amint az magától értetődik, két lehetőségre szűkül a megoldások köre. Az oligarchikus magántartomány – és az azzal járó hatalom – öröklésének királyi elismerése a hűbéres tartományok kialakulásának irányába haladó átalakulás előtt nyitható volt utat, melynek végpontján az efféle tartományok halmazából álló Magyar Királyság sejlik fel. Az uralkodó a tartományok mindenkorai uraival való állandó egyezkedésre kényszerül, s tényleges hatalma ezen megállapodások sikerességének függvénye. A fejlődésnek ez az útja az európai középkor történetében számos példa alapján ismert, teljes mértékben elmentés viszont az Árpád-kornak az egységes királyság eszményét követő politikai hagyományával. Az európai példák alapján az sem kétséges, hogy van visszaút ebből az irányból, a mikor és a hogyan kérdése azonban már kívül esik játékunk keretein.

Ha viszont IV. András úgy dönt, hogy az egykor III. Andrásal kötött megállapodást csak az alkuban részes oligarchák élete tartamára ismeri el érvényesnek, éppúgy szembetalálja magát az oligarchák fiaival, miként a valóságban Anjou Károly – azaz I. Károly magyar király (1301–1342) – esetében történt. Károly megbirkózott a feladattal, közel negyedszázadot áldozva életéből a hol politikai eszközökkel, hol fegyverrel folytatott küzdelemre. Más lehetősége IV. Andrásnak sem lett volna, az azonban, hogy a valóságos Anjou Károlyhoz hasonló eredményt elérhetett volna-e, aligha ítéltető meg, mivel nem ismerjük uralkodói habitusát. Talán ezen a ponton a leginkább szűkre szabottak játékunk korlátai: egy valóságos személy képességei tettei alapján legalább bizonyos mértékig megismerhetők, IV. András azonban soha nem létezett. Biztató jel, hogy nagyapja, II. András remekül elboldogult a politikai játszmákban, s mostohafivére, III. András is képes volt egy számára idegen környezetben, jó ideig teljes külpolitikai elszigeteltségben tíz éven át fenntartani uralmát. Erre azonban mégsem hagyatkozhatunk, hiszen előfordult az Árpádok történetében, hogy a kiváló képességű apának összehasonlíthatatlanul szerényebb adottságokkal rendelkezett a fia: elegendő Könyves Kálmán és II. István példájára utalni.

Ezen a ponton tehát elakadunk, de talán nem is baj. Játszani, amint az köztudomású, csak komolyan érdemes, s a történelmi játék is csak addig érdekes, amíg egy lépésnél messzebb nem távolodik el a valóságtól. ♦

Sággy Marianne-t, a Közép-európai Egyetem Középkortudományi Tanszéke és az ELTE Közép- és Kora Újkori Egyetemes Történeti Tanszéke oktatóját, a Magyar Hagiográfiai Társaság elnökét fiatalon, 57 éves korában ragadta el a súlyos betegség.

34 évvel ezelőtt ismerkedtünk meg, végzős diák volt, amikor 1984-ben elkezdtem tanítani az ELTE Bölcsészettudományi Kar Középkori Egyetemes Történeti Tanszékén. Már akkor rácsodálkoztam magabiztos ítéletére, temperamentumára, kritikai érzékére, önállóságára. Hamar kiderült, hogy szenvedélye – a középkor szeretetén túl – a francia kultúra iránti rajongás, ebben mindketten osztoztunk. Nem csupán közös tanárainktól, H. Balázs Évától és Sz. Jónás Ilonától kapta ezt örökbé, hanem további szerencsés lehetőségei voltak arra, hogy már fiatalon hosszabb időt tölthessen Franciaországban. Egyetemistaként több hónapon át Poitiers-ben kutatott a Centre d'Études Supérieures de Civilisation Médiévale ösztöndíjasaként. Díjnyertes diákkori dolgozata, szakdolgozata, bölcsészdoktori disszertációja a francia késő középkor két politikai írójáról szólt.

Miután végzett, tudományos továbbképzési ösztöndíjasként tanítani kezdett az ELTE Középkori Egyetemes Történeti Tanszékén, majd további külföldi tanulmányokba kezdett: 1986–87-ben a Soros Alapítvány ösztöndíjasaként egy évet tanult és kutatott Oxfordban, 1989-ben pedig PhD-ösztöndíjjal a Princeton Egyetemen kezdte meg doktori tanulmányait. Itt találkozott az amerikai történettudomány két kiemelkedő képviselőjével, Natalie Zemon Davisszal és Peter Brownnal. Az utóbbi tanítványaként érdeklődése a késő antikvitás felé fordult, e témakörből készítette a IV. századi római mártírkultuszról szóló értekezését, amelyet 1998-ban védett meg.

1993-ban tagja lett a CEU Medieval Studies akkor alakult tanszékének, és ez lett fő munkahelye az elkövetkező negyedszázadban, miközben továbbra is tanított az ELTE-n. A CEU a kilencvenes évek meghatározó élménye volt: kitágult körülöttünk a világ, minden egyetemi szeminárium egy kis nemzetközi workshopra hasonlított, világhírűességek jöttek előadni, sorra szerveztük a kisebb-nagyobb konferenciákat – Sággy Marianne aktív résztvevője volt mindennek. A CEU-n szerzett tapasztalataira támaszkodva 1989-ben egy ki-

Sággy Marianne

(1961–2018)

tűnő tervvel megpályázta és elnyerte a párizsi Magyar Intézet tudományos tükári pozícióját, és öt éven át nagy odaadással bonyolította a francia–magyar tudományos és kulturális együttműködést, nem feledkezve meg arról sem, hogy ebben két egyeteme, a CEU és az ELTE, valamint választott szakterülete, a középkortudomány is megkapja méltó helyét. Párizs után pedig visszatért Budapestre, és tapasztalatban, kapcsolatokban, tudásban gyarapodva folytatta az egyetemi oktatást.

Sággy Marianne tudományos munkássága a késő antik szentkultusz és általában a középkori vallás- és kultúrtörténet területére terjedt ki. Nemzetközileg elismert szakértőként számos konferencián tartott előadást, ő maga is rendezett nagyszabású tudományos összejöveteleket, több mint hatvan tanulmánya jelent meg folyóiratokban, tanulmánykötetekben, s ezekről nemcsak az mondható el, hogy alapos kutatómunkán alapulnak, hanem az is, hogy igyekezett jó stílusban, élvezetes olvasmányként tálalni a történeti problémák újszerű megközelítését – erről

a *Rubicon*ba írt cikkei is tanúskodnak. Három monográfiája: *Versek és vértanúk: a római mártírkultusz Damasus pápa korában* (2003), *Isten barátai. Szent és szentéletrajz a késő antikvitásban* (2005), valamint a halála előtt néhány nappal megjelent *Szent Márton, Krisztus katonája* (2018). Két jelentős angol nyelvű, általa szerkesztett tanulmánykötet foglalkozik a késő antik Róma pogány és keresztény világával (*Pagans and Christians in Late Antique Rome* – 2016 és 2017). Több általa szerkesztett kötet még megjelenés előtt áll, például egy konferenciaanyag a középkori francia irodalom gyöngyszeméről, a *Rózsaregényről* vagy egy Isztambulban idén rendezett konferencia tanulmányai Szent Piroskáról, Szent László lányáról és a Pantokratór-kolostorról – betegsége miatt már nem tudott részt venni az általa szervezett konferencián. Beteggyógyában maradék energiájával az utolsó pillanatig próbálta elrendezni félbemaradt munkáit, eleget tenni kötelezettségeinek.

Saját kutatásai mellett Sággy Marianne igen sokat foglalkozott a nemzetközi hagiográfiai és patrisztikai kutatás legújabb eredményeinek, magyarországi és hazai kutatók műveinek külföldi megjelentetésével, népszerűsítésével. Lefordította magyarra mestere, Peter Brown két könyvét (*A szentkultusz; Szent Ágoston élete*), Robert Markus monográfiáját Nagy Szent Gergelyről, Pierre Riché könyvét a kora középkori Nyugat iskoláiról, valamint több fontos középkori szentlegendát és forrásszöveget. Részt vett az *Annual of the Department of Medieval Studies* és a *Hungarian Historical Review* szerkesztésében. 2001 óta aktívan bekapcsolódott a Magyar Patrisztikai Társaság munkájába. 2016-ban megalapította a Magyar Hagiográfiai Társaságot. Ez a társaság a hasonló témával foglalkozó olasz és horvát tudományos társaságokkal együttműködve 2017 szeptemberében a római Magyar Akadémián nagyszabású nemzetközi konferenciát szervezett Róma szentjeiről.

Halála nagy veszteség a magyar középkorkutatásnak. De mindez eltörpül az emberi veszteség mellett: baráti nyíltságára, segítőkészségére, személyes hangvételére, kitörő vidámságára, ironikus megjegyzéseire, szenvedélyes vitakedvére, különleges lényére emlékezni fognak barátai, kollégái, tanítványai.

KLANICZAY GÁBOR

Képek az *István, a király* című rockopera filmváltozatából, 1983. István szerepében: Pelsőczy László, Koppány szerepében: Vikidál Gyula. Zene: Szőrényi Levente, szöveg: Bródy János, Boldizsár Miklós *Ezredforduló* című drámája alapján. Fotó: Kende Tamás

„NINCS VÉGZET, CSAK HA BEVÉGZED”

A megvalósult események láncolata a meg nem történt lehetőségek járatlan ösvényei felé mutató leágazásokkal együtt egy olyan szövevényes úthálózat térképét vetíti elénk, amelyen mint egy vörös szálként kanyarog a megvalósult múlt menete. A keresztteződésen keresztül kirajzolódó végeredmény láttán a jelenkori ember alkalmasint arra a következtetésre jut, amit a *Terminátor* filmsorozat a „nincs végzet, csak ha bevégzed” tanulságba sűrít. Így Koppány be nem járt útja előtt is a „bevégzett végzet” hagyatékát érdemes vallatóra fogni.

„Szent István király pedig már régen ifjúkorában dicsőséges háborút viselt a

vitéz és nagyhatalmú Koppány vezér ellen. Koppány Tar Szerind fia volt, aki már Szent István király atyja, Géza fejedelem életében vezérséget birtokolt. Géza fejedelem halála után Koppány vezér Szent István király anyját vérfertőző házassággal kívánta magához kötni, Szent Istvánt meg akarta ölni, fejedelemségét pedig a saját hatalma alá hajtani. Ő somogyi vezér volt. Szent István összehívva előkelőit Boldog Márton hitvalló közbenjárásával az isteni könyörület segítségéért esdekelt. Ezután összegyűjtve seregét, ellensége ellen vonult, de előbb a Garam folyónál karddal felövezték, és ugyanott testőréül két főembert állított, Hontot és Pázmányt. Egész hadserege vezéréül és vezetőjéül a német nemzetségű jövevény Vecellint tette meg. Csataiba bocsátkozván mind-

két oldalon sokáig és bátran küzdöttek, ám az isteni irgalmasság segedelmével Boldog István fejedelem dicsőséges győzelmet aratott. E csatában Vecellin ispán megölte Koppányt, és igen bőséges javadalmakat kapott jutalmul Szent Istvántól, akkor még hercegtől. Koppányt pedig Boldog István felnégyeltette: az első részt az esztergomi kapura küldte, a másodikat a veszprémi, a harmadikat a győri kapura, a negyediket Erdélybe. Boldog István herceg akkor Istennek tett fogadalmát híven teljesítette, ugyanis a Koppány vezér tartományában levő minden népet, a szabadok, a termények és a nyájak tizedeit Szent Márton monostorának rendezte adni.”

A 14. századi krónikaszerkesztmény fent idézett sorai hagyták ránk a leg részletesebb híradást Koppányról. For-

FEJEDELMÜNK KOPPÁNY!

ISTVÁN KIRÁLY ALTERNATÍVÁJA

Mi lett volna, ha Koppány diadalmaskodik István felett, és az ő irányvonala határozza meg Magyarország jövőjét? A kérdés régóta foglalkoztatja a kutatókat is. 1869-ben a korszak egyik legjelesebb történésze, Szabó Károly ekként felelt erre. *„Ez a párt, ha győzhet, hazánkat az európai polgárosultságtól teljesen elszigetelve s abban a reformeszmék terjedését megakadályozva, nemzetünket a pogányságot gyűlölő keresztyén népek érdekeivel a legélesebb ellentétbe állította s ezek hódítási törekvéseinek célpontjául tűzte volna ki. Nem lehet ugyanis kételkednünk, hogy az akkori európai viszonyok közt a magyar állam föntartására a keresztyén népek rokonszenve [...] elkerülhetetlen szükségégt vált.”*

Az ilyesfajta kérdésekhez, amelyek a meg nem valósult múltat firtatják, ellentmondásosan szokás viszonyulni. Egyfelől szinte szertartásosan hozzáteszünk, hogy a kérdés mennyire történetietlen, mert nem az lett, hanem amit megtanultunk. Másfelől viszont, aki igazán elgondolkodik egy sorsfordító jelenségen, az felteszi ezt a kérdést, hiszen érdekli, hogy milyen lehetőség rejlik a ki nem bontott változatban. Ebből a szemszögből tehát új megvilágításba kerülhet a tényleges kimenetel, s ennek köszönhetően új részletekre derülhet fény, ekképp az összefüggések rendszere is gazdagodik, finomodik. A „mi lett volna, ha ...?” gondolatmenettel csak az lehet a baj, ha valaki egy elágazási ponton elindul a meg nem történt lehetőség irányába, és közben túlhalad a megvalósult történelem egy másik elágazási pontján, nem figyelve arra, hogy egy új elágazási pont új kérdést vet fel.

rásértéke a történetek és a végleges formába öntés között eltelt hosszú idő ellenére magas, hiszen ez a krónika több, már elveszett Árpád-kori gesztát foglalt magába. Másutt Koppány halálának helyszínéről és hívei bűnhődéséről szól. *„Bajorországból, Wasserburgból származott Vecellin, aki Szent Istvánnal Somogyban Koppány vezért megölte. Aznap ugyanis ő volt a hadsereg kapitánya. Tőle származik és ered a Ják nemzetség. Ezekben a napokban érkezett Hont és Pázmány, akik Szent István királyt a Garam folyóban [Esztergomban] teuton módra karddal felövezték [...] Tanácsukra és segítségükkel a magyarok fölé királyt állítottak, sok Koppány vezérhez csatlakozott, a keresztséget és a hitet elutasító magyar nemest pedig rút szolgaságra vetettek.”*

Más kútfőinkből csupán elszórt adalékok nyerhetőek. A Szent Márton hegyén álló (pannonhalmi) Szent Benedek-rendi kolostor javára 1002-ben kiállított privilégium István nevében szól a közelmúltról: *„amidőn a háború vihara kitört, amely a németek és a magyarok között hatalmas viszályt támasztott, s különösen, amikor a belháború romlása fenyegetett, egy bizonyos Somogy nevű megye el akarván engem üzni az atyai székből...”* A Könyves Kálmán idején (1095–116) írott kisebbik István-legenda a király és a régi szokásokhoz ragaszkodó „bizonyos nemesek” döntő összecsapását Veszprém alá helyezi. A középkor végén arról is lehetett tudni, hogy Koppány bázisa túlterjedt Somogyon. A Karthauzi Névtelen 16. század eleji magyarságával szólva:

„Vala azért az ydőben Somogyssagban egy pogan hatalmas herczek, kynek kwppan vala newe az reeghy kopaz zrynd feyedelemnek maradeka, ky meegh zent Isthwan attyanak eelteenben ees erőssen wralkodyk vala mynd egheez Somogsagban es zalassagban.”

KI VOLT KOPPÁNY?

Koppány apja Tar Szerind volt. Ennyi, amit a krónikából tudni lehet. Még egy tényértékű következtetésre juthatunk, mely szerint Koppány a dinasztiaalapító Álmos nagyfejedelem fiági leszármazottja, egy 1779-től elterjedt kifejezéssel élve „Árpád-házi” volt, máskülönben nem formálhatott volna igényt a főhatalomra. Van még egy nyom, ami

ezt a következtetést erősíti: a „vérfer-tőző” házasság terve Géza özvegyével. A krónika elitélő jelzőjétől elvonatkoztatva itt a sógorházasság (levirátus) szokására vetül fény, amelynek lényege, hogy a családfő elhunytja után a család/nemzetség rangidős tagja veszi nőül az özvegyet.

Ez az eurázsiai pusztákon bevett gyakorlat olyannyira régi, hogy a Kr. e. II. és I. század fordulóján élt kínai történetíró, Sima Qian is feljegyezte az ázsiai hunokról: *„Szokás szerint az apa halála után a fiú veszi feleségül a mostohaanyját. Ha egy fivér elhal, fivérei feleségül veszik az özvegy sógornőket.”* A hunok *„csak azért veszik feleségül mostohaanyjukat és özvegy sógornőjüket, mert nem akarják, hogy a had kihaljon”.* A nagy térbeli és időbeli távolság dacára nem túlzó merészség az ókori hun analógiát a magyar változat értelmezéséhez segítségül hívni, hiszen a két eset ugyanabból az etnikumok felett álló tágas sztyeppe kultúrköréből tűnik elénk.

Ettől még Tar Szerind ágát nem tudjuk pontosan elhelyezni az Árpádok családfáján, mivel a hazai elbeszélő kútfők Árpádnak kizárólag Zolta nevű fiától kö-

zölnek leszármazásrendet. Eszerint Zolta fia Taksony volt, az ő két fia Géza és Mihály, Géza fia Szent István, Mihály két fia pedig Vazul és Szár László. Csak-hogy a dinasztia családfája sokkal terebélyesebb volt a 10. század első felében. A VII. (Bíborbanszületett) Konstantin bizánci császár (913–959) szerkesztette kormányzati munkában olvasható, hogy Árpád négy fiat nemzett, Tarkacsut, Jeleget, Jutocsát és Zoltát, majd felsorolja a fiak leszármazottait is. A birodalom kormányzásáról szóló könyv sokatmondó adaléka, hogy a császárral korosztályos Falicsi magyar nagyfejedelem Árpád harmadik fiától, Jutocsától való unokája, míg őutána Taksony, Zolta révén a negyedik fiútól való unoka uralmáról tudunk más forrásokból. Taksonytól kezdve csak a hatalmat tartó legifjabb dinasztiaág tagjairól értesülünk; kivéve Koppányt, akinek rokonsági fokát az ismert adatokból nem lehet megállapítani. Óvatos feltételezéssel szólva Szerind és Koppány vérvonala Árpád egyik idősebb fiához, talán Tarkacsuhoz köthető.

Koppány születési évét sem ismerjük. Életkorának viszonylagos meghatározását segítő körülmény, hogy Géza

halála után ő kérte nőül Saroltot, és nem Géza öccse, Mihály. Ebből az következik, hogy az uralkodóház akkor élő tagjai közül Koppány volt a rangidős. Ám mivel Géza, Sarolt és Mihály között sem ismerjük a pontos különbséget, az is elképzelhető, hogy Koppány Saroltnál fiatalabb volt. Az bizonyos, hogy Mihály előtt született, és a 997-ben serdülőkorú Istvántól legkevésbé egy szűk emberöltő választotta el. Tehát Koppány a 950-es évek eleje és a 960-as évek közepe között jöhetett a világra. Géza halálakor tetterős férfiúként, a régi rend kívánalmainak teljességgel megfelelően indult harcba a Magyar Nagyfejedelemség trónjáért.

Koppány kérésként való fellépése a fent vázolt művelődéstörténeti háttér ismeretében viszont egyvalamit kétségkívül bizonyít: Tar Szerind fia izig-vérig a régi szokások követője volt. Mind a nagyfejedelmi hatalomra, mind Sarolt kezére vonatkozó igényét az ősi világrend éltette: a borotvált, vagyis rítus szerint nyírott kopasz apa nyomdokai-ba lépett. Ez ugyan nem zárja ki annak lehetőségét, hogy valaha megkeresztelték, de erre csak egyetlen indokot tudok elképzelni: ha fiatalkorában fel is vette a keresztséget, azt önvédelemből, színleg tette, hogy elkerülje az erőszakosan térítő Géza haragját.

Koppány és a főhatalmat kézben tartó Zolta-ág kapcsolatát mérlegelve nem lehet nem kitérni az özvegy személyére. Hogyan viszonyult egymáshoz Koppány és Sarolt? Kézenfekvő válasz gyanánt az kínálkozik, hogy Sarolt fia védelmére kelt a trónviszályban. Ám mitől lehetünk biztosak ebben? Mi volt valójában Sarolt: a fia uralmáért a harcot is vállaló anya, vagy egy új nászra kész nagyfejedelem-asszony? Sarolt csak Koppány nagyfejedelem oldalán maradhatott volna az ország első úrnője, mint ahogy rokonai, az erdélyi Gyulák csak az ő révén őrizhették volna meg politikai befolyásukat (nem elefejtendő, hogy nevük a gyula méltóságnévből ered, amely az uralkodó utáni legmagasabb rangot jelentette a Magyar Nagyfejedelemségen belül).

Koppány és Gyula (Gyuláék?) érzékenysége – esetleg szövetségére? – utaló halvány nyom, hogy Istvánnak királyságra jutván szinte első dolga volt anyai nagybátyja ellen hadat vezetni, amiből úgy tűnik, mintha bosszú vezérelte volna. Mindazonáltal nem tudunk semmit Sarolt személyes vonzalmairól, ahogy arról sem, hogy Koppány milyen érzületet táplált a szilaj természetű Sa-

rolt iránt; az is meglehet, hogy a somogyi nagyúr kérőként történt fellépését kizárólag a levírátus régi kötelve kényszerítette ki.

A KENYÉRTÖRÉS

Koppány életének csupán egyetlen, méghozzá a végső szakaszát ismerjük. 997-ben – bár nem tudni, mely napon – hunyt el Géza, és 1000 karácsonyán lett király István. E két időpont között szállt harcba a somogyi nagyúr a trónért, ami elvileg négy évet jelent, ám gyakorlatilag bizonyos, hogy Géza halálhírére véve Koppány azonnal fegyvert ragadott. Egy nyugat-európai levélváltás nyoma és a serdülőkorú István családi állapota egyaránt a 997. esztendőre keltezi az Árpád-házon belüli rokonháborút. Ekkor Gerbert d'Aurillac reimsi érsek (a későbbi II. Szilveszter pápa) „Szkítia” és Itália miatt aggódik, a III. Ottó udvarában késő ősszel kelt válasz szerint még nem született döntés arról, hogy a császár „Szkítia” vagy Itália földjére indul-e haddal. Bár Ottó az idő tájt hadban állt az elbai szlávokkal, őket sosem hozták kapcsolatba a szkítákkal; a magyarokat annál inkább, kiváltképp a 10. század elején alkotó Regino prümi apát-krónikás óta.

A híráramlás sebességét beszámítva Géza 997 elején halhatott meg, Koppány seregyűjtése tavasszal–nyáron mehetett végbe, a sorsdöntő csata kimeneteléről pedig késő őszig még nem szereztek tudomást német földön, tehát az a nyári és őszi hónapok bármelyikén folyhatott. A mozgósítás ideje függ attól is, hogy Koppány számára mikor vált bizonyossá a mellőzésére irányuló nagyfejedelmi szándék. Vitathatatlan, hogy a Szerind-ág és a főhatalmat birtokló Zolta-ág közötti ellentétre Géza halála előtt nincs közvetlen adat, de egy 11. századi német krónikaíró elszólása annak bizonyosságául szolgál, hogy Koppány, ha máskor nem, hát 995-re tisztába jött Géza akaratával. Reichenauai Hermann ezt írja 995-höz: „Gizellát – igazán neve szerint a hit kezeseként – feleségül adták Istvánhoz, a magyarok királyához, miután az Krisztus hitére tért.” István anakronisztikus címzésétől eltekintve (ekkor ő még nem volt király) itt a német „kezes”, „tűsz” jelentésű „Geisel” szó Gizella nevével hallható egybecsenzése, mi több, tudatos írói egybecsendítese az érdekes. Mert e megjegyzés értelme szerint Gizellára Magyarország majdani első asszonyának szerepe várt.

Mindez beleillik Géza 972 óta folytatott következetes németbarát politikai vonalvezetésébe, sőt szinte meg is koronázza azt. Az Istvánnak szánt bajor hercegnő, akire hittérítői feladatok is hárultak, egyértelműen a két monarchia hosszú távú szövetségének zálogát jelentette, s mivel a korabeli államok természetes megjelenési formája az egyeduralmi rendszer volt, közöttük a legerősebb kapcsolatot dinasztikus kötelékekkel lehetett létrehozni. A félpogány apától való István és az Ottók oldalágából származó Gizella e házasság révén egymás jövőbeli szerepét értékelte fel; kettejük közös magyarországi életpályája a Zolta-ág keresztény újrafogalmazású hatalomgyakorlását jelentette, egyszersmind a többi Árpád-sarj nemzedékeken keresztüli, sőt lehetőleg örökös távoltartását a magyar tróntól. Kizárt dolog, hogy ez Koppánynak ne tűnt volna fel 995 tájékára.

A somogyi nagyúrnak ebből eredően már Géza utolsó éveiben is alapos indítéka volt a fegyveres készülődésre. Vele szemben a nagyfejedelem családjának számításba kellett vennie, hogy az eltervezett utódlás nem ígérkezik zökkenőmentesnek. Nem vélet-

len, hogy 997-ben ütőképes, zömében külföldi eredetű haderőre támaszkodhatott István a „magyarok és németek” csatájában. A jövevény lovagok nyilvánvalóan évek óta készen álltak az Árpád-ház keresztény tagjainak oldalán – egyúttal a maguk érdekében – fegyvert fogni, de a magyar krónika nyíltan megvallja, hogy bizonyos idegen nemzetségeket Géza hívott be a keresztény térítés nyomtatékosítása végett. Úgy látszik, eléggé biztonságban érezte magát ahhoz, hogy ne törekedjék leszámolásra, „megelőző” csapásra. A kenyértörés dolga így Koppányra és az egy nemzedékkel ifjabb Istvánra maradt.

Részletkérdés, hogy hol vívták meg a döntő csatát 997-ben, Veszprémnél vagy Somogyban. A kisebbik István-legenda személytelen fogalmazása miatt elképzelhető, hogy Koppány előbb Veszprém alatt szenvedett vereséget, onnan Somogyba vonult vissza, s a saját szállásterületén érte a halálos csapás Vecellintől. Azért valószínűbb a krónika által vallott somogyi helyszín, mert a felnagyelt holttest egyik darabját, amint láthattuk, Veszprémbe küldték, és ez a többi célpont (Esztergom, Győr, Erdély egy ismeretlen vidéke) el-

helyezkedését tekintve egy távolra küldött véres üzenet egy-egy állomása-ként áll össze logikus rendszerre. Minek kellett volna Veszprém alól Veszprémbe üzenni a testcsonkkal?

Kinek mit jelenthetett a szétszabdalt Árpád-házi nagyúr látványa? Nyilvánvaló, hogy István keresztény táborát megnyugvással tölthette el, ám a pogány többséget bénító erővel félemlíthette meg. Ez okból hiba lenne a jelek jelentését leegyszerűsíteni: az üzenetnek kettős természete volt. Tagadhatatlan, hogy a szemléltetés hatékonyan bizonyult, mivel István egyeduralmát hosszú ideje nem háborította belviszály. Csak az Erdélynek szóló „üzenet” nem érte el a kívánt hatást, ha István évekkel később úgy vélte, nagybátyjára kell támadnia. Ugyanakkor, hogy a Gyula/Sarolt-problémához is visszakanyarodjunk, István király erdélyi hadjárata 1003-ban nem azt bizonyítja, hogy a Gyulák az egész Árpád-nemzetséggel álltak szemben, inkább a főhatalmat kisajátító Zolta-ág legújabb nemzedékébe tartozó Istvánnal.

Kihez kötődhetett Sarolt testvére, Gyula? Talán Istvánhoz, akinek főhatalma és német felesége miatt befolyásvesztéssel kellett számolnia? Valószínűsíthetően Sarolt nőül ment volna Koppányhoz, akár vonzalomból, akár számításból. Miért kellene fivérééről azt feltételeznünk, hogy a Zolta-ág mellett kötelezte el magát? Nem az állt inkább Gyula érdekében, ha a Sarolt új házasságával járó ágváltás (értve ezen azt, hogy Álmos nemzetségének megint egy idősebb ágából való leszármazottjához kerül a főhatalom) megtartja Géza özvegyét Magyarország első asszonyának Koppány nagyfejedelem oldalán?

Az összefüggések ezen lehetséges rendszerre láttán máris érthető, miért tűnt el a hirtelen Sarolt az írott emlékezet lapjairól, és miért támadta meg István az erdélyi rokonokat. Igaz, a hadjáratra adott krónikás indoklás felemlíti Gyula pogányságát és a magyarokkal szembeni erőszakoskodását, de e két érv közül az egyik tényszerűen nem igaz, hiszen Gyula felmenői a 10. század közepe óta (bizánci rítusú) keresztények voltak, a másik érv pedig a semmitmondó általánosítás miatt gyanús. De hiszen a történelmet akkor is a győztesek szemszögéből írták, Szent István pedig volt annyira sorsfordító jelentőségű szereplője az első ezredfordulónak és a rá következő ezredévnek, hogy emlékeztete megérjen némi nagyvonalú múltértelmezést.

MI LETT VOLNA, HA NEM ISTVÁN GYŐZ?

A fenti töprengések után ideje számot vetni a Koppány nagyfejedelem uralkodása által nyújtott alternatívával. Előbb a „nagyfejedelem” szó szorul magyarázatra, melyet a királyság kora előtti magyar egyeduralkodóra alkalmazok. Ez nem szokványos kifejezés, holott szilárd forrásalapja van, emiatt érdemes lenne a köztudatban elültetni. Annak idején Árpádot a Bíborbanszületett Konstantin császár fémjelezte munka a „megas arkhon”; fél évszázadra rá Querfurti Brúnó térítő érsek levelében a „senior magnus” címmel illette Árpád dédunokáját, Gézát. Mármost ez a két, egymástól független görög és latin kifejezés egyaránt a „nagyfejedelem” jelentést hordozza. A terminológia egyszersmind azt jelzi, hogy Koppány aligha vállalkozott volna a Magyar Nagyfejedelemség Magyar Királysággá alakítására.

Az általa kínált uralkodói alternatíva a be nem végzett múlt, ahová a valós történelem felől nyíló elágazási pontról tekinthetünk be. Vitathatatlan és mindenekelőtt hangsúlyozandó alapkörmény, hogy Koppánynak győzelme esetén szembe kellett volna néznie azzal a súlyos külpolitikai válsághelyzettel, hogy a Német-Római Császárság ellenes érzületet táplál a Magyar Nagyfejedelemség iránt, hiszen a hivatalos keresztény és németbarát diplomácia letéteményese a Géza-István-vonal volt. Az már örökre nyitott kérdés marad, miként sikerült volna ezt a válsághelyzetet kezelni. Íme három tetszőleges forgatókönyv-változat.

1 | Koppány feleségül veszi Saroltot, utódaik születnek; a 982 körül világra jött István édesanyja 997-ben negyvenévesnél fiatalabb lehetett, így ennek lett volna biológiai esélye. Istvánt megölik vagy anyja kegyelméből csak félreállítják, akár úgy is, hogy uralkodásra és utódnemzésre alkalmatlanná teszik; mindenesetre Koppány és Sarolt vérvonalán folytatódik tovább az Árpád-ház. A görög rítus szerint keresztelt úrnő ráveszi új férjét, legalább színleg térjen Krisztus hitére. (Sarolt természetét ismerve Koppánynak nem lett volna túl sok választása.) Koppány sikeresen kezeli a külpolitikai válságot, és kiegyezik a német-római uralkodóval.

2 | Koppány feleségül veszi Saroltot, aki nem bocsátja meg neki fia halálát, és az első adandó alkalommal ellene fordul. Az első adandó alkalmat a német-római

császár támadása jelenti, aki bosszút áll a keresztény magyar rokonért. Koppány e kettős, belülről és kívülről fenyegető válságon úrrá lesz, majd egy új feleséggel a dinasztia folytatójává válik. **3** | Ugyanaz a Koppány-Sarolt-konfliktus és ugyanaz a magyar-német háború, mint az előbb, de az új nagyfejedelem ezúttal maga alá gyűri a válság. Koppány meghal, magva is szakad, Magyarország állami függetlensége veszélybe kerül. Felértékelődik Géza öccsének, Mihálynak, illetve két fiának, Vazulnak és Szár Lászlónak a jelentősége. Az ő rátermettségükön áll vagy bukik, hogy az ország megmarad, avagy az Avar Kaganátus sorsát felidézve lassú enyészet martalékává válik.

A be nem végzett régmúlt lehetőségeit végtelenségig kombinálhatnánk tovább, apró részleteket cserélgetve a cselekményvázakon. Ehelyett inkább arra érdemes figyelni, hogy a harmadik változat derűlátó kimenetelében jó eséllyel ugyanúgy a Vazul-ág ragadta volna magához a hatalmat, mint ahogy az tényleg bekövetkezett, csak nem 1046 végén, hanem korábban. A történelem bejárta úttól ez esetben nem lehetett volna túl messzire barangolni, főleg úgy, hogy tudjuk: a Vazul-ág sikerrel kezelte egy válsághelyzetet.

A JÖVŐ AD MINTÁT A MŰLTRE

„...miután az ő [István] fia [Imre] még atyja életében meghalt, s mivel másik fia nem volt, ezt [Pétert] örökbe fogadta, és őt a királyság örökösévé megtette. Rokonának fiát [Vazult], noha az méltóbb volt a királyságra, minthogy ebben nem értett vele egyet, megvakította, s kicsiny fiait száműzetésbe küldte.” Az *Altaichi Évkönyvek* tömören érzékelteti a magyar uralkodóház és így a magyar állam krízisét. Valóban, amikor István országát Szűz Mária oltalmába ajánlva 1038-ban lehunyta szemét, nem fiági rokona, hanem nővére fia követte a trónon. Orseolo Péter népszerűtlen uralkodása elégedetlenséget váltott ki, aminek következtében Istvánnak egy másik nőági unokaöccse, Aba Sámuel lett a király. 1041 és 1044 a folyamatos magyar-német háborúk idejét, majd Péter viszatérését hozta. A gyűlölt Péter 1045-ben III. Henrik császár hűbéreséül szegődött, ezzel önnön végeleges bukását siettetve. 1046-ban pogánylázadás tört ki, amelyet a hazatért két Vazul-fi, Levente és András csendesített le.

Levente halálával I. András egyedül maradt. Mivel akkor még nem volt fia, hazahívta Lengyelországból öccsét, Bélát, akit 1048-ban a trón örökösévé tett. Szükség is volt a testvérek összefogására, mert a Német-római Császárság nem fogadta el a magyar hűbér megszűntét. Ám 1051-ben Vértesnél, 1052-ben Pozsony alól kellett visszafordulniuk III. Henrik vert hadainak. András ekkor veszélyes, de sikeres politikába kezdett. Célja az volt, hogy országot visszaemelje Szent István-kori megbecsült jogállásába. Támogatta Konrád herceg pártját is, így a birodalom erejét a belső szétválás kötötte le. 1056-ban váratlanul meghalt a császár, s a gyermek IV. Henrik helyett kormányzó erővel sikerült megegyezni. Az 1058-as morvamezei békében önmagát ismétlő történelmünk ismeri meg: a két állam immár újra szövetségi viszonyát házasság koronázta, időközben ugyanis Andrásnak fia született, akit az új német uralkodó gyermekkorú nővérével adtak össze. Amint annak idején István és Gizella, úgy Salamon és Judit esetében is az volt a kikötés, hogy ők örököljék a királyi trónt, személyük legyen garancia a szövetség folytatására.

Mindezek miatt Béla herceg „kiszemizése” Koppány mellőzését idézte, bár András nem járt akkora szerencsével, mint István. Béla túlélte bátyja tiszavárkonyi cselvetését: a korona helyett az életet jelentő kardot választotta. 1060-ban sereget gyűjtött és legyőzte Andrást, aki hamarosan belehalt sérüléseibe. Salamon ekkor elmenekült az országból, ahol három évig I. Béla király uralkodott. Őt a támadó német hadak ellen készülve érte a hirtelen halál. András politikáját dicséri, hogy 1063-ban fia szövetségként és nem hűbéresként tért vissza. Később az unokatestvérei, Géza és Szent László ellen küzdő, 1074-ben elűzött Salamon király hiába ajánlotta fel szorult helyzetében országát sógorának hűbérről, megtagadva ezzel apja életművét, az Árpádok Magyar Királyságát ezáltal nem fenyegette a német-római alávetés veszélye.

Megfontolandó, hogy a 11. század folyamán a Német-római Császárságnak kétszer is tudomásul kellett vennie a magyar uralkodóházon belüli ágváltást: egyszer amikor a német hűbéres Pétert elűzve András foglalta el a trónt; másodszer amikor a németekkel időközben szövetségre lépett Andrást és fiát, Salomont a Béla-ág végérvénye-

sen kiűtötte a hatalomból. Egyik fordulat tudomásulvétele sem ment könnyedén, még úgy sem, hogy mindkét esetben katolikkussá lett Árpádok álltak szemben a német külpolitika irányítóival. Ennélfogva annyi biztos, hogy Magyarország keresztény monarchiává válása – függetlenül a nagyfejedelemségi vagy királysági államformától – megkerülhetetlen lépés maradt, hiszen a korabeli keresztény környezet nem tűrt volna sokáig egy mégoly békés Kárpát-medencei pogány államot. (Azt, hogy egy sztyepei eredetű pogány állam lehet békés is, a Kárpát-medencében negyed évezredig fennálló Avar Kagánatus példázza, amely egy idő után felhagyott támadó hadjárataival.)

Az imént előadottak ismeretében végképp nem igazolható az a tétel, hogy Koppány győzelme mindenképpen a magyar állam és a magyar nép megsemmisüléséhez vezetett volna. Logikai lehetőségként fennállt, hogy ő vagy egy leszármazottja politikai és/vagy hitbeli megfontolásból még a 11. században felveszi a kereszténységet.

ÖSSZEGZÉS

Koppány Árpád nagyfejedelem fiági leszármazottja volt, mert csak így formálhatott jogigényt a trónra; még hozzá Zoltához képest egy idősebb Árpád-fiú sarja lehetett. Koppány a pusztai íjészítő népek között élő régi szokásokat követte, amit a trónöröklési szándékon kívül házassági terve bizonyított. Ő kérte feleségül Saroltot, vagyis az uralkodóház tagjai közül ő volt a korban-rangban soron következő. A 950-es vagy 960-as években kellett világra jönnie, életkora így Gézáé és Mihályé közé tehető. A 997-ben kesei serdülőkorát élő Istvánhoz képest jóval idősebb lehetett, hiszen anyját kérte nőül. Az is lehet, hogy erre csak a levírás szokása s nem a személyes vonzalom indította.

Koppány és István harca nem egy országos horderejű felbolydulás, hanem a dinasztia belüli leszámolás volt. Színtere a Dunántúlra korlátozódott, és a végkifejlet 997 őszén Somogyban játszódhatott le. Koppány trónigénye az akkor jórészt pogány magyarság közegében teljesen értelem szerű, jogos, sőt órá nézve kötelező volt; nem hagyta magát kiszemlizni, hanem egy uralkodói nemzetség ősi hagyományait követve szállt harcra a trónért. A „felkelés”, a „lázadás” és az

ilyesfajta minősítés a győztesek utólagos ítéletalkotását tükrözi, ezért a tárgyilagosság jegyében Koppány és István trónküzdelmeként érdemes értékelni kettejük harcát.

Néhány tényértékű következtetést megengedhetünk magunknak. István keresztény királysága szükséges, de nem elégséges feltétele volt az ország megmaradásának: 1024-ben II. Henrik halálával új dinasztia került a nyugati császárság trónjára, aminek következtében olyannyira megromlott a magyar–német viszony, hogy II. Konrád 1030-ban indított támadását fegyverrel kellett visszaverni. Másfelől viszont a két birodalom harapófogójába szoruló s ott összeroppanó magyar állam rémképét is el kell hessegetnünk, mert II. (Bolgárölő) Baszileiosz bizánci császár 1018-ig az első bolgár állam legigázásán fáradozott, utódai alatt azonban lassú agóniába fordult a makedón dinasztia sorsa.

Mindazonáltal búcsút kell vennünk a pogány rendet, vallást, szabadságot megőrző Koppány képzetétől, mert önmaga érdeke ellen cselekedett volna az, aki a keresztység nyílt elutasításával állandó beavatkozási alapot tálal a térítőhódító monarchiák elé. Az országos léptékű vallásváltásnak ez esetben Koppány is adhatott volna lendületet: vagy türelmesebben jár el, akár csak később Aba Sámuel, vagy Istvánéhoz mért keménységgel, és akkor őt vádolja a dozmati regösének. Mindazonáltal távlatos szándékairól semmi érdemlegeset nem tudunk és már nem is tudhatunk meg.

Koppány államférfiúi képességeinek bizonyítására nem adott lehetőséget a történelem. Istvánnak igen, neki nem. István sikerrel járt, hiszen széles körű külpolitikai elismertséggel hajtotta végre a Magyar Királyság megalapítását, és vezetett be olyan újításokat, amelyek közül néhány – latin betűs íráskultúra, kodifikált törvénykezés, területi alapú világi és egyházi közigazgatás – napjaink Magyarországon is hatályos. A megismerhetetlen nagyúr és a magyar államiság zsinórmértékévé vált szent király ellentétét a népi emlékezet így oldotta fel Somogyban: „*Lényegében mind a kettő egy abszolút böcsületes embőr volt. Az egyik, mert lépést tartott a korral, a másik meg azért volt böcsületes, mert tudott ragaszkodni múltjához, és abban látta a legszébbet, a legjobbat [...] Lehet, hogy István király jó vezér volt, jó király volt, jó köröstyény vót, de Koppány is igaz embőr vót.*” ♦

Válasszon régi számainkból!

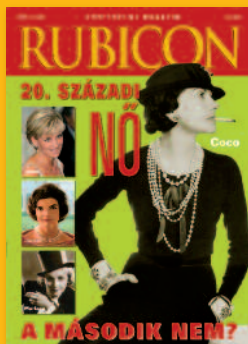
Egyenként is megvásárolható példányok

2004/4	Bibó István, a nemzet lelkiismerete	448 Ft	☐
2004/8-9	60-as évek	699 Ft	☐
2004/10	IV. Károly	448 Ft	☐
2004/12	Az Andrássyak világa	448 Ft	☐
2006/2-3	Háború a modern korban	789 Ft	☐
2006/7	Terrorbombázások – Tortúra	545 Ft	☐
2006/8	Che Guevara – Keresztesek	545 Ft	☐
2007/3	Állambiztonság – Titkosszolgálat	595 Ft	☐
2007/6-7	A magyar bor századai	889 Ft	☐
2007/8	A 20. századi nő	595 Ft	☐
2007/9	Személyi kultuszok	595 Ft	☐
2007/10	Horthy Miklós kultusza	595 Ft	☐
2007/1 különszám	AVO-AVH-III/III	595 Ft	☐
2008/1	Emigrációk	595 Ft	☐
2008/2-3	Reform, modernizáció	595 Ft	☐
2008/4	Szlovákia + Híres asszonyok	595 Ft	☐
2008/5	A repülés úttörői + Edvard Beneš	595 Ft	☐
2008/6	Ókori olimpiák + Katyn	595 Ft	☐
2008/7-8	Fekete krónika	895 Ft	☐
2008/9	Fekete-fehér Amerika	595 Ft	☐
2008/10	A doni kálvária + '68 világa	595 Ft	☐
2008/1 különszám	Titokzatos ókor	595 Ft	☐
2009/1-2	Magyar jobboldali hagyomány	895 Ft	☐
2009/3	A királysroktól a 301-es parcelláig	595 Ft	☐
2009/4	Amiről a címerek mesélnek	595 Ft	☐
2009/5	Délvidéki tragédia	595 Ft	☐
2009/6	Út a háborúhoz	595 Ft	☐
2009/7-8	Vadászat Magyarországon	895 Ft	☐
2009/9	A téli háború – Kálvin és a reformáció	595 Ft	☐
2009/10	Egyenruha-történet – Középkori magyar királynék	595 Ft	☐
2009/11	Középkor	595 Ft	☐
2010/1	A csendőrség története 1881-1945	645 Ft	☐
2010/2	Szabdkörművesek	645 Ft	☐
2010/3	Szélsőjobboldali radikalizmusok	645 Ft	☐
2010/6	Kitelepítések – Ki volt Biszku Béla?	645 Ft	☐
2010/7	A szex és erotika kultúrtörténete	645 Ft	☐
2010/8	Sikertörténetek a 19. században	645 Ft	☐
2010/9	1956-os sortűzek – Kulákok	645 Ft	☐
2010/10	Hitler és Sztálin tábornokai – Károlyi Mihály	645 Ft	☐
2010/1 különszám	Trianon és a revízió	645 Ft	☐
2010/2 különszám	Ormos 80	645 Ft	☐
2011/1	A Szent Korona viszontagságai	645 Ft	☐
2011/2	Vörös terror, fehér terror	645 Ft	☐
2011/3-4	A 19. század – Bethlenek	995 Ft	☐
2011/5	Weimar arcai – Megszállások	645 Ft	☐
2011/6	A Hitler-Sztálin paktum	645 Ft	☐
2011/7	Háborús bűnösök	645 Ft	☐
2011/8	Királykérdés Magyarországon	645 Ft	☐
2011/9-10	Bethlen István	995 Ft	☐
2011/11	Az avarok	645 Ft	☐
2011/12	Gulag	645 Ft	☐
2011/1 különszám	Dicsőséges dinasztia: Árpád-ház	645 Ft	☐
2011/2 különszám	Náci örökség	645 Ft	☐
2011/3 különszám	Magyar középkor	645 Ft	☐
2012/1-2	Magyarország a mérlegen	995 Ft	☐
2012/3	Kitörés	645 Ft	☐
2012/6	Adók és adófizetők – Hitler stílusa	645 Ft	☐
2012/7	Újkori olimpiák – Lovagok világa	645 Ft	☐
2012/8	Horthy István halála – Kádár arcai	645 Ft	☐
2012/9-10	Klebelsberg – Aktuális Horthy kép	995 Ft	☐
2012/11	Volksbund kontra Hűségmozgalom	645 Ft	☐
2012/12	Sztálin – Nagy perek – A „Kossuth címer”	645 Ft	☐
2012/1 különszám	Boszorkányság	645 Ft	☐
2012/2 különszám	A Magyar nemesség	645 Ft	☐
2013/1	Híres merényletek – Gestapo	695 Ft	☐
2013/2-3	Nagy Szulejmán – Pápák és a Pápaavasztlás	995 Ft	☐
2013/4	Mozaikok az európai zsidóság történetéből	695 Ft	☐
2013/5	Horthy Istvánné – Grófok, hercegek, bárók	695 Ft	☐
2013/6	Szent István nyomában – Fehérvár	695 Ft	☐
2013/7	Bethlen Gábor – Kis magyar lőtörténelem	695 Ft	☐
2013/8	A mohácsi csata – II. Lajos kontra Szulejmán	695 Ft	☐
2013/9-10	Napoleon – A hatalom és a szélsőjobb a Horthy-korban	995 Ft	☐
2013/11	Hősök tere – Nemzet és emlékezet	695 Ft	☐
2013/12	A Bethlen-korszak	695 Ft	☐
2013/1 különszám	A borgiák – Firenze és a Mediciek	695 Ft	☐
2013/2 különszám	Mi történt Mohács után?	695 Ft	☐
2014/1	A székelység története	695 Ft	☐
2014/2	Zrínyiek	695 Ft	☐
2014/3	Dózsa György, 1514 – Megszállás, 1944	695 Ft	☐
2014/4-5	Seuzo-kincs – Az I. világháború	995 Ft	☐
2014/6	A béke kálváriútján – Apponyi Albert gróf	695 Ft	☐
2014/7	Egy magyar mítosz – Az aranycsapat	695 Ft	☐
2014/8	Sopron – A hűség városa	695 Ft	☐
2014/9	Isonzó – Doberdó – Caporetto	695 Ft	☐
2014/10	Az Oszmán Birodalom	695 Ft	☐
2014/11	A kiugrási kísérlet	695 Ft	☐
2014/12	Magyar béketörekvések – Szent-Györgyi Albert	695 Ft	☐
2014/1 különszám	Európa	695 Ft	☐
2015/1	A nagy háború, 1914-1918	695 Ft	☐
2015/2	Islám radikalizmus – Vitriolos karikatúrák	695 Ft	☐
2015/3	Haditengerészet	695 Ft	☐
2015/4	1945, egy végzetes év – Hóman Bálint	695 Ft	☐
2015/5-6	Örmény genocidium 1915 – Német kapituláció 1945	995 Ft	☐
2015/7	Petőfi élete és halála	695 Ft	☐
2015/8	Női szerepek a történelemben	695 Ft	☐
2015/9	A Nádasdyak – Málénkij Robot	695 Ft	☐
2015/10	Koncepciók perek	695 Ft	☐
2015/11	Gróf Tisza István	695 Ft	☐
2015/12	Koronás fők	695 Ft	☐
2016/1	Migráció	695 Ft	☐
2016/2	Széll Kálmán	695 Ft	☐
2016/3	A Mein Kapf és a Hitler mítosz	695 Ft	☐
2016/4	Mátyás király	695 Ft	☐
2016/5-6	Teleki Pál – Báthori István – GULAG	995 Ft	☐
2016/7	Honfoglalók	695 Ft	☐
2016/8	Verdun, 1916	695 Ft	☐
2016/9	Széchenyi István – a legnagyobb magyar	695 Ft	☐
2016/10-11	1956-2016 – Végzetes sorsok	995 Ft	☐
2016/12	Amerikai elnökök – 1789-2016	695 Ft	☐
2017/1-2	Koronázások Magyarországon 1526-1916	995 Ft	☐
2017/3	A GULAG szomorú világa – Olofsson Placid atya	695 Ft	☐
2017/4	Mindszenty – Kádár	695 Ft	☐
2017/1 különszám	SISI – Erzsébet a magyarok királynéja	695 Ft	☐
2017/5	Kállay Miklós	695 Ft	☐
2017/6	Jászok és kunok	695 Ft	☐
2017/7-8	Trianon – 1920	995 Ft	☐
2017/9	Szent László	695 Ft	☐
2017/10	Forradalmak	695 Ft	☐
2017/11	Görög mitológia	695 Ft	☐
2017/12	A reformáció kezdetei	695 Ft	☐
2018/1	Görgei Artúr	695 Ft	☐
2018/2	Kik bombázták Kassát?	695 Ft	☐
2018/3-4	Vármegyék	995 Ft	☐
2018/5	Nagy háború 100	695 Ft	☐
2018/6	A magyar futball hős kora	695 Ft	☐
2018/7-8	A Szent Korona hazatérései, 1205-1978	995 Ft	☐
2018/9	Kényszerkollektívizálás Magyarországon	695 Ft	☐
2018/1 különszám	Kincses Kolozsvár	695 Ft	☐

EGYÉVES ELŐFIZETÉS DÍJ | 2018/11-2019/10 (12 szám) 6950 Ft

Adja le megrendelését e-mailben: rubicon@t-online.hu | Rendelhet interneten: www.rubicon.hu

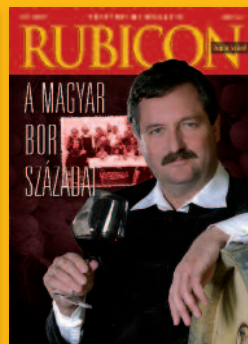
Vagy postai úton: Rubicon szerkesztősége (1161 Budapest, Sándor utca 60.).

2007/8.

2015/8.

2007/6-7.

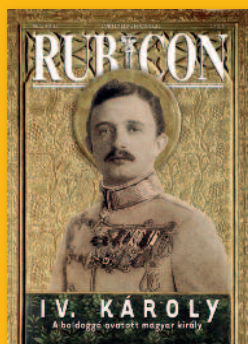

2009/7-8.

2009/11.

Sikerszámaink!

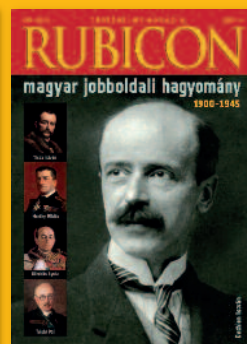
2004/10.

2006/2-3.

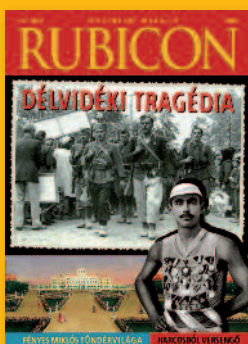
2007/3.

2009/1-2.

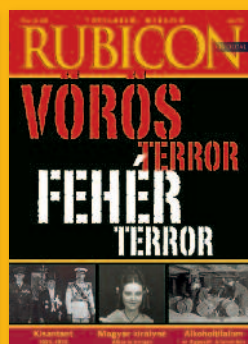
2008/6.

2009/5.

2010/2.

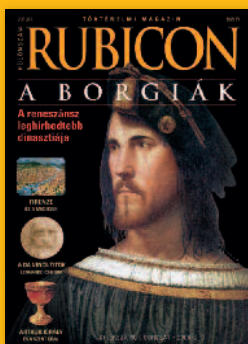
2011/2.

2012/11.

2011/12.

2013/1. különszám

2014/1. különszám

2011/2. különszám

2008/1. különszám

2010/1. különszám

Megrendelhető: www.rubicon.hu

Prima Primissima

RUBICON

Prima Primissima?

Nagy örömmel tájékoztatjuk Kedves Olvasóinkat, hogy a Rubicon szerkesztőségét magyar sajtó kategóriában PRIMA PRIMISSIMA Díjra jelölték.

Ma még senki sem tudhatja, hogy a tíz kategóriában megválasztott három-három Primából kik is lesznek majd a Primissimák.

Ez majd csak a 2018. december 7-én, pénteken este a Művészetek Palotájában megrendezendő ünnepélyes díjátadó Gálaesten derül ki.

Azt azonban Ön is elősegítheti, hogy szerkesztőségünk a Prima Primissima Közönségdíját elnyerhesse!

Ha az elmúlt évek során szívesen olvasta a Rubicon cikkeit, kérjük, küldje a 21-es számot – ez a Rubicon kódja (a lap nevét nem kell feltüntetni, csak a számot kell beírni) – SMS-ben a 06-70-707-7000-es telefonszámra (az SMS nem emelt díjas).

Velünk együtt Ön is nyerhet!
A Prima Primissima Alapítvány a szavazók között egy Mercedes-Benz A-osztály típusú személygépkocsit sorsol ki.

A díjról mindent megtudhat itt:
www.primaprimissima.hu/aktualis/ismet-elismerik-a-legjobbakat-prima-primissima-2018/62/

SZAVAZZON MOST!

06-70 707-7000 ⇒ 21

RUBICON MEGRENDELÉS:

www.rubicon.hu